

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia 5 listopada 2012 r.

Poz. 2194

UCHWAŁA NR XLI/784/2012 RADY MIASTA RZESZOWA

z dnia 23 października 2012 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu opieki nad Zabytkami Miasta Rzeszowa na lata 2013 - 2016

Na podstawie art. 87 ust. 1 oraz ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) oraz art. 18 ust. 1 i ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2001 Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.)

Rada Miasta uchwala co następuje:

§ 1. Przyjmuje się do realizacji Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Rzeszowa na lata 2013 – 2016, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie Uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Rzeszowa.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

**Przewodniczący Rady Miasta
Rzeszowa**

Andrzej Dec

Załącznik do Uchwały Nr XLI/784/2012
Rady Miasta Rzeszowa
z dnia 23 października 2012 r.

SPIS TREŚCI:

I. WSTĘP

II. PODSTAWA PRAWNA I CELE PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

IV.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami:

IV.2. Relacje *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa* z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

V.1. Relacje *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa* z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (*analiza dokumentów programowych miasta*)

V.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Rzeszowa

V.2.1. Zarys historii i rozwoju przestrzennego miasta

V.2.2. Krajobraz kulturowy

V.2.3. Zabytki nieruchome z wyszczególnieniem obiektów o istotnej wartości i znaczeniu dla m. Rzeszowa

V.2.4. Zabytki ruchome

V.2.5. Zabytki archeologiczne

V.2.6. Zasób muzealny

V.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

V.4. Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

VII.1. Priorytet: Ochrona dziedzictwa kulturowego, układu urbanistycznego i układów ruralistycznych na obszarze miasta

VII.2. Priorytet: Opieka nad zabytkami nieruchomymi, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów obiektów charakterystycznych dla

VII.3. Priorytet: Opieka nad zabytkami ruchomymi

VII.4. Priorytet: Opieka nad zabytkami archeologicznymi

VII.5. Priorytet: Rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach

VII.6. Priorytet: Praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego – rozwój turystyki, działania edukacyjne, promocyjne itp.

VII.7. Zadania *Programu* do realizacji w latach 2013-2016 [do opracowania przez Miasto]

Gminny Program Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa na lata 2013-2016

VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI I ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA RZESZOWA

IX. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI M. RZESZOWA

IX.1. Prognozy dotyczące finansowania zadań *Programu* przewidziane do realizacji w latach 2013-2016 [do opracowania przez Miasto]

IX.2. Finanse publiczne - budżet państwa i budżety samorządów terytorialnych

IX.3. Finanse niepubliczne – źródła prywatne

X. ANEKSY

- X.1. ANEKS nr 1 - Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych woj. podkarpackiego z obszaru miasta Rzeszowa
- X.2. ANEKS nr 2 – Wykaz stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na obszarze miasta Rzeszów, na podstawie AZP
- X.3. ANEKS nr 3 – Wykaz stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na obszarze miasta Rzeszów, na podstawie AZP z propozycją zmian numeracji (dotyczy poz. od 152 do 178)
- X.4. ANEKS nr 4 – Wykaz obiektów figurujących w GEZ, proponowanych do usunięcia

I. WSTĘP

Przedmiotem niniejszego *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa na lata 2013-2016*, zwanego dalej *Programem* jest miasto Rzeszów jako jednostka administracyjna oraz obszar lokalizacji objętych *Programem* zabytków, zasobów dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego.

Głównym celem *Programu* jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie miasta, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego, poprzez realizację określonych w *Programie* zadań.

Każdy program opieki nad zabytkami ma przede wszystkim pomóc samorządom w zachowaniu dziedzictwa kulturowego – poprzez wskazanie działań powodujących zahamowanie procesów degradacji i poprawę stanu zachowania zabytków. Uwarunkowania ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego powinny być uwzględniane łącznie z problematyką ochrony przyrody. Bardzo ważne jest także włączenie problematyki ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania gminy, miasta, powiatu, województwa i kraju.

Program służy także w podejmowaniu przez samorząd planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania badań, prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. *Program* pomóc powinien w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe. Wskazane w nim działania ukierunkowane są na poprawę stanu zachowania zabytków, a także szersze od dotychczasowego wykorzystanie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym. Niezwykle istotnym obszarem działań samorządu jest także edukacja lokalnej społeczności, właścicieli i użytkowników zabytków oraz dokumentowanie i ewidencjonowanie zabytków.

Program opieki nad zabytkami zgodnie z zasadami określonymi w *Ustawie o ochronie zabytków...* jest dokumentem wymagającym cyklicznej aktualizacji. Niniejszy *Program* dla miasta Rzeszowa opracowywany jest po raz pierwszy (na lata 2013-2016), dlatego opiera się na szerokim rozpoznaniu złożonej problematyki, wyznaczając priorytetowe kierunki, będące istotnym punktem odniesienia dla programów konstruowanych na następne, czteroletnie okresy. Aktualizacje kolejnych programów w przyszłości winny uwzględniać: pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego *Programu*.

Wskazane w niniejszym *Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa* działania są zgodne z krajowymi, wojewódzkimi i gminnymi dokumentami programowymi. Równocześnie wskazane do realizacji zadania i proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom ochrony zabytków w Polsce.

II. PODSTAWA PRAWNA I CELE PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę prawną opracowania *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa* stanowi *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Art. 87 ustawy określa obowiązek gminy dotyczący sporządzania i uchwalania *Gminnego programu opieki nad zabytkami*, który:

- winien być opracowywany na okres 4 lat;
- służy celom określonym w ustawie;
- przyjmuje rada miasta po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Z realizacji *Programu* prezydent miasta sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie miasta.

W Art. 87 pkt. 2 *Ustawy...* zawarte są także najważniejsze cele opracowania programu opieki nad zabytkami, tj:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Przy sporządzaniu niniejszego Programu brane były pod uwagę następujące akty prawne:

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162 z dnia 17 września 2003 r., poz. 1568, z późn. zm. i rozporządzeniami);
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. Nr 16, poz. 950, tekst jednolity z dnia 12.10.2001 r. (Dz. U. Nr 142, poz. 1591);
- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (jednolity tekst ustawy: Dz. U. z 2001 r., Nr 13, poz. 123)
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. Nr 5 z 1997 r. poz. 24 tekst ujednolicony);

W świetle Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (zwanej dalej Ustawą): „Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury” (art. 5).

Ponadto Ustawa definiuje m.in. podstawowe pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony. W myśl tejże ustawy ochronie i opiece podlegają (bez względu na stan zachowania):

- „1) zabytki nieruchome będące w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. Nr 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące w szczególności:
 - a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej” (art. 6.1.).

Ponadto „Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej” (art. 6.2.).

Ustawa określa także formy i sposób ochrony zabytków. Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 7).

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków gminy należy w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22. p. 4)
- sporządzanie (na okres 4 lat) gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87);
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 18 i 19).
- sporządzanie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowywanego zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r.

Istotne dla prowadzonych przez gminę zadań są zapisy w art. 19 Ustawy:

„1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) Zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) Inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) Inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. (art. 22. p.5)

Szczegółowo określone obowiązki gminy w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których gmina jest właścicielem lub posiadaczem zapisane są w Ustawie w art.: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 i 72).

Do najistotniejszych (i co ważne: jej tylko przypisanych) kompetencji gminy w zakresie ochrony zabytków należy możliwość utworzenia (na mocy uchwały rady gminy) parku kulturowego, stanowiącego jedną z form ochrony zabytków (art.16 i 17).

Ustawa o samorządzie gminnym określa zadania własne gminy. Wymienione w ustawie zadania obejmują także zagadnienia odnoszące się wprost, bądź pośrednio do ochrony zabytków. Należą do nich w szczególności zadania, które obejmują kwestie:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej;
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- kultury fizycznej i turystyki;
- zieleni gminnej i zadrzewień;
- cmentarzy gminnych;
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
- promocji gminy.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej precyzuje, iż działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1, ust. 1); działalność kulturalna instytucji kultury nie stanowi przy tym działalności gospodarczej w rozumieniu odrębnych przepisów (art. 3, ust. 2). Mecenat nad nią sprawuje państwo oraz organy jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ich właściwości; polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz na ochronie dziedzictwa kultury (art. 1, ust. 2 i 4).

Ustawa precyzuje, iż formami organizacyjnymi działalności kulturalnej są w szczególności: teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki oraz ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury (art. 2). Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym, przy czym prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9). Organizator (w tym np. jednostka samorządu terytorialnego) zapewnia instytucji kultury środki niezbędne do rozpoczęcia i prowadzenia działalności kulturalnej oraz do utrzymania obiektu, w którym ta działalność jest prowadzona (art. 12).

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

IV.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami:

- *Tezy do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zatwierdzone przez Ministra Kultury Waldemara Dąbrowskiego, opracowane przez zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury pod przewodnictwem prof. dr hab. Bogumiły Rouby;*
- *Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2020*

Dokumentem o fundamentalnym znaczeniu dla kwestii ochrony zabytków w Polsce są **Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami**, opracowane przez zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury. W dokumencie tym czytamy m.in.: „Na dziedzictwo kulturowe człowieka składają się dobra kultury i dobra natury. Zabytki – dawne materialne i niematerialne dobra kultury są ważną częścią składową tego dziedzictwa. Ich ochrona zadeklarowana została jako konstytucyjny obowiązek Państwa (art. 5 Konstytucji RP – Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...)). Zabytki w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym, nad którym pieczę kodyfikuje artykuł 82 Konstytucji stanowiący: obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne.

„Ochrona i konserwacja zabytków jest istotnym elementem polityki kulturalnej Państwa, są one bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia. (...) Ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki”.

„Celem Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce”. Bardzo istotne jest przypomnienie podstawowych zasad konserwatorskich.

„Celem jest także stworzenie wykładni porządkującej sferę ochrony poprzez **wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich**:

- 1) zasady *primum non nocere*,
- 2) zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- 3) zasady minimalnej niezbędnej ingerencji,
- 4) zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- 5) zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
- 6) zasady odwracalności metod i materiałów,
- 7) zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów-architektów, urbanistów, budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników, w tym duchownych – codziennych konserwatorów zabytkowych świątyń”.

Do opracowania Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przyjęto następujące tezy:

- 1) Uwarunkowania ochrony i opieki nad zabytkami: stan zabytków nieruchomych, stan zabytków ruchomych, stan zabytków archeologicznych, stan zabytków techniki, pomniki historii i obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO, stan służb konserwatorskich, stan opieki nad zabytkami, stan uregulowań prawnych.
- 2) Działania o charakterze systemowym:
 - powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa.
Realizacja powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzenia pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące dobra kultury i natury.
 - wypracowanie strategii ochrony dziedzictwa kulturowego i wprowadzenie jej do polityk sektorowych.
- 3) System finansowania: stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.
- 4) Dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania – ujednolicenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych.
- 5) Kształcenie i edukacja: kształcenie profilaktyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczeństwa, edukacja właścicieli i użytkowników.
- 6) Współpraca międzynarodowa: współpraca z instytucjami i organizacjami, współpraca w obszarze Europy Środkowej.

Do czasu zakończenia prac nad niniejszym *Gminnym Programem Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa* Rada Ministrów nie uchwaliła Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami, stąd w niniejszym gminnym programie uwzględniono jedynie omówione powyżej Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa a Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2020

Ogólne wytyczne do konstruowania programów opieki nad zabytkami zawiera przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r. *Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013* (w 2005 r. Ministerstwo Kultury przygotowało Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020), będąca rządowym dokumentem tworzącym ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury. Strategia została stworzona centralnie dla obszaru całej Polski. Określa spójne działania horyzontalne, realizowane w regionach. Stąd celem strategicznym jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, a celami częściowymi są m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków, wzrost efektywności zarządzania sferą kultury itd. Jednym z instrumentów za pomocą, których realizowane są wspomniane cele Strategii jest *Narodowy Program Kultury Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020*, który za cel strategiczny przyjął intensyfikację i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksową poprawę stanu zabytków nieruchomych.

Cele częściowe programu to:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,
- zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem za granicę.

Cele *Narodowego Programu* realizowane będą w ramach 2 priorytetów i 5 działań, z których istotne znaczenie dla konstruowania zadań na poziomie *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa* mają przede wszystkim:

Priorytet I Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne.

W ramach działania realizowane będą projekty rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele społeczne. Projekty muszą posiadać znaczący wpływ ekonomiczny na rozwój regionalny, w tym szczególnie przyczyniać się do wzrostu dochodów, jak i zwiększać ilość miejsc pracy.

Priorytet II Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

W ramach działania przewiduje się między innymi zrealizowanie zadań mających na celu podniesienie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego oraz podniesienie zainteresowania społeczeństwa problematyką ochrony zabytków.

Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wywozem i przewozem przez granice.

Działanie realizowane będzie poprzez wdrożenie Programu „Absent Patrymonium” - sieci informacji wirtualnej o zabytkach wywożonych i zaginionych.

IV.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

- *Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020;*
- *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego;*
- *Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013;*
- *Strategia rozwoju turystyki w województwie podkarpackim na lata 2007-2013;*
- *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2010-2013*

Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020 wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych. Jak stwierdzono w części wstępnej „Nadrzędnym celem *Strategii* jest zapewnienie województwu podkarpackiemu partnerskiej i konkurencyjnej pozycji w Polsce i Europie, w oparciu o geograficzne położenie, potencjał demograficzny, tradycje przemysłowe, walory środowiskowe, historyczne i kulturowe”.

Ramy strategii wyznacza 8 głównych obszarów strategicznych, tj.:

- Gospodarka regionu,
- Infrastruktura techniczna,
- Obszary wiejskie i rolnictwo,
- Ochrona środowiska,
- Kapitał społeczny,
- Współpraca międzynarodowa,
- Ochrona zdrowia,
- Zabezpieczenie społeczne.

W części I *Strategii* dotyczącej Diagnostyki w rozdziale zatytułowanym „Diagnoza sektorowo-przestrzenna kształtowania się procesu rozwoju regionu” w podrozdziale dotyczącym Turystyki i rekreacji wskazano na znaczenie dziedzictwa kulturowego w rozwoju tej dziedziny gospodarki: „Województwo dysponuje krajobrazem kulturowym o wybitnych wartościach estetycznych, skupionym na niewielkiej, stosunkowo dobrze skomunikowanej wewnętrznie przestrzeni (...) Wyróżniającym województwo potencjałem jest wielowątkowe dziedzictwo kulturowe, wpisane w konteksty religijne i zachowane, częstokroć, w unikalnej formie (np. architektura drewniana) oraz zasoby współczesnej kultury regionu: twórcy, środowiska artystyczne i intelektualne, imprezy, instytucje, organizacje pozarządowe, etc.” Wymieniono także najważniejsze powstałe w ostatnich latach tematyczne szlaki turystyczne: „Szlak Architektury Drewnianej (łączna długość tras – 1200 km), szlak rowerowy „Zielony Rower” (ponad 900 km), Szlak Gniazd Rodowych Lubomirskich (całkowita długość szlaku w Podkarpackim i na Słowacji – 488 km), Szlak Dobrego Wojaka Szwejka (długość szlaku w Polsce – 200 km), Szlak „Śladami Aleksandra Fredry” (o długości 450 km), Szlak Garncarski, Polsko – Słowacki Szlak Świątyń Karpackich, Szlak Naftowy (prowadzący z Jasła do Lwowa), Szlak Forteczny, liczne szlaki rowerowe, ścieżki przyrodniczo-edukacyjne”.

W tej samej części *Strategii* w podrozdziale dotyczącym *Kapitału społecznego* dokonano oceny i analizy istniejących instytucji i placówek kulturalnych (w tym muzeów), ważnych cyklicznych wydarzeń artystycznych i kulturalnych odbywających się na terenie województwa.

W części II *Strategii* zatytułowanej: „Cele strategiczne, priorytety, kierunki działań i przedsięwzięcia” konkretne działania odnoszące się z znacznym stopniem do problematyki ochrony i opieki nad zabytkami znalazły się m.in.:

- w rozdziale dotyczącym **Gospodarki regionu:**
 - w Priorytecie 3: *Działania na rzecz podniesienia atrakcyjności regionu dla rozwoju inwestycji*
 - w Kierunku działania 2: *Tworzenie korzystnego klimatu dla inwestorów*, gdzie wskazano, że „...rolą samorządu województwa jest optymalne wykorzystanie położenia geograficznego, środowiska naturalnego, walorów kulturowych regionu, kapitału ludzkiego itp. dla stworzenia konkurencyjnej oferty w celu przyciągnięcia inwestora...”
 - w Priorytecie 4: *Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego województwa*
 - w Kierunku działania 1: *Podniesienie konkurencyjności produktu turystycznego*, gdzie stwierdzono, że „Niezbędna jest modernizacja szlaków turystycznych, dalsza rewaloryzacja zabytkowych, a często unikatowych, obiektów sakralnych i świeckich (w tym obiektów architektury pałacowo-zamkowej oraz budownictwa drewnianego)”

- w Kierunku działania 3: *Współpraca i współdziałanie podmiotów i instytucji związanych z turystyką, w tym rozwijanie partnerstwa publiczno-prywatnego oraz służącego pozyskiwaniu środków z funduszy europejskich i innych zewnętrznych źródeł wspierających bezpośrednio lub pośrednio rozwój turystyki* wskazano, że „Należy przyjąć ustalenie, że wojewódzkie programy obejmujące rozwój transportu, budowę zbiorników wodnych, rewaloryzację zabytków i ochronę dziedzictwa kulturowego oraz przyrodniczego, rozwój terenów wiejskich i inne związane z podróżami i usługami świadczonymi odwiedzającym, będą opiniowane przez specjalistów z zakresu turystyki. Podstawa sukcesu w realizacji przedsięwzięć rozwijających turystykę będzie montaż środków finansowych współdziałających podmiotów oraz sięganie po fundusze zewnętrzne, zwłaszcza z Unii Europejskiej. W oparciu o przepisy prawne regulujące partnerstwo publiczno-prywatne przygotowywane będą projekty turystyczne, których efektem będą nowe miejsca pracy lub zwiększenie dochodów ludności regionu”.
- w rozdziale dotyczącym **Ochrony Środowiska** uznano, że celem strategicznym w tej dziedzinie jest poprawa jakości środowiska oraz zachowanie i ochrona zasobów przyrodniczych i wartości krajobrazowych
- w Priorytecie 4: *Zachowanie oraz ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej* zwrócono uwagę, że „Warunki przyrodnicze dają możliwość rozwoju rolnictwa (szczególnie ekologicznego), leśnictwa, turystyki (w tym agroturystyki), a także lecznictwa uzdrowiskowego. Stan środowiska przyrodniczego ma ogromne znaczenie dla turystyki, a dodatkowym, sprzyjającym rozwojowi tej dziedziny elementem jest zachowanie autentycznych zasobów kulturowych”.
- w rozdziale zatytułowanym **Kapitał społeczny:**
- w Priorytecie 3: *Rozwój kultury* uznano, że: „Główną ideą polityki kulturalnej na lata 2007-2020 na poziomie regionu jest dążenie do uzyskania odczuwalnej społecznie poprawy w zaspokajaniu potrzeb kulturalnych, a jej kluczowe cele to: - przeciwdziałanie nadmiernym, społecznie nieakceptowanym dysproporcjom w poziomie rozwoju i warunków uczestnictwa kulturalnego ludności w województwie (zwłaszcza między stolicą regionu a jej otoczeniem),
- pielęgnowanie (ochrona) tożsamości kulturowej regionu, w tym tożsamości narodowych i etnicznych, wzmocnienie procesów integracyjnych w społeczności regionalnej, - poprawa jakości środowiska kulturowego Podkarpacia.”
- w Kierunku działania 2: *Kształtowanie kulturowej tożsamości regionalnej* zawarto bardzo istotne z punktu widzenia ochrony i opieki nad zabytkami wskazania i cele. „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia ochronę dziedzictwa kulturowego i dostępu do wartości kulturowych, przy kierowaniu się zasadą równoważonego rozwoju społeczeństwa. Wymaga to: - ugruntowania zasady zrównoważonego rozwoju jako podstawy trwałej polityki społecznej, kulturalnej i przestrzennej Podkarpacia, - zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, a także rewaloryzacji i rewitalizacji kulturowo zdegradowanego środowiska. Wychodząc z tych założeń, jako jeden z głównych celów rozwoju kultury województwa podkarpackiego przyjęto kształtowanie jego kulturowej tożsamości. Oznacza to budowanie - wokół istniejącego tutaj dziedzictwa kulturowego i tradycji - podkarpackiej świadomości regionalnej. Dokonywać się ono powinno poprzez zachowanie i odbudowę dziedzictwa kulturowego, wspieranie twórczości artystycznej oraz ochronę krajobrazu kulturowo-przyrodniczego wsi i miast”.

Uznano też, że: „Wzmacnianiu regionalnych więzi kulturowospołecznych mieszkańców województwa podkarpackiego będą służyć m.in:

- „propagowanie wiedzy o regionie i „małych ojczyznach” - zwłaszcza wśród młodzieży szkolnej (organizacja wycieczek turystyczno - krajoznawczych, wyznaczanie „szlaków kulturowo - historycznych”),
- promocja korzyści ze współpracy kulturalnej społeczności i władz w ramach regionu,
- ochrona dóbr kultury materialnej (w szczególności zabytków nieruchomych, tak architektury miejskiej jak i wiejskiej, oraz zabytków ruchomych - wytworów sztuki czy rzemiosła),
- zachowanie innych wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń,
- wspieranie twórczości artystycznej o znaczeniu ogólnonarodowym, regionalnym i lokalnym, której źródła tkwią w dziedzictwie regionu,
- w Kierunku działania 3: *Poprawa jakości środowiska kulturowego*
„Dobry stan szeroko rozumianego środowiska kulturowego oznacza zapewnienie przyszłym pokoleniom życie w otoczeniu dóbr o wysokich standardach oraz zachowanie i pomnażanie dziedzictwa

kulturowego. Zrównoważony rozwój Podkarpacia musi stawiać za nadrzędny cel zachowanie wartości środowiska kulturowego oraz poprawę jego jakości”.

- w rozdziale dotyczącym **Współpracy międzynarodowej** za cel strategiczny uznano wspieranie rozwoju gospodarczego regionu, wykorzystanie potencjału turystycznego i dziedzictwa kulturowego oraz ochronę wartości przyrodniczo – krajobrazowych
- w Priorytecie 2: Współpraca na rzecz rozwoju turystyki, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego stwierdzono, że: „Współpraca międzynarodowa zorientowana na wzajemne poznawanie się, rozwijanie więzi społecznych i gospodarczych, to istotny czynnik rozwoju podróży między krajami (...) W rozwoju turystyki w regionie szczególną rolę powinno odgrywać dziedzictwo i życie kulturalne regionu, gdyż kultura w istotnym stopniu inspiruje rozwój turystyki, zaś ruch turystyczny wspiera i promuje dobra kultury. Należy podkreślić, iż dziedzictwo kulturowe Podkarpacia, oparte na wielonarodowej, wielokulturowej i wielowyznaniowej historii regionu, stanowi składową kultury europejskiej, godną różnorodnych działań promocyjnych, a także rozwoju wymiany kulturalnej. Korzystając z doświadczeń krajów o rozwiniętej gospodarce turystycznej oraz ze wsparcia europejskich i innych funduszy celowych, podejmować należy działania służące ochronie, jak i ekspozycji turystycznej dóbr kultury, tworzeniu nowych produktów turystycznych oraz podnoszeniu poziomu obsługi międzynarodowego ruchu turystycznego.
- w Kierunku działania 1: Współpraca w zakresie informacji i promocji turystyczno-kulturalnej przyjęto, że: „Współpraca międzynarodowa województwa powinna obejmować działania w zakresie upowszechniania informacji turystycznej i kulturalnej, realizowane na poziomie międzynarodowym, międzyregionalnym i transgranicznym”.
- w Kierunku działania 2: Podejmowanie działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego wskazano, że „Nieodzowne jest również podejmowanie działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez:
 - inicjowanie i wspieranie wspólnych projektów badawczych, edukacyjnych i edytorskich prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe, w tym pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego (programy edukacyjne, trasy turystyczne, imprezy folklorystyczne, festyny archeologiczne itp.),
 - zagospodarowanie, popularyzację i promocje obiektów zabytkowych oraz ich wykorzystanie jako miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie,
 - przygotowanie programu ochrony zabytkowych cmentarzy, ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzy wojskowych z okresu I wojny światowej oraz kirkutów jako ważnych elementów dziedzictwa kulturowego- wspieranie folkloru oraz zanikających zawodów,
 - publikowanie materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo i krajobraz kulturowy.”
- w Kierunku działania 3: Podejmowanie działań na rzecz rozwoju turystyki wskazano m.in. na potrzebę – tworzenia transgranicznej infrastruktury turystycznej, a zwłaszcza szlaków turystycznych uwzględniających wspólne dziedzictwo kulturowe, przyrodnicze, historyczne, a także przemysłowe.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego, przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr XL VIII/522/02 z dnia 30 sierpnia 2002 r.

Autorzy Planu podnoszą, iż województwo podkarpackie posiada liczne, zróżnicowane pod względem pochodzenia, form funkcjonalnych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe. Przyznając niekwestionowany prymat w kategorii zabytkowych układów urbanistycznych i ośrodków kulturotwórczych Rzeszowowi, Dębicy, Przemyślowi, Jarosławowi, Łańcutowi, Krosnu i Sanokowi.

Kierunki polityki przestrzennej zawarte w tym Planie zostały powiązane z określonymi w strategii rozwoju województwa polami strategicznymi, priorytetami, celami i kierunkami działań. Wśród nich trzecie pole strategiczne to *Kultura, turystyka i ochrona środowiska*. W ramach tego pola za priorytet przyjęto *Rozwój kultury i ochronę walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu jako warunek podniesienia konkurencyjności produktu turystycznego*. Za jeden z trzech przyjętych w jego ramach celów strategicznych uznano *wzbogacenie istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym i unikatowych wartościach przyrodniczo-kulturowych*. Jednym ze sposobów realizacji tego celu winna być *rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych i przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturowej jako podstawy tworzenia produktu turystycznego*.

Ważne dla ochrony dziedzictwa kulturowego są przyjęte w Planie zasady, wśród których istotne znaczenie dla ochrony i opieki nad zabytkami mają przede wszystkim:

- *ochrona zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz utrzymanie ładu przestrzennego w obrębie dawnych układów urbanistycznych i obszarów proponowanych do ochrony krajobrazu kulturowego,*

- *przeznaczanie obszarów predysponowanych do ochrony przyrodniczej i krajobrazowej oraz obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe o różnym reżimie ochronnym, oparte o dokładne rozpoznanie zasobów, waloryzację terenu i określenie odporności środowiska na antropopresję,*
- *tworzenie spójnego systemu ekologicznego poprzez rozwój wieloprzestrzennych obszarów ochrony środowiska naturalnego i kulturowego,*
- *promocja obszarów koncentracji walorów turystycznych, zespołów i obiektów zabytkowych w celu ich gospodarczego wykorzystania,*
- *zasada maksymalnej integracji działań na rzecz ochrony środowiska, w szczególności walorów krajobrazowych, przyrody, ochrony bioróżnorodności przyrody i krajobrazu kulturowego w sferze badawczej, społeczno-gospodarczej i ekonomicznej oraz w wojewódzkich programach sektorowych, na obszarach transgranicznych i na obszarach stykowych z sąsiednimi województwami,*
- *ograniczanie negatywnych skutków działalności urzędów infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej oraz różnych form aktywności społecznej i gospodarczej na środowisko naturalne i kulturowe.*

W Planie zawarto też Ustalenia w zakresie ochrony, kształtowania i racjonalnego wykorzystania krajobrazu kulturowego, w których określono i wymieniono m.in.: obszary szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, obszary rezerwatów kulturowych, obiekty zabytkowe i zespoły obiektów zabytkowych przewidziane do szczególnej ochrony i wykorzystania turystycznego (m.in. jako Pomniki Historii). Wskazano także na historyczne układy urbanistyczne przewidziane do szczególnej ochrony, obiekty i zespoły obiektów wymagające stałej ochrony konserwatorskiej, istniejące i projektowane Szlaki kulturowe oraz określono zasady ochrony i zagospodarowania przestrzennego na obszarach szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, jak również zasady ochrony układów urbanistycznych objętych szczególną ochroną. W Planie sformułowano także podstawowe cele i zasady realizacji oraz wyznaczono ogólnie obszar „Programu ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego terenów przygranicznych w zakresie unikatowej architektury drewnianej”.

Wykonana metodą SWOT synteza uwarunkowań wśród mocnych i słabych stron województwa uwzględnia także problemy dotyczące dziedzictwa kulturowego.

Plan wskazuje także na konieczność wykonania studiów programowoprzestrzennych dla: wskazanych stref koncentracji walorów turystycznych, projektowanych parków i rezerwatów kulturowych, projektowanych szlaków kulturowych.

Opracowanie ww. studiów określone zostało jako zadanie władz województwa. Uznano także za konieczne sporządzenie przez inne jednostki samorządowe miejscowych planów rewaloryzacji, rewitalizacji i zagospodarowania przestrzennego wybranych zabytkowych centrów miast historycznych oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów proponowanych Pomników Historii.

W Planie zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego zawarto także wykaz działań i zadań, w ujęciu przedmiotowym i podmiotowym (między innymi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego) których realizacja jest niezbędna dla osiągnięcia założonych w Planie celów.

Problematyka opieki nad zabytkami znalazła także swe miejsce w projekcie **Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013** w celach szczegółowych:

- Poprawa jakości środowiska oraz zachowanie i ochrona zasobów przyrodniczych i wartości krajobrazowych
- Wspieranie rozwoju gospodarczego regionu, wykorzystanie potencjału turystycznego i dziedzictwa kulturowego oraz ochrona wartości przyrodniczo-krajobrazowych.

Stwierdzono, że jeden ze strategicznych kierunków rozwoju województwa powinna stanowić gospodarka turystyczna – istotny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego,

wynikający bezpośrednio z analizy potencjału zawartego w walorach turystycznych województwa, który należy w pełni wykorzystać w celu pobudzenia koniunktury gospodarczej w województwie. Zauważono, iż rozwój gospodarki turystycznej może bezpośrednio wspomagać działalność instytucji chroniących regionalne dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze.

Ochrona zabytków uwzględniona została w Priorytecie 2. Celów szczegółowych: *Wzmocnienie i rozwój infrastruktury społecznej na poziomie regionalnym i lokalnym* jako Działanie 2.3. *Waloryzacja i rozwój kultury i dziedzictwa kulturowego*. W ramach tego działania wskazano na następujące cele: *Ochrona i rewaloryzacja zabytkowych obiektów oraz miejsc pamięci narodowej o wysokiej wartości historycznej, a także placówek kultury oraz cykliczne organizowanie kameralnych i masowych imprez z wykorzystaniem tychże obiektów, tak by na stałe zafunkcjonowały w świadomości mieszkańców regionu przy równoczesnym ciągłym i intensywnym*

promowaniu Podkarpacia z jego atrakcjami w kraju i za granicą. Ochrona dziedzictwa kulturowego ruchomego poprzez jego konserwację i digitalizację. Modernizacja instytucji kultury.

Kolejnym dokumentem wojewódzkim poruszającym problematykę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest ***Strategia rozwoju turystyki w województwie podkarpackim na lata 2007-2013***. Zawarto w nim między innymi następujące kwestie związane bezpośrednio lub pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego:

- I. Stworzenie ciekawej i unikalnej oferty turystycznej w oparciu o istniejący potencjał województwa podkarpackiego.
 - a) Rozwój istniejących produktów turystycznych oraz przekształcanie atrakcji w produkty turystyczne.
 - rozwój i komercjalizacja istniejących produktów turystycznych
 - dywersyfikacja usług turystycznych świadczonych przez podmioty i instytucje
 - promocja idei „od waloru poprzez atrakcję do produktu”
 - b) Rozwój nowych produktów turystycznych.
 - wsparcie budowy marki produktów
 - tworzenie i rozwój transgranicznych klastrów turystycznych
 - rozwój produktów niszowych i specjalistycznych
- II. Przygotowanie wysokowykwalifikowanych kadr dla obsługi ruchu turystycznego, planowania oraz zarządzania rozwojem turystyki w regionie.
 - a) Doskonalenie kadr operacyjnych w usługach turystycznych i okołoturystycznych oraz kształtowanie postaw proturystycznych mieszkańców.
 - wprowadzenie zintegrowanego systemu szkoleń zawodowych dla kadr obsługujących ruch turystyczny
 - realizacja programów szkoleniowych w sektorze usług okołoturystycznych
 - wprowadzenie systemu efektywnych staży zawodowych
 - wprowadzenie regionalnego systemu podnoszenia jakości
 - kształtowanie postaw proturystycznych wśród mieszkańców
 - b) Kształtowanie nowych kadr dla obsługi ruchu turystycznego.
 - realizacja programów szkoleniowych dla bezrobotnych i wykluczonych społecznie
 - powstanie specjalistycznych centrów szkoleniowych
 - dostosowanie systemu edukacji do potrzeb rynku pracy w turystyce oraz specyfiki oferty województwa
 - c) Rozwój badań na rzecz kształtowania profesjonalnych kadr dla turystyki.
 - prowadzenie badań rynku pracy w turystyce i dystrybucja ich wyników
 - prowadzenie badań potrzeb szkoleniowych wśród pracodawców i pracowników
 - monitorowanie efektywności programów szkoleniowych
- III. Zrównoważony rozwój i zarządzanie przestrzenią turystyczną.
 - a) Poprawa dostępności komunikacyjnej regionu oraz dostępności atrakcji i produktów turystycznych.
 - zwiększenie dostępności kolejowej i drogowej regionu oraz atrakcji turystycznych
 - rozbudowa infrastruktury okołoturystycznej
 - rozwój i równomierne rozmieszczenie infrastruktury usługowej
 - b) Rozwój infrastruktury turystycznej i paraturystycznej zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.
 - prowadzenie spójnej polityki przestrzennej
 - równomierna rozbudowa infrastruktury noclegowej i gastronomicznej o zróżnicowanym standardzie
 - rozbudowa infrastruktury rekreacyjnej, rozrywkowej i sportowej sprofilowanej na konkretnych odbiorców
 - rozwój, utrzymywanie i zagospodarowywanie szlaków turystycznych
 - rozbudowa infrastruktury turystycznej i paraturystycznej na obszarach chronionych i cennych przyrodniczo
 - regionalizacja infrastruktury
 - wykorzystanie walorów naturalnych i antropogenicznych województwa oraz ich zagospodarowanie
 - zwiększenie dostępności województwa dla niepełnosprawnych oraz osób starszych
 - c) Ochrona środowiska naturalnego i krajobrazu kulturowego.
 - stałe prowadzenie edukacji ekologicznej
 - podnoszenie jakości środowiska naturalnego
 - estetyzacja krajobrazu
 - równomierne rozłożenie ruchu turystycznego w regionie
 - renowacja i zabezpieczenie obiektów o znacznej wartości kulturowej, rewitalizacja zabytkowych układów urbanistycznych

V. Stworzenie silnego otoczenia instytucjonalnego wspierającego rozwój turystyki

- a) Wzmocnienie sektora samorządowego, pozarządowego i branży turystycznej.
 - wsparcie zasobów ludzkich
 - rozwijanie kontaktów międzynarodowych i międzyregionalnych
 - stymulowanie rozwoju sektora pozarządowego i branży turystycznej
 - wzmocnienie turystyki w strukturach jednostek samorządu terytorialnego
- b) Rozwój partnerstwa publiczno-prywatnego.
 - realizacja projektów w formule PPP
 - stymulowanie rozwoju inwestycji turystycznych

Ważnym dokumentem z punktu widzenia *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa* jest ***Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2010-2013*** przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą Nr XLIV/845/10. Zawarte w *Wojewódzkim Programie* priorytety, kierunki działań i zadania wynikają zasadniczo z ustawowo określonych celów, jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami.

- Priorytet I *Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego* zawiera 5 kierunków działań:

- 1. Tworzenie parków kulturowych jako forma ochrony krajobrazu kulturowego
- 2. Ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego
- 3. Integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody
- 4. Rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych
- 5. Ochrona układów ruralistycznych

Wymienione powyżej kierunki działań oraz szereg zadań, które odnoszą się do celów nr 1, 2 i 4 określonych w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Art. 87. ust.2) i generalnie służyć mają: dbałości o krajobraz kulturowy regionu, o zachowanie jego charakterystycznych elementów zabytkowych i przyrodniczych oraz dążeniom do rewaloryzacji przekształconych, cennych elementów dziedzictwa, a także włączenia dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia samorządów lokalnych.

Wiele zadań wskazanych w tym priorytecie odnieść można wprost do problematyki ochrony zabytków miasta Rzeszowa, jak np. propozycję utworzenia parku kulturowego *Rzeszów - stare miasto z kościołami i zamkiem* czy zadania dotyczące ochrony układów urbanistycznych.

- Priorytet II *Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego województwa* zawiera 7 kierunków działań oraz zadania odpowiadające celom nr 3 do 7 wymienionych w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Art. 87. ust.2). Wskazane do realizacji działania i zadania przyczynić się mają przede wszystkim do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
- Priorytet III *Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości* zawiera 4 kierunki działań oraz zadania, które zgodne są z celami nr 4 do 7 określonymi w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Art. 87. ust.2). Uwzględnione w tym priorytecie kierunki działań i zadania służyć mają przede wszystkim szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kultywowaniu tradycji wynikających z kultury ludowej. Zarówno wyszczególnione w tym priorytecie kierunki działań, tj.: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe oraz edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochrona kultury ludowej (w tym wartości niematerialnych), tworzenie tematycznych szlaków turystycznych jak i wiele konkretnych zadań stanowią ważne odniesienie dla *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa*.

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO**V.1. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (analiza dokumentów programowych miasta)**

Program jest spójny z następującymi dokumentami strategicznymi miasta:

- ***Program Rewitalizacji Obszarów Miejskich w Rzeszowie na lata 2007-2015***, oprac. dr inż. arch. A. Noworól, dr K. Noworól, P. Hałat, Kraków 2010, przyjęty Uchwałą Rady Miasta Rzeszowa Uchwałą

Nr LXXVIII/1360/2010 – stanowiące uzupełnienie i aktualizację dokumentu programowego pt. *Program Rewitalizacji Obszarów Miejskich w Rzeszowie na lata 2007-2010* (Uchwała Rady Miasta Rzeszowa Nr XXXV/565/2008 oraz Uchwała Nr XXXVI/588/2008;

- **Strategia Rozwoju Miasta Rzeszowa do roku 2015**, przyjęta Uchwałą Nr LXXV/62/98 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 16 czerwca 1998 r.;
- **Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Rzeszowa** przyjęte Uchwałą Nr XXXVII/113/2000 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 4 lipca 2000 r. z późniejszymi zmianami;
- **Program Ochrony Środowiska Miasta Rzeszowa w latach 2008-2011**, przyjęty Uchwałą Nr XXXVII/617/2008 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 26 sierpnia 2008 r.

Program Rewitalizacji Obszarów Miejskich w Rzeszowie na lata 2007-2015 jest dokumentem, który w wielu punktach porusza kwestie ważne dla ochrony zabytków i zachowania krajobrazu kulturowego miasta.

- W rozdziale I prezentującym charakterystykę obecnej sytuacji na terenie miasta I Obszar Problemowy dotyczy zagospodarowania przestrzennego. Na podstawie *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Rzeszowa* (dalej SUIKZP) w rozdziale tym przedstawiono *Granice stref ochrony konserwatorskiej oraz informację na temat pojedynczych obiektów wpisanych do rejestru zabytków*. Podkreślono, że wiele obiektów zabytkowych wymaga remontów konserwatorskich, a „wykorzystanie licznych zabytków dla współczesnych funkcji powoduje konieczność modernizacji i przebudów”. Powołując się na SUIKZP (Według załącznika nr 80 do uchwały Nr XXXVII/113/2000 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 4 lipca 2000 r.) wskazano, że „Mając na uwadze konieczność lepszej ochrony dziedzictwa kulturowego występującego w Rzeszowie w *Studium* proponowane są do objęcia ochroną konserwatorką nowe obszary poprzez:

- wpisanie do rejestru zabytków – zespoły zabytkowe i stanowiska archeologiczne,
- wpisanie do ewidencji dóbr kultury prowadzonej przez Zarząd Miasta – krajobraz kulturowy w formie ustanowionych stref ochrony konserwatorskiej.

Omawiając uwarunkowania ochrony środowiska zwrócono m.in. uwagę na zieleń miejską, w tym zabytkowe parki i cmentarze.

W III Obszarze Problemowym - Sfera społeczna odniesiono się m.in. do problematyki *Turystyka oraz atrakcje rekreacyjne i kulturalne Rzeszowa* i zauważono, że „Ważną atrakcją Rzeszowa stanowią szlaki turystyczne,

a w samym Mieście kulturowe i przyrodnicze trasy tematyczne.”.

- W rozdziale II Programu Rewitalizacji zatytułowanym *Nawiązanie do strategicznych dokumentów dotyczących rozwoju przestrzenno-społecznogospodarczego miasta i regionu* zaprezentowano m.in. ustalenia *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego* oraz stan zaawansowania uchwalonych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego wraz z ich wykazem w Aneksie 2. Zwrócono uwagę, że „Na dzień 28 lutego 2009 r. powierzchnia obowiązujących Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego wynosiła 802,6 ha, co stanowiło 8,22% powierzchni Miasta. Powierzchnia planów w opracowywaniu wynosiła 2194,3 ha, co odpowiada 22,48% powierzchni Miasta. Równocześnie dokonywane są zmiany obowiązujących planów – aktualnie procedura ta dotyczy terenu o powierzchni 25,1 ha.”

- W rozdziale IV *Założenia Programu Rewitalizacji* wskazano, że aktualizacja Programu Rewitalizacji została przygotowana na lata 2007-2015, zgodnie z okresem programowania Unii Europejskiej i przyjęto utrzymanie, ustalonych w poprzedniej wersji Programu Rewitalizacji celów strategicznych, obejmujących:

- Cel 1: Poprawę jakości życia mieszkańców i standardów rozwiązań funkcjonalno-przestrzennych,
- Cel 2: Tworzenie warunków dla zrównoważonego rozwoju gospodarczego,
- Cel 3: Wspieranie integracji społecznej i przeciwdziałanie wykluczeniu.

„Tak zdefiniowane cele są w pełni zgodne z założeniami RPO WP, odnoszą się bezpośrednio do dzielnic, narażonych na marginalizację społeczno-gospodarczą, a jednocześnie wynikają z diagnozy rozwoju Rzeszowa”

Wśród *Determinant* wyznaczenia obszaru rewitalizacji (podstawowego) oraz obszaru wsparcia w zakresie mieszkalnictwa zawarto m.in.:

- Główne elementy istniejącej struktury przestrzennej Miasta, przedstawione syntetycznie na planszy nr 5 i obejmujące m.in. (za SUIKZP): zespoły urbanistyczne, wpisane do rejestru zabytków, położone w centrum Miasta, tereny zieleni miejskiej,

- Wytyczne *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego* w zakresie rehabilitacji i przekształceń, ujęte na planszy nr 6 i obejmujące: granice Obszaru Strategicznego nr 1 – Centrum, ustanowionego m.in. ze względu na konieczność kontynuacji rozpoczętej rewitalizacji Starego Miasta; granice terenów zabudowanych, wymagających rehabilitacji; granice terenów zabudowanych, wymagających przekształceń
- Rozmieszczenie elementów tworzących atrakcyjność Miasta na bazie jego zasobów kulturowych, przyrodniczych oraz infrastruktury społecznej zaprezentowane na planszy nr 8 wskazującej m.in.: zespoły urbanistyczne, wpisane do rejestru zabytków, położone w centrum Miasta, strefy konserwatorskie, obiekty kultury, tereny zieleni.

W podrozdziale *Charakterystyka i parametry Obszaru Rewitalizacji oraz Obszaru Wsparcia do objęcia Projektami Mieszkaniowymi* wskazano, że przy ustalaniu zasięgu terytorialnego obszarów przyjęto następujące założenia szczegółowe:

- „Obszary rewitalizacji obejmują strefy przestrzenne zagrożone marginalizacją wraz z – będącymi w bezpośrednim sąsiedztwie – terenami o potencjale rozwojowym w kontekście rewitalizacji (...) Do podstawowego obszaru rewitalizacji włączono, bezpośrednio graniczące z terenami o cechach kryzysowych i także zdegradowane, obszary o dużych walorach zabytkowych, kulturowych lub społecznych. (...) Są to m.in.:
 - wpisane do rejestru zabytków Zespół Dworsko-Parkowy Branickich i Chłapowskich wraz z zespołem folwarcznym (powstałym w początku XIX w., oprócz budynku dworu – neogotycki dom ogrodnika, 6-hektarowy park dworski ze stawem) oraz obiektem „Domu Kombatanta” i zespół kościelny w Słocinie (Strefa ochrony konserwatorskiej „B”),
 - kompleks Politechniki Rzeszowskiej wraz z zabytkowym (Strefa ochrony konserwatorskiej „A”) zespołem międzywojennego osiedla pracowniczego fabryki PZLWSS”.

Jak piszą autorzy *Programu Rewitalizacji*; „Nałożenie lokalizacji zagrożeń pozwoliło na delimitację obszaru zdegradowanego i ustalenie następujących Obszarów Rewitalizacji:

- Obszar Rewitalizacji (podstawowy),
- Obszar Wsparcia do objęcia Projektami Mieszkaniowymi,
- Obszary Wspierające Rewitalizacji (niespełniające kryteriów Art. 47 Rozporządzenia wykonawczego), uwzględnione w poprzedniej wersji Programu:
 - ☐ „Staromieście”,
 - ☐ „Zalew”.

Śródmieście

„Obszar Rewitalizacji (OR) obejmuje „serce” Rzeszowa, wraz z otuliną historycznej, często zabytkowej zabudowy, o wybitnych walorach. Obszar łączy wiele cech śródmiejskiej tkanki urbanistycznej, będących zarazem czynnikami marginalizacji społeczno-gospodarczej, jak i potencjalnymi stymulatorami rozwoju miasta. W granicach Obszaru mieszczą się: zabytkowy zespół urbanistyczny centrum miasta oraz enklawy o szczególnej wartości: zespół pałacowo-parkowy Jędrzejowiczów i dwa cmentarze wpisane do rejestru zabytków. OR obejmuje strefę konserwatorską A oraz B. (...) Jednocześnie OR to najbardziej żywa, komercyjna część Miasta, z Rynkiem i ulicą 3 Maja na czele, tworząca załazek nowoczesnego centrum śródmiejskiego o dominacji usług i reprezentacyjnych przestrzeni publicznych. OR charakteryzuje się więc typowymi sprzecznościami, występującymi w centrach współczesnych miast. Z jednej strony – to obszar delimitujący strefy o największej w Mieście kumulacji zjawisk wykluczenia społecznego. Z drugiej – walory kulturowe Śródmieścia oraz kumulacja instytucji kultury, oświaty, administracji i podmiotów gospodarczych stwarza niekwestionowane, choć wymagające odpowiedniego wsparcia środkami publicznymi, szanse rozwoju i to nie tylko tej dzielnicy, ale całego organizmu miejskiego. OR zlokalizowany jest (w większości) w obrębie terenów wyznaczonych w Studium Rzeszowa, jako przeznaczone do rehabilitacji i przekształceń (plansza nr 6). Wyznaczy to kierunek działań podejmowanych w przyszłości dla realizacji, opisanych powyżej celów rewitalizacji obszarów miejskich w Rzeszowie”.

Obszary „Wspierające” Rewitalizacji (OWR)

Obszary Wspierające Rewitalizacji, położone poza OR, lecz posiadające cechy i potencjał dla animacji rozwoju lokalnego w mikroskali. „Za poprzednią wersją Programu Rewitalizacji utrzymano dwa OWR, położone na terenach wskazanych w Studium Rzeszowa, jako wymagające rehabilitacji. Są to OWR: „Staromieście” i „Zalew”, o łącznej powierzchni 155 ha. Każdy z wymienionych Obszarów charakteryzuje się atrakcyjnością lokalizacji (walory historyczne i przestrzenne), stanowi miejsce występowania kryzysowych zjawisk marginalizacji (głównie zagrożenia bezpieczeństwa), a jednocześnie – daje pole dla przyszłych działań

inwestycyjnych, przeciwdziałających występowaniu zjawisk kryzysowych zidentyfikowanych w bezpośrednim sąsiedztwie. Przy wielu cechach świadczących o potrzebie rewitalizacji warto podkreślić, że potencjał poszczególnych OWR stanowią: w OWR „Staromieście” – obszar centralny dawnego układu urbanistycznego wsi placowej – owalnicy.

- W rozdziale Va Plan działań przestrzennych w latach 2007-2013 wskazano *Cele szczegółowe Celu 1 („P”)*, które zawierają wiele wskazań ważnych z perspektywy zadań Programu:
- Cel 1: „Poprawa jakości życia i standardów rozwiązań funkcjonalno – przestrzennych” na Obszarze Rewitalizacji wdrażany będzie poprzez realizację następujących celów szczegółowych:
- Cel P.1. Zwiększanie kapitału urbanistycznego obszaru rewitalizowanego. Cel ten obejmuje m.in. działania polegające na: podnoszeniu standardu urbanistycznego obszaru rewitalizacji w zakresie jakości przestrzeni publicznych, parków, terenów zielonych i rekreacyjnych, budowy ścieżek rowerowych. Szczególnie istotne jest prowadzenie działań zmierzających do wykorzystania atrakcyjności kulturowego i naturalnego krajobrazu Miasta. Działania winny przy tym podnosić jakość – często nadmiernie ujednoliconych – wnętrz urbanistycznych osiedli mieszkaniowych.
- Cel P.2. Przeciwdziałanie dekapitalizacji i degradacji zasobów mieszkaniowych. W ramach tego celu przewidziano realizację działań dotyczących przeciwdziałania dekapitalizacji i degradacji zasobów mieszkaniowych: komunalnych, spółdzielczych i zarządzanych przez wspólnoty. Dotyczy to w szczególności remontów, modernizacji, rewaloryzacji i konserwacji obiektów i zespołów zabytkowych.
- Cel P.4. Aktywizacja społeczno – gospodarcza poprzez rozwój infrastruktury społecznej, kulturalnej i turystycznej. Cel ten obejmuje przede wszystkim: prace modernizacyjne i poprawę jakości przestrzeni i obiektów infrastruktury społecznej, ewentualnie – pustostanów, w celu animacji działań stymulujących rozwój społeczno-gospodarczy. Dotyczy to zwłaszcza obiektów zabytkowych w Śródmieściu. Cel obejmuje działania ukierunkowane w szczególności na rozwój turystyki oraz wspieranie świadczenia komercyjnych usług turystycznych i kulturalno-oświatowych.

Projektami realizującymi cel są także – pośrednio – wszelkie działania niekomercyjne, zwiększające kulturalną atrakcyjność Miasta.

W załączonych do Programu Rewitalizacji tabelach wymieniono też konkretne działania, z których wiele dotyczy prac remontowo-konserwatorskich obiektów zabytkowych

Strategia Rozwoju Miasta Rzeszowa do roku 2015 zawiera *Raport o Stanie Miasta* (zał. nr 1 do uchwały); *Katalog Kluczowych Zjawisk Stanowiących Szanse i Zagrożenia oraz Mocne i Słabe Strony Rozwoju Miasta* (zał. nr 2); *Misja Rozwoju Miasta* (zał. nr 3); *Główne i Szczegółowe Cele Strategiczne Rozwoju Miasta* (zał. nr 4).

W uchwale w sprawie *Strategii* Rada Miasta wskazała na ścisłą współzależność pomiędzy *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego* oraz *Strategią Rozwoju Miasta*. *Studium* i *Strategia* stanowią określoną koncepcję świadomego i syntetycznego sterowania długofalowym rozwojem Miasta, przy czym *Studium* określa koncepcję rozwoju w sferze funkcjonalno-przestrzennej, zaś *Strategia* stanowi koncepcję rozwoju społeczno – gospodarczego, określając główne, strategiczne cele rozwoju, przedsięwzięcia i zadania szczegółowe, stanowiące instrumenty realizacji celów strategicznych, oraz formułuje misję rozwoju Rzeszowa do 2010 r.

W *Raporcie o Stanie Miasta* w zasadzie pominięto problematykę dotyczącą dziedzictwa kulturowego. W części wstępnej będącej charakterystyką roli i funkcji miasta przedstawiono krótki rys historyczny miasta, w rozdziale dotyczącym kultury krótko scharakteryzowano muzea i galerie, a w rozdziale odnoszącym się do Turystyki, rekreacji i sportu na Planie turystycznym miasta (bez Śródmieścia) zaznaczono obiekty zabytkowe, cmentarze zabytkowe, parki zabytkowe i szlaki turystyczne.

Katalog Kluczowych Zjawisk Stanowiących Szanse i Zagrożenia oraz Mocne i Słabe Strony Rozwoju Miasta też wprost nie odnosi się do problematyki związanej z dziedzictwem kulturowym. Jedynie w części dotyczącej Turystyki, rekreacji i sportu jako mocne strony wymieniono m.in. Układ przestrzenny walorów turystycznych i Zasób obiektów stanowiących atrakcje turystyczne.

Główne i Szczegółowe Cele Strategiczne Rozwoju Miasta – wśród strategicznych celów znalazły się: *Ochrona i zagospodarowanie walorów i zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego* oraz *Zagospodarowanie terenu miasta w sposób racjonalny pod względem przestrzennym i architektonicznym*

Wśród szerokiego katalogu celów szczegółowych, dotyczących wszystkich dziedzin życia jako związane wprost bądź pośrednio z *Gminnym Programem Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa* wymienić można:

- wyznaczenie obszarów do opracowania planów miejscowych utrwalających i uzupełniających dotychczasową kompozycję urbanistyczną miasta,
- poprawa „klimatu” dla powstawania nowych i rozwoju istniejących usług kultury,
- wykorzystanie walorów turystycznych z równoczesnym zwiększeniem i zróżnicowaniem bazy noclegowej,
- utrzymanie funkcji mieszkaniowej w centrum /Rynek/.

Opracowanie *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego* jest dokumentem bardzo istotnym z punktu widzenia zadań wskazanych w niniejszym Programie.

Zgodnie z § 2 Uchwały w *Studium* uwzględnia się uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego Rzeszowa wynikające m.in. z:

„występowania obiektów i terenów chronionych na podstawie przepisów szczególnych – załączniki Nr 11; 12; 66; 67 do uchwały”

„stanu i funkcjonowania środowiska kulturowego – załączniki Nr 16; 17; 18; 71; 72 do uchwały”.

W § 3 Uchwały wskazano, że w *Studium* określa się m.in.:

- „obszary objęte i wskazane do objęcia ochroną na podstawie przepisów szczególnych – załączniki Nr 34; 35; 79; 80; do uchwały
- „lokalne wartości zasobów środowiska kulturowego i krajobrazu – załączniki Nr 37; 82 do uchwały
- „lokalne wartości archeologicznego dziedzictwa kulturowego – załączniki Nr 38; 83 do uchwały
- „obszary, dla których sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego jest obowiązkowe na podstawie przepisów szczególnych oraz ze względu na istniejące uwarunkowania – załączniki Nr 50; 92 do uchwały

W § 4 Za podstawowe uwarunkowania polityki przestrzennej Rzeszowa służące określeniu jej głównych celów i kierunków uznaje się m.in.:

1. istniejący układ głównych ciągów komunikacyjnych, o charakterze promienisto–koncentrycznym.
3. „Rzeszów nad Wisłokiem” – historyczny rozwój miasta w powiązaniu z rzeką Wisłok,
4. położenie miasta na pograniczu krain geograficznych,
5. występowanie w stosunkowo bliskim sąsiedztwie, w ramach terenów zainwestowanych obszarów zróżnicowanych kulturowo, o charakterze miejskim i wiejskim,
9. rozwój zabudowy miasta w powiązaniu z systemami infrastruktury technicznej, jako kolejne pierścienie otaczające centrum.

W załączniku nr 67 *Uwarunkowania Wynikające z Występowania Obiektów (historyczno-kulturowych i krajobrazowych) na Podstawie Przepisów Szczególnych*, oprac. A. Raińczuk, Rzeszów 2011, przedstawiono obszary i obiekty wpisane do rejestru zabytków wg podziału na zespoły zabytkowe, cmentarze, obiekty budowlane i stanowiska archeologiczne oraz wymieniono 6 obszarów zespołów wpisanych do rejestru (RZ 1-RZ 6).

Najistotniejsze dla *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa* są zawarte w tym dokumencie *Wnioski do Kierunków*, w których wskazano konkretne działania dotyczące form ochrony zabytkowych obszarów i obiektów oraz ich granic.

„Rozpatrując pod kątem form ochrony należy:

- poszerzyć obszar wpisany do rejestru zabytków obejmujący układ urbanistyczny miasta Rzeszowa,
- wpisać kolejne zespoły i obiekty zabytkowe do rejestru zabytków,
- wprowadzić poszerzenia stref i nowe strefy ochrony konserwatorskiej, a więc:
 - wprowadzić nową strefę A – ścisłej ochrony konserwatorskiej dla Osiedla Przybyszówka w części XVIIIa–Dworzysko,
 - poszerzyć jedną z istniejących i wprowadzić nowe strefy B – ochrony zachowanych elementów zabytkowych,
 - poszerzyć jedną z istniejących i wprowadzić nowe strefy E – ochrony ekspozycji obszarów i obiektów zabytkowych,
- istniejące strefy ochrony konserwatorskiej, poszerzenia tych stref oraz nowe strefy ochrony konserwatorskiej wpisać do ewidencji dóbr kultury,
- wpisać cmentarze (nie będące w rejestrze zabytków) do ewidencji dóbr kultury.

Rozpatrując przestrzeń miasta pod kątem wartości historycznych i urbanistyczno - architektonicznych - zapewnić należy lepszą ochronę prawną:

- Śródmieścia Rzeszowa, a w nim głównie obszarów zabudowy XIX-wiecznej, w tym szczególnie zabudowy willowej oraz historycznych ulic praktycznie nie przekształconych w późniejszych okresach (ul. Reformacka, ul. ks. Jałowego, ul. Zamkowa),
- zespołów rezydencjonalnych (pałacowo-parkowego na Staromieściu, częściowo dworsko-parkowego na Słocinie), pozostałości zespołu dworskiego Dworzysko na Osiedlu Przybyszówka w części oznaczonej symbolem XVIIIA - DWORZYSKO,
- zabytkowych zespołów sakralnych (kościół pocerkiwny na Zalesiu, kościół poaustriackiego jednostek wojskowych),
- poaustriackich jednostek wojskowych,
- architektury kolejowej (stacyjno-dworcowej) – dworzec kolejowy Rzeszów - Staroniwa wraz z zabudową towarzyszącą,
- architektury i urbanistyki dwudziestolecia międzywojennego – COP-owskich osiedli zabudowy wielorodzinnej (os. Grota-Roweckiego) i jednorodzinnej (dawna kolonia majsterska przy ul. Poznańskiej),
- ciekawszych przykładów architektury socrealistycznej (monumentalne gmachy użyteczności publicznej, w tym obiekty kultury).

Ponadto, celem ochrony walorów krajobrazowych, przy wprowadzaniu nowego zainwestowania należy zwrócić szczególną uwagę na konieczność ochrony, wyeksponowania, a w pewnych przypadkach uatrakcyjnienia:

- panoram Starego Miasta i Śródmieścia widzianych ze wzgórz na obrzeżach Rzeszowa,
- widoków na dominanty, szczególnie na dominanty historyczne, również na te znajdujące się w gminach sąsiednich w pobliżu granicy z Rzeszowem, a widoczne z terenu miasta,
- walorów krajobrazowych stoku krawędziowego Pogórza Dynowskiego na południe od osiedli Zimowit i Zalesie,
- walorów doliny Wisłoka, zwłaszcza terenów nad zalewem, w sąsiedztwie Rezerwatu „Lisia Góra”, przy zbiorniku poeksploatacyjnym tzw. żwirowni oraz w rejonie dzielnicy Pobitno,
- walorów dolin dopływów Wisłoka, zwłaszcza Przyrwy, Młynówki i Mikości,
- walorów krajobrazowych starorzeczka Wisłoka”.

W Załączniku nr 71 *Uwarunkowania Wynikające ze Stanu Funkcjonowania Środowiska Kulturowego – Układy Urbanistyczne*, oprac. A. Raińczuk, Rzeszów 2011, określono kilka grup obszarów:

- a) obszary w układzie urbanistycznym zbliżonym do pierwotnego, w niewielkim stopniu przekształcone. Są to tereny położone w historycznym centrum miasta oraz peryferyjnie w stosunku do centrum, z zachowanymi układami ruralistycznymi. We wnioskach odnoszących się do tej grupy obszarów stwierdzono, że „Ochrona oraz aktywne zagospodarowanie walorów i zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego musi stanowić podstawę wszystkich działań. Ochrona ta powinna dotyczyć elementów zachowanych układów urbanistycznych i ruralistycznych, szczególnie zaś tych miejsc, gdzie skupiają się obiekty zabytkowej zabudowy”.
- b) obszary wartościowych form miejskich wskazane do doinwestowania ze szczególnym poszanowaniem istniejących układów urbanistycznych i charakteru zagospodarowania. Są to tereny: „położone w bezpośrednim sąsiedztwie historycznego centrum miasta i regionach koncentracji zabudowy mieszkaniowo – usługowej zrealizowanej konsekwentnie w oparciu o zaprojektowane układy przestrzenne oraz tereny cmentarza komunalnego i jednostek wojskowych, zainwestowane w całości lub przeważającej części na drodze realizacji jednorodnej koncepcji przestrzennej”. We wnioskach odnoszących się do tej grupy obszarów uznano za właściwe „Ukierunkowanie działań twórczych na uzupełnienie lub wzbogacenie istniejących zespołów urbanistycznych, dopełniające jednocześnie racjonalne zagospodarowanie architektoniczno – urbanistyczne tych fragmentów miasta”.
- c) obszary o nie wykształconych układach urbanistycznych. Są to m.in. tereny niezainwestowane o szczególnym znaczeniu dla kształtowania nowych wartości kulturowych oraz znaczeniu „otuliny” dla obszarów wartościowych kulturowo. We wnioskach zauważono, że: „Z uwagi na kluczową rolę w kształtowaniu nowych wartości kulturowych oraz utrzymania i wyeksponowania istniejących wartości oraz mały stopień zainwestowania tereny te winny jako podstawę zainwestowania mieć koncepcje urbanistyczno – architektoniczne, funkcjonalne i przestrzenne, a nawet rozwiązania wyłonione w drodze konkursów(…)”

- d) obszary dysharmonii lub nieładu przestrzennego. Wymagają podjęcia działań zmierzających do rehabilitacji i przekształceń w kierunku doprowadzenia do osiągnięcia ładu przestrzennego oraz m.in. ochrony i zagospodarowania walorów i zasobów środowiska kulturowego.
- e) obszary bez istotnych wartości kulturowych. „W przypadku przeznaczenia tych terenów pod cele rozwojowe do zainwestowania kubaturowego, należy zachować szczególną ostrożność w kształtowaniu nowej panoramy, otworzyć widokowych, ekspozycji istniejących wartości kulturowych, zwłaszcza „pozytywnych” wizerunków miasta, tzw. „BRAMY”.”

W załączniku nr 72 *Uwarunkowania Wynikające ze Stanu i Funkcjonowania Środowiska Kulturowego – Walory Krajobrazu*, oprac. A. Raińczuk, Rzeszów 2011 określono m.in. „Obszary zawierające istotne walory krajobrazowe wymagające zachowania. Są to tereny:

- atrakcyjne widokowo i w miarę harmonijnie zagospodarowane,
- urządzone i nieurządzone tereny zieleni miejskiej (parki, zieleńce, zieleń przyuliczna, cmentarze, ogrody działkowe, doliny rzek z naturalną roślinnością, niewielkie pozostałości lasów, obszary atrakcyjne ze względu na ukształtowanie terenu)
- oraz obszar ścisłego centrum Rzeszowa w całości objęty ochroną konserwatorską z licznymi dominantami architektonicznymi”.

We wnioskach uznano, że „Tereny te należy chronić a ewentualne inwestycje powinny być poprzedzone wnikliwą analizą powiązań widokowo-krajobrazowych, zarówno wewnętrznych jak i zewnętrznych”.

W załączniku nr 80 *Obszary Objęte i Wskazane do Objęcia Ochroną na Podstawie Przepisów Szczególnych*, oprac. A. Raińczuk, Rzeszów 2011, powtórzono prezentację obszarów i obiektów wpisanych do rejestru zabytków (wg zał. 67) oraz przedstawiono *Obszary Proponowane do Objęcia Ochroną* w podziale na: Zespoły zabytkowe proponowane do wpisania do rejestru zabytków, Stanowiska archeologiczne (obiekty lub zespoły obiektów archeologicznych) proponowane do ochrony w formie wpisu do rejestru zabytków (15 stanowisk), Krajobraz kulturowy w formie ustanowionych stref ochrony konserwatorskiej proponowany do ochrony w postaci wpisu do ewidencji dóbr kultury. Zespoły zabytkowe proponowane do wpisania do rejestru zabytków to 7 obszarów określonych od RZ 7 do RZ 13. Przedstawiono też *Wytyczne Konserwatorskie do Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego*.

Załącznik Nr 82 zatytułowany *Lokalne Wartości Zasobów Środowiska Kulturowego i Krajobrazu*, oprac. A. Raińczuk, Rzeszów 2011, w syntetyczny sposób omówione zostały: Układ urbanistyczny historycznego Rzeszowa, Stare Miasto, Dawne Nowe Miasto, Zespół zamkowy Lubomirskich, Śródmieście z zabudową mieszczańską i willową, Zabytkowe zespoły sakralne, Dawne zespoły rezydencjonalne, Zabytki kultury żydowskiej, Poaustriackie jednostki wojskowe, Zespół stacyjno-dworcowy Rzeszów - Staroniwa, Architektura i urbanistyka okresu budowy COP-u (wraz z kontynuacją powojenną), Obiekty socrealizmu, Układy przestrzenne dawnych wsi (obecnie dzielnice miejskie), Cmentarze zabytkowe, Pozostałe cmentarze, Dominanty w krajobrazie Rzeszowa: historyczne i współczesne oraz Walory Krajobrazu naturalnego. Dla każdej z wymienionych powyżej kategorii zaproponowano docelowe formy ochrony (jako wniosek do kierunków) – wpis do rejestru zabytków lub wpis do ewidencji.

Załącznik Nr 83 *Lokalne Wartości Archeologicznego Dziedzictwa Kulturowego*, oprac. A. Raińczuk, Rzeszów 2011, oraz załącznik graficzny nr 38 z prezentacją stanowisk archeologicznych na terenie Rzeszowa i w jego najbliższej okolicy jest opracowaniem dotyczącym zasobu dziedzictwa archeologicznego i rozwoju osadnictwa na terenie miasta i w jego okolicy.

Ostatnim załącznikiem ważnym z punktu widzenia Programu jest zał. Nr 92 *Obszary, dla których Sporządzanie Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego jest Obowiązkowe na Podstawie Przepisów Szczególnych oraz ze względu na Istniejące Uwarunkowania*, oprac. A. Raińczuk, Rzeszów 2011. Są m.in. „obszary objęte i wskazane do objęcia ochroną na podstawie przepisów szczególnych w zakresie elementów środowiska kulturowego i krajobrazu”. Jest to 60 obszarów przedstawionych na załączniku graficznym Nr 35 oraz scharakteryzowanych w załączniku opisowym Nr 80.

W zakresie turystyki wskazano m.in. obszar na Staromieściu (*pod rewaloryzację zespołu pałacowo-parkowego Jędrzejowiczów oraz zmianę dotychczasowej funkcji tego zespołu*).

Wszystkie omówione powyżej załączniki opisowe posiadają też plansze graficzne obrazujące poszczególne uwarunkowania.

Program Ochrony Środowiska Miasta Rzeszowa w latach 2008-2011

W informacjach ogólnych krótko przedstawiono zespoły zieleni na terenie miasta, uwzględniając zabytkowe parki i stary cmentarz, jednak w rozdziale dotyczącym celów i zadań służących ochronie i poprawie jakości środowiska brak odniesienia do zabytkowej zieleni.

V.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Rzeszowa**V.2.1. Zarys historii i rozwoju przestrzennego miasta**

Najstarsze dzieje Rzeszowa zostały przedstawione w części archeologicznej. W tym miejscu dodajmy tylko, że na terenie obecnego Starego Miasta najstarsze ślady osadnictwa odnoszą się do kultury przeworskiej.

Istnieją różne stanowiska w kwestii początków Rzeszowa. Wg jednych miasto powstało w miejscu już istniejącej, datowanej na wczesne średniowiecze osady targowej o wydłużonym placu, wg innych zostało lokowane w miejscu obecnego rynku na surowym korzeniu o czy świadczyć może brak archeologicznych śladów osadnictwa wcześniejszego niż k. XIV w.

Niemal pewne jest, że pierwotny Rzeszów usytuowany był na obszarze Staromieścia (określonego w 1428 r. jako Antiqua Rzeschaw) - podpowiada to sama nazwa wsi a także wiele potwierdzonych analogicznych „przenosin”, choćby przykład Leżajska i położonego nieopodal Starego Miasta czy Ropczyc i Brzyny (Robczice Antiqua) oraz Brzozowa i Starej Wsi.

Dokument donacyjny Kazimierza Wielkiego z 1354 r., aczkolwiek różnie interpretowany, zdaje się ukazywać Rzeszów już jako zorganizowaną osadę miejską i ośrodek dystryktu. Niektórzy badacze wskazują - powołując się na treść ww dokumentu, że jego lokacja mogła nastąpić jeszcze przed przyłączeniem Rusi w 1340 r., tj. za panowania księcia halicko-włodzimierskiego - Jerzego Trojdenowicza lub, co bardziej prawdopodobne, jeszcze wcześniej - książąt Andrzeja i Lwa Juriewiczów. Nie można wykluczyć również, że miasto lokował (lub odnowił wspomnianą wyżej lokację) po 1340 r. Kazimierz Wielki. Miasto powstało prawdopodobnie poprzez wydzielenie gruntów z Ruskiej Wsi.

Na temat planu miasta lokacyjnego trudno się wypowiadać jednoznacznie wobec ostrożnych stanowisk badaczy zajmujących się tym zagadnieniem. Liczne pożary (pierwszy znany, z ok. 1427 r., zniszczył miasto tak gruntownie, że wystawiony został przywilej, o którym niektórzy badacze piszą, że była to właściwie nowa lokacja miasta) i inne czynniki doprowadziły do pewnej modyfikacji planu lokacyjnego (niektórzy wskazują np. na inny sposób rozmierzenia pierzei północnej i innej pierzei południowej).

Inne zagadnienia, które pozostają ciągle w sferze hipotez to lokalizacja terenu zwanego grodziskiem, czy przebieg pierwotnych umocnień obronnych i ich charakter. Ciągłe dysponujemy zbyt nikłymi danymi, by móc wypowiadać się na ten temat w sposób przekonujący.

Zabudowa Rzeszowa w pierwszym okresie istnienia miasta była zapewne w całości drewniana. Pierwszy kościół parafialny pw. Feliksa i Adaukta wzmiankowany był już w 1363 r. (być może fundowany jeszcze przez Kazimierza Wielkiego). Murowane budynki pojawiły się zapewne dopiero po wspomnianym pożarze z ok. 1427 r. Wzniesiono m. in. nowy, murowany kościół parafialny, już pod wezwaniem św. Stanisława. Dwa następne, drewniane kościoły – Panny Marii i św. Ducha powstały po połowie XV w. poza miejskimi obwarowaniami. Pierwszy z nich stanął na przedmieściu Wolica, w miejscu, które dzisiaj zajmuje zespół bernardyński, drugi, szpitalny kościół św. Ducha wzniesiono w pobliżu ówczesnej mostowej przeprawy przez Wisłok, w okolicach dzisiejszego Starego Cmentarza (kościół przedstawiony został na tryptyku Wiedemanna z ok. 1734 r.).

Pierwsza informacja o przedmieściu (nieokreślonym) pochodzi z 1390 r. Jako przedmieście określana jest również Ruska Wieś. Kolejne znane przedmieście to Zamoście - usytuowane pomiędzy mostem na Wisłoku a Pobitnem, a ściślej mostem na Młynówce. Na dawnym miejskim skotniku rozwinęło się przedmieście Wola Krakowska, powiększone w 1571 r. przez Mikołaja Rzeszowskiego poprzez włączenie w obszar miejski części gruntów Ruskiej Wsi. Od strony wschodniej rozwija się Przedmieście Jarosławskie, od północy Kłapkówka.

Jest prawdopodobne, że miasto posiadało jakieś proste fortyfikacje ziemne. Ich powstanie ułatwiały co prawda same naturalnie obronne warunki terenowe, jednak nie stanowiły one przeszkody dla Turków i Tatarów, którzy spalili miasto w 1502 r. W 1504 r. król zwolnił miasto na okres 6 lat od podatków celem ufortyfikowania go, a w 1509 r. dochody z czopowego przeznaczył na ufortyfikowania kościoła parafialnego. Nie znamy zakresu tych prac, jest jednak prawdopodobne, że dotyczyły one m. in. wzniesienia lub zmiany lokalizacji bram wjazdowych do miasta (odkryte kamiennie-ceglane relikty bramy wschodniej mogą pochodzić z XVI w.).

W 1576 r. miał miejsce dotkliwy pożar, w związku z czym miasto zwolniono od podatków na okres czterech lat. Niewykluczone, że niedługo po tym pożarze rozpoczęto budowę Nowego Miasta z dużym, prawie

kwadratowym rynkiem. Przypuszcza się, że tę nową dzielnicę założył ostatni z rodu Rzeszowskich – Mikołaj lub jego następca Ligęza. Najświetniejszy okres w dziejach Rzeszowa związany jest z osobą kolejnego właściciela miasta – Spytki Ligęzy i jego następców. Wówczas Rzeszów otrzymuje kompleksowe obwarowania obronne, rozwija się (lub powstaje) nowe założenie miejskie, tzw. Nowe Miasto, powstaje zamek, zespoły klasztorne bernardynów i bernardynek (następnie przebudowanego i rozbudowanego przez pijarów), powstaje cały kompleks rezydencjonalny – tzw. „dzielnica pańska”.

W samym mieście, w rynku, jeszcze przed 1591 r. wystawił Ligęza nowy ratusz, budynek wagi i kramy miejskie, Żydom zezwolił przed 1615 r. na budowę synagogi, przed 1616 r. ufundował szpital przy kościółku św. Ducha, po pożarze 1621 r. odbudował i rozbudował w 1623 r. kościół parafialny.

Jeszcze pod k. XVI w. Ligęza rozpoczął budowę zamku a po 1620 r. jego przebudowę, na obszarze należącym w tym czasie do Staroniwy, w miejscu gdzie – jak się przypuszcza – znajdował się dwór staroniwski.

Po odparciu najazdu tatarskiego w 1624 r. rozpoczął akcję fortyfikowania miasta. Umocnienia składały się z bram, wałów, parkanów, wież i baszt oraz z systemu przeszkód wodnych, w oparciu o istniejący system nawadniania. Na gruntach zwanych Wolą (Stara Wola?), w zachodniej części miasta, powiększony i spiętrzony został znacznie staw plebański (który przybrał charakter zalewu obronnego) zasilany wodą Mikośki, ciągnący się od klasztoru bernardynów aż w okolice zamku nazywany „stawem i groblą zamku rzeszowskiego”. Prawdopodobnie zmieniono, a na pewno uregulowano bieg koryta Mikośki, która przybrała charakter fosy. Kluczowe dla zrealizowanego systemu obronnego upusty wodne, zlokalizowane na krańcach południowym i północnym były kontrolowane i bronione z jednej strony przez zamek, z drugiej przez obronny klasztor bernardynów wystawiony w latach 1624-29 z intencją fundatora – Ligęzy – uczynienia z niego ważnego punktu obrony. Klasztor rzeszowski był dziełem narożnym, flankującym północny i zachodni front obwarowań miasta, kontrolującym system zasilania przeszkód wodnych i broniącym dostępu do bramy miejskiej. Miasto otoczono wałami ziemnymi o zróżnicowanych parametrach (np. wał wzdłuż ul. Kopernika miał 6,6 m a wałek przy bożnicy ok. 2,5 m wysokości) oraz kilkoma punktami obrony - zwanymi w dokumentach „basztami” (w rzeczywistości zapewne bastionami lub bastejami). Do miasta prowadziły trzy bramy - murowana (okolice skrzyżowania ul. Grunwaldzkiej i Kopernika), dębowa – zamkowa (zapewne okolice skrzyżowania ul. Zygmuntowskiej i Zamkowej) oraz wodna (ul. Mickiewicza, zapewne na wysokości synagogi).

W granicach obwałowań znalazło się tylko jedno przedmieście - rejon między miastem a zamkiem zabudowywany stopniowo dworkami i folwarkami bogatych mieszczan. Tutaj też w latach 1644-49 wzniesiono kościół i klasztor bernardynek, przekazany w 1655 r. pijarom. Pozostałe przedmieścia, włączając w to również Nowe Miasto (włączone w system fortyfikacyjny zapewne dopiero pod koniec XVII w.), nie posiadały umocnień obronnych. Zakładano tu, z dala od miasta, stanowiące zwiększone zagrożenie pożarowe browary, piekarnie, cegielnie, itp. budynki.

Po śmierci Ligęzy rozbudowę Rzeszowa kontynuowali jego następcy - Lubomirscy. Czasy Lubomirskich w Rzeszowie są okresem wspianego rozwoju jego struktury urbanistycznej. W l. 80. XVII w. rozpoczęto przebudowę i rozbudowę zamku, który ufortyfikowano w oparciu o zasady szkoły holenderskiej, a na przełomie XVII i XVIII w. przystąpiono do przebudowy i rozbudowy kompleksu pijarskiego oraz budowy murowanego klasztoru dla bernardynów. Zadania te powierzono wybitnemu architektowi Tylmanowi z Gameren. W sąsiedztwie zamku wzniesiony został pałacyk letni, przy którym urządzono ogród.

W 1698 r. miał miejsce wielki pożar, podczas którego „wszystko miasto do gruntu zgorzało”. Pożoga ta a także zdarzenia z następnych lat, podczas których Rzeszów plądrowały stacjonujące tu naprzemian wojska szwedzkie oraz saskie i rosyjskie wstrzymały nieco rozwój miasta.

W początkach XVIII w. miała miejsce odbudowa zniszczonej podczas pożaru synagogi, budowa wieży farnej i synagogi nowomiejskiej (1705-1712), rozwija się zabudowa na terenie tzw. Różanki (ob. rejon ul. Słowackiego). W 1722 r. powstaje na Wygnańcu, w tym czasie jeszcze poza granicami miasta, zespół klasztorny reformatów z obszernym ogrodem (Jan Chrzyciel Belotti).

Od k. lat 20. XVIII w. nadwornym architektem Lubomirskich, nadzorującym wszelkie prace tak w mieście, jak i na zamku i jego otoczeniu, był K. H. Wiedemann. Dokonał przebudowy kościoła farnego (1750 r.), fortyfikacji zamkowych, przebudowany został pałacyk letni oraz zrealizowane ogromne założenie ogrodowe w jego otoczeniu z wielkim budynkiem oranżerii i kilkupoziomowymi tarasami opadającymi ku przylegającemu od południa stawowi z obszerną wyspą z „altaną chińską”. Na północny zachód od zamku usytuowane były zespoły „usługowe” rezydencji - stajnie, powozownia itp. Zespoły te w większości powiązane były osiami kompozycji z bryłą zamku, tworząc w ten sposób niezwykle rozbudowany, sprzężony zespół ogrodów, zabudowań, przestrzeni wodnych i zadrzewień. Całe to założenie, jak zresztą całe miasto, zostało precyzyjnie przedstawione na powszechnie znanym widoku Wiedemanna z 1762 r., na którym po dawnych fortyfikacjach ligęzowskich pozostały już tylko nieliczne ślady, świadcząc tym samym o zasadniczych

przemianach jakie dokonały się na obszarze Rzeszowa w przeciągu ok. 100 lat - od czasu budowy fortyfikacji miejskich do momentu uczynienia z Rzeszowa rezydencji magnackiej.

Po pierwszym rozbiórze Rzeczypospolitej Rzeszów stał się siedzibą cyrkułu oraz innych urzędów władz zaborczych obejmujących swym zasięgiem cały cyrkuł: sądowych, budowlanych, wojskowych, skarbowych, drogowych itp. W oczywisty sposób zmieniło to charakter i rangę miasta, które stało się ośrodkiem administracji państwowej i gospodarczej. Lubomirscy przenieśli w tym czasie swą siedzibę do Charzewic i rozprzedali wszystkie rzeszowskie posiadłości łącznie z zamkiem. Wszystkie te czynniki, a szczególnie decyzja Lubomirskich, miały znaczący wpływ na przekształcenia struktury przestrzennej miasta. Przede wszystkim zniszczeniu uległa dawna rezydencja magnacka – wspaniałe przestrzenne założenie zamkowo-parkowo-pałacowe, które wraz z zespołami gospodarczymi zajmowało znaczną część obszaru miasta. Tereny te zostały rozparcelowane głównie na cele budowlane, przez co stopniowo likwidacji uległa wielka kompozycja parkowo-pałacowa, sam zamek (sprzedany w 1821 r.) został zamieniony na sąd i więzienie a jego najbliższe otoczenie przekształcone. Zaczęto osuszać i zasypywać dawny wodny system obronny: dawne stawy i fosi, jezioro bernardyńskie i zamkowe (funkcjonujące jeszcze pod k. XVIII w.); w poprzek tego ostatniego usypano dzisiejszą ulicę Kasztanową. Rozparcelowane tereny z biegiem czasu zaczęły zajmować interesujące wille, pałacyki oraz kamienice. Dzisiaj jedynymi pozostałościami po rezydencji Lubomirskich są pałacyk letni, bastionowe fortyfikacje zamku oraz chyląca się coraz bardziej ku upadkowi południowa kordegarda.

Wraz z aneksją południowych obszarów Rzeczypospolitej przez Austrię niemal równocześnie władze zaborcze przystąpiły do budowy „wyprostowanych” dróg handlowych i strategicznych. W przypadku Rzeszowa ta modernizacja sieci drożnej w znaczący sposób zaważyła na kształcie miasta wyznaczając jego dalsze kierunki rozwoju. Nie mniej istotny wpływ na przekształcenia struktury przestrzennej miała, podobnie jak w większości innych ośrodków miejskich, budowa linii kolejowej Kraków - Lwów (1858-61) oraz Rzeszów-Jasło (1890).

Pisząc o kształtowaniu przestrzeni miejskiej Rzeszowa nie można pominąć jeszcze jednego czynnika, mającego istotny wpływ na intensywność ruchu budowlanego, a także na rozwój gospodarczy Rzeszowa, tak w okresie rozbiorowym, jak i już po odzyskaniu niepodległości. Czynnikiem tym była lokalizacja w Rzeszowie garnizonu wojskowego, który w pocz. XX w. liczył ok. 3 tys. żołnierzy co stanowiło w tym czasie 1/7 ludności całego miasta. W początkowym okresie na potrzeby wojska zaadaptowano domy zajezdne przy ul. Piłsudskiego, na magazyny zamieniono skasowany klasztor i kościół reformatów, wybudowano obiekty wojskowe przy ul. Fredry i pl. Kilińskiego a następnie wzniesiono duże kompleksy koszar przy ul. Lwowskiej oraz na Wygnańcu, przy ul. Dąbrowskiego i Langiewicza. Z kolei w okolicach dworców kolejowych Rzeszów Główny i Rzeszów - Staroniwa zlokalizowane zostały dla potrzeb wojska duże kompleksy magazynów.

Reformy administracyjne monarchii habsburskiej przeprowadzone w l. 60. XIX w. i związane z tym nadanie samorządom szerokiej autonomii pobudziły rozwój szeregu instytucji lokalnych i ponadlokalnych, dla których wznoszono reprezentacyjne budowle. Począwszy od obecnych ulic Jałowego, poprzez ul. Sokoła, pl. Farny, ul. 3 Maja a skończywszy na ul. Zamkowej w k. XIX w. i na pocz. XX w. powstało szereg znaczących budowli związanych z rozwojem szkolnictwa, licznych organizacji społeczno-politycznych jak i instytucji finansowych takich jak: gmach Seminarium Nauczycielskiego Męskiego przy ul. Jałowego i budynek II Gimnazjum, budynek Rady Powiatowej, gmach „Sokoła”, budynek Towarzystwa Zaliczkowego i Kredytowego, budynek nowej plebani na placu Farnym, gmach nowej poczty przy ul. 3-Maja (spalony przez Niemców w 1944 r.), budynek Banku Austriacko-Węgierskiego i Kasy Oszczędności, gmach Krakowskiego Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń, gmach Dyrekcji Okręgu Skarbowego (narożnik ul. Zamkowej i Lisa Kuli) i wreszcie gmach sądu powstały na miejscu dawnego zamku Ligęzy i Lubomirskich.

Zmienił się też Rynek Starego Miasta. W początkach XX w. wszystkie pierzeje rynkowe posiadały już co najmniej jedno piętro, podobnie też wyglądała zabudowa ulicy 3 Maja, która nabrała charakteru reprezentacyjnego, przejmując funkcje administracyjno-usługowe. Tu mieściło się starostwo powiatowe (w adaptowanym budynku dawnego klasztoru pijarskiego), gimnazjum (dawne kolegium pijarskie) oraz kilka innych monumentalnych budowli użyteczności publicznej. Silnie urbanizuje się również Rynek Nowego Miasta, w który również wkracza zabudowa piętrowa.

Opisywanie i wyszczególnianie wielu ważnych inwestycji jakie w tym czasie realizowano - budowa szkół (pod koniec okresu autonomicznego działało ich w Rzeszowie 21), szpitali, budynków licznych organizacji, banków i stowarzyszeń kredytowych (w Rzeszowie działało w pocz. XX w. 23 stowarzyszenia), budynków przemysłowych, gazowni, elektrowni, wodociągów itd. – wykracza jednak poza ramy tej krótkiej syntezy rozwoju przestrzennego. Zagadnienia te zostały stosunkowo wyczerpująco omówione w wielu publikacjach dotyczących dziejów Rzeszowa.

Miasto (samorząd) zajmowało się także rozbudową i utrzymaniem sieci drogowej, chodników, kanalizacji, oświetlenia itp. Główne ulice zaczęto brukować w 4 ćw. XIX w. jednak wiele drugorzędnych ulic

pozostało nieutwardzonych do końca I wojny światowej. Pod k. XIX i w pocz. XX w. powstaje też szereg ulic w rejonie centrum: m. in. Jagiellońska i Zygmuntowska, Alsa i Dekerta, połączenie z ul. Lwowską (Piłsudskiego) otrzymała ul. Cmentarna, po skanalizowaniu i zasklepieniu Mikołki w l. 80. XIX w. na fragmencie jej dawnego koryta powstała ul. Nowa (Kopernika), powstaje ponadto sieć drożna w rejonie ul. Szopena, na północ od Nowego Miasta - w rejonie ul. Orzeszkowej i Żółkiewskiego (tzw. Budy) oraz na tzw. Psiarnisku - w rejonie ul. Pułaskiego i dworca na Staroniwie. Nie zapomniano również o zieleni miejskiej - powstał m.in. park miejski na kanwie dawnego ogrodu reformatów. Na wschód od Wisłoka powstają też nowe cmentarze - chrześcijański na Pobitnie i żydowski na Czekaju. Gmina miejska niejednokrotnie skupywała place budowlane w celach regulacji zabudowy. Były to jednak wszystko działania doraźne, częściowe - do końca okresu autonomii galicyjskiej nie opracowano całościowego planu regulacyjnego, który by determinował kształtowanie struktury przestrzennej miasta.

W 1901 r. obszar Rzeszowa został powiększony niemal dwukrotnie poprzez przyłączenie do miasta w całości Ruskiej Wsi oraz fragmentów wsi Staroniwa (przysiółki Wygnaniec, Podzamcze, Psiarnisko i Rudki) oraz Drabinianki (przysiółki Maćkówka i Podpromie). Ruska Wieś na terenie której zlokalizowane były budynki i urządzenia stacji kolejowej szybko zatraciła swój wiejski charakter, nabrała charakteru miejskiego - zwłaszcza jej przysiółek Budy.

Ruska Wieś była niewątpliwie osadą powstałą jeszcze przed lokacją miasta. Wg niektórych badaczy miasto Rzeszów lokowane było, o czym wspomniano już wcześniej, na gruntach Ruskiej Wsi. Już w XV w. wieś była określana jako przedmieście Rzeszowa. Przez kilka wieków funkcjonował tutaj folwark plebański. Po wybudowaniu zespołu stacji kolejowej wieś szybko uległa urbanizacji a jej dawny układ ruralistyczny uległ silnemu zatarciu.

Drabinianka wzmiankowana była w 1423 r. a lokowana zap. w pocz. XV w. W XVII w. istniał tu młyn oraz folwark pański. Była to prawdopodobnie wieś niwowa. Liczne zmiany koryta Wisłoka powodowały duże przekształcenia jej układu planistycznego w ciągu dziejów (w ten sposób powstał m. in. przysiółek Podpromie). W II poł. XX w. jej układ przestrzenny uległ silnemu zatarciu (m. in. budowa osiedla Nowe Miasto). Właścicielami wsi byli na przestrzeni wieków kolejno Pileccy, Rzeszowscy, M. S. Ligęza, Lubomirscy, Skrzyńscy i Jędrzejowicze.

Staroniwa została lokowana na prawie magdeburskim zap. w k. XIV w. choć uważa się, że już wcześniej istniała tu otwarta osada. Staroniwa była rozległą wsią niwową w formie rozszerzonej ulicówki, o nawsiu z czasem zamienionym na siedlisko. Dzieliła się na Staroniwę Górną i Dolną. Do obszaru Staroniwy należały Stawiska oraz przysiółki Rudki, Wygnaniec, Psiarnisko i Podzamcze. Były one położone bliżej Wisłoka i z wyjątkiem Rudek (istniał tu od XVII w. folwark plebański) silnie związane z zamkiem. Na terenie Wygnańca powstał zespół klasztorny Reformatów, a w XIX w. zespół koszarowy. Psiarnisko z kolei swą nazwę wywodzi od istniejącej tu psiarni, będącej częścią folwarku Podzamcze. Obszar Psiarniska zajmuje obecnie os. Pułaskiego. Wieś należała (w dużym uproszczeniu) do Rzeszowskich, Zaklików, Ligęzy, Lubomirskich, Skrzyńskich (k. XVIII-XIX w.), Jędrzejowiczów (k. XIX w.)

W k. XIX w. daje się zaobserwować ożywienie w budownictwie mieszkaniowym Rzeszowa (w 1889 r. znajdowało się w mieście 541 domów podczas gdy w 1910 r. było ich już 1441 - należy tu jednak pamiętać o przyłączonych do miasta, zabudowanych już obszarach pobliskich wsi).

Pierwsza wojna światowa w szczęśliwy sposób nie spowodowała większych zniszczeń miasta. Działania wojenne nie ominęły wprawdzie Rzeszowa - miasto było bombardowane, zniszczona została infrastruktura kolejowa, spalono większość budynków na obu stacjach kolejowych jednak w ogólnym bilansie miasto wyszło obronną ręką z wojennej pożogi.

Pierwsze dziesięciolecie po odzyskaniu niepodległości to dla Rzeszowa po początkowym okresie stagnacji powolny rozwój przejawiający się liczbą ok. 240 wzniesionych w tym czasie domów. W tej liczbie odnotować można wiele interesujących architektonicznie budynków - willi czy kamienic kształtowanych w duchu historyzmu. Kolejne lata przyniosły znaczny wzrost liczby ludności oraz powstanie 5 nowych szkół, nowego wodociągu miejskiego oraz miejskiego parku leśnego na Lisiej Górze. W tym czasie rozpoczęto także przy ul. Krakowskiej (Jałowego) budowę kościoła Chrystusa Króla - wyraźnej dominanty w sylwecie ówczesnego miasta. Podobnie jak w czasach zaborów, tak i po odzyskaniu niepodległości Rzeszów pozostał miastem garnizonowym.

W poł. lat 30. XX w. Rzeszów został wytypowany na jeden z ośrodków Centralnego Okręgu Przemysłowego - planowanej wielkiej inwestycji zakładającej rozbudowę przemysłu oraz sił zbrojnych, której realizację rozpoczęto w Rzeszowie na wiosnę 1937 r. i prowadzono w imponującym tempie. W ramach COP w Rzeszowie zostały zlokalizowane dwa zakłady - Fabryka Obrabiarek i Sprzętu Artyleryjskiego oraz Wytwórnia Silników Samolotowych Nr 2 Państwowych Zakładów Lotniczych a także związane z nimi osiedla mieszkaniowe. Fabrykę Obrabiarek usytuowano na terenach położonych przy stacji kolejowej Rzeszów-

Staroniwa, a WSS PZL na terenie w znacznej części pokrytym lasem, należącym wówczas jeszcze do Zwięczycy, w pobliżu ujęcia wody dla miasta oraz parku leśnego na Lisiej Górze. Osiedle mieszkaniowe dla robotników Fabryki Obrabiarek (2 bloki po 72 mieszkania każdy) zlokalizowano przy ul. Hetmańskiej, a tzw. osiedle majsterskie usytuowano przy obecnych ul. Poznańskiej i Wielkopolskiej, w granicach Zwięczycy, w bliskim sąsiedztwie wytwórni PZL. Projektowane osiedle majsterskie miało składać się z kilkudziesięciu bliźniaczych domów, z których do wybuchu wojny wzniesiono 22 (zachowanych do dzisiaj, chociaż nieco przekształconych). Z kolei osiedle dla pracowników PZL zlokalizowano pomiędzy linią kolejową Rzeszów-Jasło a ul. Dąbrowskiego. Miało się ono składać z 17 trzykondygnacyjnych bloków oraz 2 willi dla dyrektora i jego zastępców. Do wybuchu wojny wzniesiono obie wille oraz 9 bloków robotniczych. Warto jeszcze dodać, że osiedle przy ul. Poznańskiej zostało w 1937 r. przeprojektowane - w nowej wersji (niestety nigdy nie zrealizowanej) miało obejmować 126 domków bliźniaczych oraz 10 długich budynków wielorodzinnych a także szkołę oraz otaczającą całość zieleni.

Powstaje przychodnia lekarska przy ul. Hetmańskiej oraz poczta (ukończona w okresie okupacji). Pod k. l. 30. XX w. wzniesiono też wiele interesujących modernistycznych budynków mieszkalnych (willi, kamienic) m.in. przy ul. Chopina, Asnyka, Jagiellońskiej, Kraszewskiego.

Podjęto prace nad perspektywicznym planem Rzeszowa, opracowanym w 1939 r. przez K. Dziewońskiego i W. Śmigieńskiego, który zakładał w przyszłym organizmie miejskim podział na dzielnice: Centralną, Pobitno, Staromieście, Ruską Wieś, Staroniwę, Zwięczycę i Drabiniankę.

Ten dynamiczny rozwój miasta szybko jednak zatrzymał wybuch II wojny światowej i okres niemieckiej okupacji. Był to okres znacznych zniszczeń w zabudowie Rzeszowa dokonanych przez Niemców. Okupanci rozebrali liczne domy w okolicach dworca, zamku, w rejonie ulic Joselewicza, Słowackiego oraz cały zachodni blok zabudowy przyrynekowej, z wyjątkiem ratusza, co mocno zmieniło proporcje rynku. Zniszczony został również cmentarz żydowski przy dzisiejszym placu Ofiar Getta. Przed ucieczką Niemcy spalili jeszcze magazyny wojskowe, synagogę, starą pocztę oraz kilka kamienic przy ul. 3 Maja. Wywieźli również sprzęt z powstałych tuż przed wojną zakładów przemysłowych.

Okres powojenny to okres znacznych przemian w strukturze przestrzennej miasta. W 1945 r. Rzeszów uzyskał status miasta wojewódzkiego, a w 1950 r. status powiatu miejskiego. W 1951 r. znacząco zmieniły się granice miasta poprzez przyłączenie w całości kilku wsi: Pobitna, Staromieścia, Staroniwy i Drabinianki (tych dwóch ostatnich częściowo przyłączonych już wcześniej) oraz części wsi Słociny, Zalesia i Zwięczycy. Obszar miasta powiększył się pięciokrotnie - z 768 ha do 3 906 ha a liczba ludności z ok. 30 000 do 44 500.

Staromieście po raz pierwszy wymienione w 1399 r. jest wsią znacznie starszą, powstałą przed lokacją obecnego Rzeszowa. Nazwa miejscowości wskazuje, że na jej terenie zlokalizowany był pierwotny Rzeszów (w jednym z dokumentów z XV w. wieś została określona jako Rzeszow Antiqua). Właścicielami wsi byli kolejno Rzeszowscy, Ligęza, Lubomirscy, Skrzyńscy (k. XVIII-XIX w.), Bobrowniczcy (XIX w.) i Jędrzejowiczowie (XIX-XX w.). Przed 1374 r. ufundowana została parafia i wówczas też zapewne powstał pierwszy kościół. Drugi drewniany kościół wzniesiony w 1552 został spalony w 1624 r. Kolejny, również drewniany kościół wzniesiono w 1636 r. Przetrwał on jedynie kilkadziesiąt lat - w 1686 r. wzniesiono murowaną świątynię, którą zastąpił obecny kościół wzniesiony w 1900 r. W okresie władania Rzeszowskich w Staromieściu znajdowała się jedna z ich siedzib. Być może na jej miejscu powstał (zap. w k. XVIII w.) zachowany do dzisiaj zespół dworski (obecnie szpital przeciwgruźliczy), którego ostatnimi właścicielami była rodzina Jędrzejowiczów. Staromieście charakteryzuje się złożonym układem planistycznym. Jest to wieś niwowa, przy czym trudno jednoznacznie ustalić proces kształtowania się jej układu. W przypadku Staromieścia należy brać pod uwagę możliwość relikтового zachowania układu przedlokacyjnego (okolice kościoła) a także przyłączenia fragmentu innej wsi (teren za Przyrwą – teren dworski). Łatwo można natomiast wskazać właściwą wieś lokacyjną, której siedlisko w postaci ulicówki z nawsiem ciągnie się wzdłuż doliny potoku wypływającego z okolic Miłocina. Należy zaznaczyć, że ukształtowany w XIV-XV wieku plan wsi i układ drożny nie uległ większym zmianom.

Pobitno jest wsią o niwowym układzie gruntów, przy czym w rozplanowaniu jej najstarszej części można wyróżnić układ owalnicowy oraz wachlarzowe rozszerzanie się układu działek. Wieś wzmiankowana w 1412 r. jednak jej rodowód jest znacznie starszy i sięga zapewne jeszcze czasów ruskich. W XV w. istniała tu cerkiew (informacja z k. XV w.), dwór (1412 r.) oraz młyn; być może w tym czasie istniał już folwark. Pobitno było własnością Rzeszowskich, M. S. Ligęzy, Lubomirskich, Skrzyńskich, Łętowskich, Jędrzejowiczów.

Zalesie to wieś o układzie niwowym. Pierwsza wzmianka o wsi (a ściślej o „okręgu zaleskim”) pochodzi z 1404 r. i jednoznacznie wskazuje, że Zalesie jest wsią znacznie starszą. Przypuszcza się, że było ono jeszcze siedzibą ruskiej wołosci, pamięć o której przetrwała w określaniu okręgu tyczyńskiego mianem „zaleski”, pomimo wieloletniego istnienia Tyczyna. Po przyłączeniu do Polski w 1340 r. była to królewszczyzna, którą

następnie nabył Otto z Pilczy zap. w l. 70. XIV w. W rękach Pileckich i ich sukcesorów – Kostków – pozostawało Zalesie i inne miejscowości okręgu do ok. poł. XVII w., po czym objęli je we władanie Działyńscy. Dobra tyczyńskie odebrali Działyńskim siłą Braniccy i dzierżyli aż do pocz. XIX w. Następnie posiadali je Potoccy, Wodziccy i od ok. poł. XIX w. Gumińscy. Istnienie dworu w Zalesiu niektórzy odnoszą jeszcze do XIV w.; obecnie istniejący dwór został wzniesiony przez ostatnich właścicieli. Ruski charakter Zalesia podkreśla zachowana tu cerkiew o wielowiekowej tradycji.

Słocina to wieś niwowa z obszernym nawsiem, o złożonej strukturze z rozłogami tylko po jednej stronie siedliska. Pierwsza wzmianka o miejscowości i parafii słocińskiej pochodzi z 1421 r. przy czym wieś posiada niewątpliwie starszą metrykę – powstała zapewne w II poł. XIV w. w dobrach Ottona z Pilczy. Należała do włości tyczyńskiej. Właścicielami wsi byli kolejno Pileccy (przez krótki okres była własnością królewską) (XIV-XVII w.), Kostkowie, Działyńscy (XVII w.), Braniccy (XVII-XVIII w.), Mostowscy, Szymanowscy (XIX w.), Brunicy i Chłapowscy. Na terenie Słociny istniały trzy folwarki: Skotnia, Waclawówka i Wisielówka. W II poł. XIX w. Szymanowscy wzniesli tu dwór. W 1916 r. zakończono budowę nowego kościoła.

Zwierzycza wzmiankowana dopiero w II ćw. XV w. lokowana była zapewne jeszcze w XIV w. Wydaje się, iż plan Zwierzyczy stanowi układ przejściowy do wsi łąkowej z potokiem stanowiącym oś siedliska, jednak nie zachował pierwotnego kształtu i został przeorganizowany w okresie powstawania gospodarki folwarcznej. W Zwierzyczy znajdowało się wspaniałe założenie pałacowo-parkowe wystawione przez Lubomirskich, po którym do dzisiaj pozostały jedynie nieliczne ślady oraz interesujący budynek spichlerza. Kościół istniał tu wg tradycji już w XV w., folwark (XVII w.) Właścicielami wsi byli kolejno Rzeszowscy (?), Gołuchowscy, Ligęzowie, Lubomirscy, Skrzyńscy, Rylscy, Potoccy, Stefczyk, Ataman.

Na miejscu zniszczonych przez Niemców Zakładów Cegielskiego powstała Fabryka Sprzętu Gospodarczego (dzisiejszy Zelmer), a zakłady PZL przemianowano na Wytwórnię Sprzętu Komunikacyjnego. Po zachodniej stronie linii kolejowej do Jasła, w części na Staromieściu a w części na terenie Staroniwy powstają dzelnice magazynowo-składowe.

W centrum miasta powstają socrealistyczne budynki i osiedla – gmach PZPR, budynek WRN a na południowych krańcach, w pobliżu nie zrealizowanego przed wojną w całości osiedla PZL powstaje interesująca kompozycja przestrzenna – osiedle Dąbrowskiego z domem kultury WSK oraz budynek Komendy MO a przy ul. Obrońców Stalingradu (Hetmańskiej) i Staszica wyrastają osiedla bloków mieszkalnych. W taki sposób ten nowy element przestrzenny, który powstał jeszcze w okresie COP-u, zrósł się ściśle ze starym Rzeszowem.

Pod koniec l. 50. i na pocz. lat 60. XX w. rozpoczęły w Rzeszowie działalność wyższe uczelnie - filie uczelni krakowskich – Wyższa Szkoła Inżynierska, Wyższa Szkoła Pedagogiczna oraz i Studium Administracyjne UMCS-u w Lublinie

Lata 60. XX w. to kontynuacja zabudowy terenu Rudek i Wygnańca gdzie przy i w okolicach ul. Dąbrowskiego zrealizowano wielofunkcyjny tzw. blok międzyosiedlowy z 11-kondygnacyjnym budynkiem wykonanym w technologii wielkopłytowej (po raz pierwszy w Rzeszowie), nazwanym „szafą”. Kolejnym osiedlem powstałym w tym rejonie było Osiedle Piastów a także wyjście z inwestycjami poza obszar tzw. I dzielnicy – budowa osiedli na Baranówce powiększonych w latach późniejszych, Osiedla Tysiąclecia na terenie Ruskiej Wsi W tym czasie też miała miejsce zasadnicza przebudowa układu komunikacyjnego miasta. Wykonano arterie komunikacyjne wsch.-zach. (al. Piłsudskiego) i pn.-pd. (al. Cieplińskiego) przebijając się przez teren historycznego Nowego Miasta i zniekształcając je bezpowrotnie i zmieniły odbiór dawnego historycznego centrum. Wszystkie te realizacje zasadniczo zmieniły kształt urbanistyczny Rzeszowa.

W tym czasie nastąpiła niemal całkowita degradacja Starego Miasta, postulowano nawet jego wyburzenie (w 1964 roku ówczesny główny architekt województwa proponował, by na miejscu Starego Miasta urządzić pas zieleni ciągnący się od Wisłoka przez stary cmentarz do parku przy ul. Pułaskiego, pozostawiając tylko ratusz i farę).

W pocz. l. 70. powstał na Drabiniance zespół osiedlowy Nowe Miasto, rozbudowywała się Baranówka, w centrum wybudowano osiedle Pułaskiego a przylegający do niego od północno-wschodu teren zamieniono na niewielki park. W 1973 r. powstała zaporą i zalew na Wisłoku, który miał zapewnić miastu ujęcie wody, zabezpieczyć je przed powodzią. Po 1975 r. rozpoczęto realizację Osiedla Kmity na obszarze Staroniwy. Na innych obszarach włączonych do Rzeszowa powstają w l. 80. i 90. XX w. niewielkie osiedla budownictwa jednorodzinne: na Pobitnie, Wilkowyi, Staromieściu oraz zdecydowanie największe osiedle tego typu - Zimowit – na Zalesiu.

W roku 1977 przyłączono do Rzeszowa Wilkowyję, pozostałą część Zalesia, kolejny fragment Słociny oraz części Białej, Miłocina i Przybyszówki. Wilkowyja wzmiankowana w źródłach z XV w. pod nazwą Złotoria (Slotoria alias Wilkovia), powstała prawdopodobnie jeszcze w XIV w. W XV w. istniał tu dwór, młyn

i karczma i prawdopodobnie również folwark. Po zniszczeniach wojennych z pocz. XVIII w. („dwór Moskwa spaliła i folwark”) Wilkowyja traktowana była jako przysiółek Malawy. Właścicielami byli kolejno: Rzeszowscy, M. S. Ligęza, Lubomirscy, Skrzyńscy, Brunicy, Bobrownicy.

Biała była wsią niwową z czytelnym układem przedlokacyjnym. W źródle z 1368 r. wzmiankowana była jako „wieś stara (villa antiqua) co niewątpliwie świadczy o jej znacznie starszej metryce – była to niewątpliwie wieś istniejąca przed lokacją Rzeszowa, powstała zapewne jeszcze w czasach ruskich (z XVI w. pochodzi informacja o popie) a przeniesiona na prawo niemieckie zap. przed poł. XIV w. Dystrykt zaleski w skład którego wchodziła Biała nabył zap. w 1369 r. Otto z Pilczy. Podobnie jak w przypadku Słociny kolejnymi właścicielami wsi byli kolejno Pileccy (przez krótki okres była własnością królewską) (XIV-XVII w.), Kostkowie, Działyńscy (XVII w.), Braniccy (XVII-XVIII w.), Potoccy, Wodziccy (XIX w.), Uznańscy (XX w.). W miejscowości funkcjonował folwark wzmiankowany już w XVI w. Był tu również browar i młyn.

Przybyszówka powstała zapewne w II poł. XIV w. Jej najstarsza część (wschodnia) nosi cechy wsi niwowej o siedlisku w formie rozszerzonej ulicówki. Niewykluczone jednak, że mamy tu do czynienia z jednym z najstarszych przykładów wsi o układzie łańowym, zachowującym tradycyjny plan siedliska. Układ części zachodniej jest zapewne wynikiem narastania zabudowy poprzez rozszerzanie karczunków a także wynikiem późniejszych przekształceń. Jej rozplanowanie stanowi jeden z cenniejszych zabytków planowania osiedli średniowiecznych na naszym terenie, tym wartościowszy, że niewiele zmieniony do naszych czasów. Dwór w Przybyszówce powstał zapewne już w XIV w. jako ośrodek dóbr Jana Feliksa syna Jana Pakosławica. W XV w. istniał tu już folwark. Wieś była własnością Rzeszowskich, Tęczyńskich, Pileckich, K. Głowy, Ligęzy, Grabińskich (od XVII w.). Od k. XVIII w. Folwark Jordanówka był w rękach rodziny Jordanów a resztę wsi posiadali Grabińscy. Parafia istniała w Przybyszówce już przed 1409 r. Były tu trzy folwarki – Jordanówka, Gredyszówka i Staszów.

Miłocin był początkowo przysiółkiem Staromieścia. Powstał zapewne w I poł. XVII w. Jej właściciele – Lubomirscy wzniesli tu drewniany pałacyk myśliwski (nieistniejący obecnie) oraz w l. 1741-46 kaplicę wotywną (jest położona poza granicami administracyjnymi Rzeszowa). W 1745 r. wymieniany był jako wieś (villa de novo locata). W 1906 r. na terenie dawnego folwarku miłocińskiego, datowanego na I poł. XIX w., powstała z fundacji Towarnickich Krajowa Niższa Szkoła Rolnicza, której kompleks zabudowań zachował się do dzisiaj. Do Rzeszowa Miłocin był przyłączany stopniowo od 1971 r., następnie w 1977 i 2010.

Przyłączone do miasta w 2006 r. Załęże wymieniane było w źródłach zazwyczaj razem z Pobitnem (Pobitno i Załęże wraz z folwarkiem). Rozplanowanie wsi o nieregularnym niwowym układzie gruntów, bez powiązania z rozłogami, może świadczyć o jej jeszcze ruskiej metryce. W okresie staropolskim stanowiło własność Rzeszowskich, Ligęzy, Lubomirskich. Istniejący co najmniej od XVII w. folwark w Załężu był określany jako „Dolna Pobitna”. W Załężu Lubomirscy utrzymywali zwierzyniec i bażantarnię. Znajdował się tu też niewielki drewniany dwór. W k. XVIII w. posiadłość kupił J. Skrzyński, następnie przeszła na własność Łętowskich, a w 1860 r. nabył ją J. Jędrzejowicz. W l. 80. XIX w. W. Jędrzejowicz przebudował istniejący tu dwór (proj. T. Stryjeński). W 1903 r. majątek kupił R. Potocki. Po wojnie majątek skonfiskowało państwo. Mieściła się tu szkoła UB i więzienie a od l. 70. XX w. mieszkania pracowników zakładu karnego.

Najmłodszą dzielnicą Rzeszowa jest dawna wieś Budziwój. Najstarsza wzmianka o Budziwoju pochodzi z 1423, ale była to wieś starsza, powstała zapewne jeszcze w XIV w. Wieś została założona na prawie niemieckim. Układ planistyczny wsi jest przekształcony, początkowo była to zapewne wieś łańowa. Najstarszą częścią wsi jest obszar położony wzdłuż potoku Hermanówka zawarty pomiędzy ul. Poselską, Górą, Kowalskiego, Budziwojską (ul. Młyńska, Sportowców, Kowalskiego i początkowy fragment ul. Studziańskiej). Właścicielami wsi byli kolejno Pileccy (XIV-XVII w.), Kostkowie, Działyńscy (XVII w.), Braniccy (XVII-XVIII w.), Potoccy, Wodziccy (XIX w.), Uznańscy (XX w.). W XVII w. istniał tu folwark i dwór pański, browar. Na terenie wsi była modrzewiowa kaplica (kościółek) p. w. Matki Boskiej Śnieżnej, istniejąca już w 1598 r. a w latach 1905-07 wzniesiono nowy kościół pod tym samym wezwaniem, według neogotyckiego projektu Adolfa Sumpera. W połowie XIX wieku rozpoczęła działalność szkoła ludowa. Pod koniec XIX w. znajdowały się tu dwa folwarki. W granice miasta Rzeszowa wieś została włączona w 2010 r.

V.2.2. Krajobraz kulturowy

Rzeszów w 90 % leży na terenie Podgórza Rzeszowskiego, mezoregionu fizycznogeograficznego będącego najbardziej wysuniętą na południe częścią Kotliny Sandomierskiej. Natomiast jego południowa część (Biała, część Zalesia) to północne skłony Pogórza Dynowskiego, które jest częścią składową makroregionu Pogórza Środkowobeskidzkiego. W związku z takim ukształtowaniem terenu różnica poziomów miasta Rzeszowa to ponad 140 metrów, licząc od najniższej położonej doliny Wisłoka do wysokich Łanów w Białej.

Miasto zostało założone na przecięciu szlaku komunikacyjnego z wschodu na zachód z rzeką – Wisłokiem. Dodatkowo w tym miejscu przecina się szlak północ-południe. Ten krzyżowy układ wpłynął i dalej

wpływa na rozwój przestrzenny miasta. Dogodne warunki spowodowały dość duże zaludnienie tego terenu obejmującego historyczny Rzeszów oraz dzisiejsze dzielnice a historycznie osobne osady m.in: Ruską Wieś, Staromieście, Pobitno, Drabiniankę, Słocinę, Zwiężycę, Starowinę. Jest on w dużej mierze przekształcony przez działalność człowieka.

Obecny krajobraz kulturowy Rzeszowa jest niejednorodny ale historycznie dążący do ujednolicenia. Zurbanizowany ośrodek miejski jakim jest Rzeszów na przestrzeni wieków sukcesywnie wchłania graniczące z nim wsie, nieodwracalnie przekształcając je w środowiska miejskie. Proces ten jest naturalny i w pewien sposób nieodwracalny. Miasto pomimo różnego rodzaju trudności wchłania otoczenie asymilując je i urbanizując. Jest to proces długotrwały, sięgający dziesięcioleci, i skuteczny. Świadczy o tym trudność wyznaczenia obecnie w terenie granicy pomiędzy Rzeszowem a wsią Ruską Wieś. Widzimy więc z jednej strony krajobraz miasta, który jest wynikiem gęstości zaludnienia, układu komunikacyjnego, zróżnicowanej zabudowy centrum i otaczających je osiedli, punktów i dominant przestrzennych i znaczeniowych (siedzib urzędów, instytucji, budowli sakralnych) oraz towarzyszącego jeszcze miastu przemysłu, a z drugiej strony postrzegamy krajobraz „miejskich wsi” w różnym stopniu uległych już urbanizacji wchłaniającego je miasta. Krajobraz wsi, które całkowicie zasymilowane i „przetrawione” przez miasto zatraciły już swój charakter, ale także wsi rozległych o horyzontalnie rozłożonej zabudowie, czytelnej siatce siedliskowych działek. Wsi, o czytelnym układzie drogowym, o swojej drewnianej zabudowie postrzeganej już jako archaiczna. Domach i budynkach gospodarczych, które jeszcze po dzień dzisiejszy spełniają swoje gospodarskie funkcje. Miejscowości o czytelnym dominancjach w krajobrazie kulturowym, jakimi były i są świątynie.

Duże znaczenie dla rozwoju Rzeszowa, miały trzy wydarzenia z historii jego ostatnich 150 lat. Jednym z nich było wytyczenie nowych traktów komunikacyjnych przez austriackiego zaborcę. Z jednej strony traktów drogowych, a z drugiej przeprowadzenie przez Rzeszów linii kolejowej Kraków-Lwów i w konsekwencji Rzeszów-Jasło. Wpłynęło to na kierunki rozwoju przestrzennego miasta i w pewien sposób regulowało jego przestrzeń, a także przyczyniło się też do rozpoczęcia procesu przyłączania do Rzeszowa sąsiednich wsi (stacja kolejowa leżała poza miastem, na terenie Ruskiej Wsi). Drugim impulsem zmieniającym miasto było powstanie garnizonu rzeszowskiego, a następnie jego gwałtowny rozwój w 4 ćw. XIX w. i pocz. XX w. Obie powyższe inwestycje przyczyniły się także do rozwoju gospodarczego miasta. Taki też efekt odniósł trzeci czynnik, jakim było włączenie Rzeszowa do Centralnego Okręgu Przemysłowego. Jego najbardziej widocznym wynikiem było powstanie przemysłu wraz z zapleczem mieszkalnym.

Charakter miasta został przez wieki ukształtowany głównie przez dwie społeczności i ich religijność. Społeczność polską oraz żydowską w niewielkim zaś stopniu przez ludność ukraińską, która była skupiona głównie wokół cerkwi na Zalesiu. Najbardziej czytelnymi obrazami tych społeczności są świątynie, które w większości są nadal dominantami architektonicznymi i krajoobrazo-kulturowymi Rzeszowa. Są to kościoły parafialne i zakonne, dwie synagogi oraz cerkiew.

V.2.3. Zabytki nieruchome z wyszczególnieniem obiektów o istotnej wartości i znaczeniu dla m. Rzeszowa

V.2.3.a Architektura sakralna

Zabytkowa architektura sakralna w obecnych granicach administracyjnych Rzeszowa przedstawia się interesująco i różnorodnie. Występują tu zabytkowe kościoły parafialne i zespoły kościelno-klasztorne, dawne synagogi, a także obiekt służący pierwotnie jako cerkiew. Obiekty te o bogatej historii, będącej często świadectwem znaczenia i rozwoju miasta, prezentują różne style architektoniczne. Poznając rzeszowskie kościoły prześledzić możemy rozwój architektury od gotyku poczynając (kościół farny), poprzez obiekty o cechach późnorenansowych (kościół oo. Bernardynów), barokowych (kościół popijarski), klasycystycznych (kościół św. Trójcy), neostylowych z dominującym tu neogotykiem (kościół św. Józefa w Staromieście, kościół w Słocinie), a także (choć nieco przekształcony współcześnie) obiekt wybudowany przed II wojną światową jako modernistyczny (kościół pw. Chrystusa Króla).

Najstarszym zachowanym kościołem Rzeszowa jest kościół farny p.w. św. Stanisława. Pierwotny kościół farny wzniesiony został zapewne wkrótce po przyłączeniu tych ziem do Korony Polskiej przez Kazimierza Wielkiego czyli po 1340 r. Kościół był pierwotnie poświęcony św. Feliksowi i Adauktowi (wymieniony został pod tym wezwaniem w 1363 r.) Prawdopodobnie już ta XIV-wieczna świątynia była murowana. Część badaczy przypuszcza, że budowla była dwunawowa, z filarami na osi korpusu nawowego (podobnie do kościołów w Stopnicy czy Wiślicy). Niektórzy badacze przypuszczają, że w murach obecnego kościoła zachowały się relikty tej XIV-wiecznej budowli. Kościół najprawdopodobniej ucierpiał w czasie wielkiego pożaru miasta w 1427 r., co mogło spowodować duże przekształcenia, które zatępiły cechy XIV-wiecznej architektury. Nie wiadomo czy pożar ten całkowicie zniszczył świątynię. Zmiana pierwotnego wezwania na św. Stanisława

(wezwanie to wymienione zostało w 1448 r.) świadczy o ponownej konsekracji kościoła, co zazwyczaj związane było z odbudową, znaczącą przebudową świątyni lub budową nowej. Wg ostatnio przeprowadzonych badań kościoła (prezbiterium i nawa główna) datowany jest na I poł. XV w. Świątynia poważnie ucierpiała w czasie wielkiego pożaru miasta w 1621 r. – zawało się sklepienie korpusu i zniszczone zostało wyposażenie. Odbudowana w 1623 r. z fundacji Mikołaja Spytka Ligęzy – wykonano wówczas nowe sklepienie, a niektórzy badacze uważają, że być może już wówczas wybudowano nawy boczne. Nawy te na pewno dobudowano przed IV ćw. XVII w., gdyż z tego czasu zachowały się informacje o ołtarzach ustawionych w nawach bocznych. Kolejny gruntowny remont kościoła farnego przeprowadzono w latach 50. XVIII w.

Obecna budowla posiada prezbiterium o wyraźnych formach gotyckich. Prezbiterium to o rzucie wydłużonego prostokąta zamkniętego trójbocznie, o wnętrzu nakrytym sklepieniem żebrowym o układzie gwiaździstym z żebrami wspartymi napółstożkowych konsolkach jest murowane z cegły o romboidalnym układzie zendrówki. Z zewnątrz prezbiterium wzmocnione jest przyporami. Okna są strzeliste, zamknięte łukiem ostrym. Gotycki korpus nawowy pokrywał się z obecną nawą główną. Kościół farny w Rzeszowie zaliczany jest do typu gotyckich świątyń salowych o prostokątnym korpusie nawowym oraz wydłużonym, zamkniętym wielobocznie prezbiterium. Późniejsze nawy boczne oddzielone są od nawy głównej masywnymi filarami. Zastosowany przy rozbudowie system ściennie-filarowy, kolebkowe i krzyżowe sklepienia, półkoliste okna posiadają cechy barokowe, lecz brak wyraźnych cech stylistycznych nie pozwala na dokładniejsze datowanie. W 1750 r. kościół był restaurowany z inicjatywy ks. Macieja Tokarskiego (przyczynił się do tego kolator Jerzy Lubomirski) – m.in. wykonano wówczas naprawę dachu i częściowo wymieniono wyposażenie, m.in. ołtarz główny. W latach 50. XVIII w. dokonano barokizacji wnętrza świątyni, a ok. 1775 r. wymieniono wyposażenie – wizytacja biskupia wymienia w tym roku 11 ołtarzy określonych jako nowe. Gruntownej renowacji kościoła dokonano też w latach 80. XIX w.

Obok kościoła znajduje się XVIII-wieczna murowana dzwonnica wzniesiona przed 1720 r. wg projektu nadwornego architekta Lubomirskich Jana Chrzyciela Belottiego. Różniła się ona nieco od obecnego stanu – widoczna na planie Wiedemanna XVIII-wieczna dzwonnica posiadała w przyziemiu bramę prowadzącą na ogrodzony teren przykościelny; różną od obecnej formę miał też jej hełm.

Do zespołu kościoła farnego należy też plebania usytuowana po południowej stronie Placu Farnego. Obecny budynek plebanii wzniesiony został w latach 1894-1896 z inicjatywy proboszcza Stanisława Gryzieckiego. Jest to budynek murowany, dwukondygnacyjny, na rzucie prostokąta z ryzalitami na osi elewacji frontowej i tylnej. Wyróżnia się elewacja frontowa z trójosiowym ryzalitem pośrodku zwieńczonym ozdobnym szczytem dekorowanym wolutowymi spływami, sterczynami i kulami. Parter elewacji posiada pseudoboniowanie pasowe, oś środkowa zaakcentowana jest wejściem i balkonem. Dekorację dopełniają profilowane gzymsy i obramienia okienne. Budynek wzniesiony w okresie autonomii galicyjskiej posiada charakterystyczne dla ówczesnej architektury Rzeszowa cechy eklektyzmu (m.in. zastosowanie manierystycznych szczytów w typie niderlandzkim).

Kościół oo. Bernardynów p.w. Wniebowzięcia NMP wzniesiony został z fundacji Mikołaja Spytka Ligęzy w latach 1624-1629 na miejscu wcześniejszej drewnianej świątyni. Autorów architektury kościoła badacze upatrują wśród budowniczych wywodzących się z południowo-niemieckich warsztatów budowlanych (być może przybyłych z Lipska), jak również podaje się nazwisko zatrudnionego przez Ligęzę na zamku Michaela Ungaro z Drezna. Prawdopodobnie zbudowany został przez warsztat budowlany związany z ówczesnym środowiskiem lubelskim.

Kościół zbudowany został na planie krzyża łacińskiego jako jednonawowy z 2- przęsłową nawą i półkoliście zamkniętym prezbiterium. Nawa i prezbiterium są równej wysokości i szerokości. Na skrzyżowaniu nawy i transeptu kopuła ukryta w przestrzeni dachu, z zewnątrz widoczna jedynie wysoka dwukondygnacyjna latarnia. Transept tworzy para kaplic bocznych otwartych do wnętrza.

Badacze określają kościół jako późnorenansowy, manierystyczny lub wczesnobarokowy i zaliczają do grupy krzyżowo-kopułowych kościołów-mauzoleów, porównując go do kościoła Żółkiewskich w Żółkwi czy Opalińskich w Sierakowie, wskazując też na analogie z kaplicą zamkową w Krasiczynie czy kościoła ss. Benedyktynów w Jarosławiu. Kościół oo. Bernardynów to wybitne dzieło architektury wzniesione jako rodowe mauzoleum, pomnik chwały ówczesnych właścicieli Rzeszowa – Ligezów.

Budowa nowego klasztoru oo. Bernardynów prowadzona była w latach 1702-1709 wg projektu Tylmana z Gameren pod kierunkiem Piotra Bellottiego. Jest to piętrowy czworobok zamykający kwadratowy dziedziniec-wirydarz otoczony zamkniętymi krużgankami przylegający do kościoła od północnego zachodu z fasadą zachodnią ryzalitowaną. W 1943 r. rozebrano mur przylegający do południowego skrzydła klasztoru.

Autorzy opracowań o bernardyńskim kościele podkreślają różnorodność funkcji nowej budowli – miał to być bowiem kościół zakonny, sanktuarium słynącej cudami figury Matki Boskiej, budowla obronna i mauzoleum fundatora.

Zespół kościelno-klasztorny oo. Pijarów (kościół p.w. Św. Krzyża, klasztor oo. Pijarów – ob. Muzeum Okręgowe, Kolegium Pijarskie, ob. I Liceum Ogólnokształcące)

Kościół klasztorny p.w. Św. Krzyża (pierwotnie pw. św. Jana Chrzciciela) wzniesiony został z fundacji Zofii Pudencjany z Zasławskich Ostrogskiej (córką Mikołaja Spytki Ligęzy) i realizowany był z myślą bernardynkach. Ostatecznie decyzją Jerzego Sebastiana Lubomirskiego przekazany został pijarom. Zbudowany został w latach 1644 - 1649 przez lubelskiego muratora Jana Cangera (być może wg planów Macieja Trapoli lub Andrea Spezzy – jak uważają niektórzy badacze). Współpracownikiem Cangera był sztukator i dekorator - Jan Chrzciciel Falconi.

W latach 80. XVII w. zespół klasztorny pijarów złożony był z orientowanego kościoła od strony północnej oraz zabudowań klasztornych od południa (skupionych wokół czworobocznego wirydarza). Budowa klasztoru postępowała wolno – jeszcze w latach 70. XVII wieku nie był on ukończony. W tym czasie dwa skrzydła klasztoru – wschodnie i południowe – były piętrowe, dwa pozostałe zaś – północne, przylegające do ścian kościoła i zachodnie – parterowe. Nadbudowy parterowego skrzydła zachodniego musiano dokonać pomiędzy latami 1690 a 1696. Nie wiadomo, czy artykulacja elewacji zachodniej klasztoru była zaplanowana w momencie przystąpienia do przebudowy w latach 1690-96, czy też była wynikiem ujednolicenia układu elewacji, koncepcyjnie związanego z budową szkoły.

W 1703 r. przystąpiono do budowy nowej szkoły pijarów i kościoła, prace te wg projektu Tylmana z Gameren prowadził Piotr Belotti. Kolegium pijarów – nowy piętrowy budynek usytuowano na miejscu starego budynku szkolnego po północnej stronie kościoła i odpowiadał on pod względem wysokości i szerokości fasady wymiarom starszego budynku klasztornego, usytuowanego symetrycznie po południowej stronie kościoła.

Elewację frontową kolegium jedenastoosiową z trójosiowym ryzalitem pośrodku, zwieńczono trójkątnym tympanonem. Parter ryzalitu z trzema arkadami dekorowany poziomymi pasami boniowania, w górnej kondygnacji osie ryzalitu wydzielone lizenami. Analogiczną kompozycję i dekorację wprowadzono w elewacji frontowej klasztoru. Skromne elewacje kolegium i klasztoru uzyskały jednorodny charakter przez ich zaakcentowanie trójosiowymi ryzalitami. Pośrodku zespołu znalazła się rozbudowana sylweta dwuwieżowej fasady kościoła, gdyż w tym samym czasie gruntownie przebudowany został też kościół. W 1705 r. ukończono prace przy wznoszeniu południowej wieży. W latach 1706-1707 wzniesiono drugą północną wieżę kościoła.

W późniejszych latach XVIII w. poszerzono kościół poprzez dobudowę kaplic i częściowe wykorzystanie klasztornych krużganków.

Kompozycja architektoniczna zespołu rzeszowskich pijarów reprezentuje rodzimą tradycję architektury pijarskiej w Polsce, określonej przez Adama Miłobędzkiego jako „kościół w oprawie pałacowej”. W czasie przebudowy fasady polegającej głównie na dostawieniu wież, „...jej linearnej, płaskiej architektury van Gameren zasadniczo nie zmieniał: wprowadził tylko pewne korekty i dostosował do zastanych form nieliczne nowe szczegóły, jak np. okienną serlianą szczytu. Taką odmianę fasady dwuwieżowej – o środkowej partii zwieńczonej szczytem z bocznymi splotami i frontonem - stosował von Gameren również w całkiem nowych projektach, zawsze jednak artykulacja była bardziej wyrazista.” (A. Miłobęcki, *Architektura Polska XVII wieku*, Warszawa 1980, t. I, s. 393)

Po I rozbiorze Polski władze austriackie zajęły klasztor, a po likwidacji Kolegium Pijarów w budynku szkoły utworzono szkołę publiczną. W budynku klasztoru siedzibę znalazło starostwo i szkoła ludowa. Prawdopodobnie wówczas przywrócono krużganki klasztorne zajęte przez kaplice.

Jednoskrzydłowy budynek szkolny został w latach 1834-35 przebudowany i powiększony przez Eliasza Rejcha, następnie w 1872 roku dobudowano doń dwa skrzydła (północne i wschodnie), tworząc częściowo otwarty dziedziniec. W trakcie działań wojennych II wojny światowej w trakcie bombardowań zniszczono m.in. wieżę południową i dach kościoła. Wstępnych reperacji dokonano niemal natychmiastowo, natomiast odbudowę w latach pięćdziesiątych. Po wojnie działalność wznowiło liceum już jak I Liceum Ogólnokształcące, natomiast w części południowej siedzibę znalazło Muzeum Okręgowe.

Pierwotny XVII-wieczny kościół wzniesiony został w stylu późnego renesansu lubelskiego. Przebudowa Lubomirskich nadała kościołowi cech typowych dla architektury rozwiniętego baroku. Budowa dwuwieżowej fasady miała na celu optyczne powiększenie świątyni - z zewnątrz wygląda ona jak świątynia trójnawowa. Obecnie jest to świątynia jednonawowa z dwoma wieżami w fasadzie i kaplicą dobudowaną od północy w II połowie XVIII w. Interesująco rozwiązana jest elewacja frontowa kościoła z bogatą dekoracją

architektoniczną i rzeźbiarską. Symetrycznie usytuowane w stosunku do kościoła budynki kolegium i klasztoru, czynią z kościoła dominantę i centrum kompozycji.

Kościół oo. Reformatów p.w. Narodzenia Panny Marii stanowi pozostałość założenia kościelno-klasztornego datowanego na II ćw. XVIII w. Początki Reformatów w Rzeszowie związane są z fundacją Andrzeja Passakowicza – sędziego i wójta rzeszowskiego, który w 1709 r. przeznaczył na założenie kościoła i klasztoru swoje dobra. Już w 1712 r. powódź zniszczyła zabudowania klasztorne. Wkrótce po tym zniszczeniu książę Jerzy I. Lubomirski ofiarował reformatom nowy grunt pod budowę kościoła i klasztoru przeznaczając na ten cel ziemie w pobliżu zamku, na tzw. Wygnańcu. Już w 1722 r. poświęcono istniejący do dnia dzisiejszego kościół. Większość badaczy przypisuje projekt kościoła i klasztoru Janowi Chrzycielowi Belottiemu. Całkowicie ukształtowane założenie kościelno-klasztorne złożone z kościoła, klasztoru, zabudowań gospodarczych oraz rozległego ogrodu uwiecznione zostało na planie Wiedemanna z 1762 r. Po I rozbiorze Polski rząd austriacki objął zespół klasztorny kasatą – zakonników przeniesiono do innych klasztorów, klasztor zamieniono na więzienie, następnie na szpital wojskowy, a w II poł. XIX w. rozebrano. Kościół przez cały okres rozbiorów pełnił funkcję magazynów, a ogród klasztorny w 1871 r. przekształcono ogród miejski, który w latach 30. XX w. powiększono o teren wzdłuż ul. Langiewicza. W 1922 r. kościół przekazano na cele religijne miejscowego garnizonu, a w latach 1925-1928 gruntownie odnowiono i przebudowano – m.in. przekryto nowym sklepieniem, zadaszono budując nową, odmienną od pierwotnej, dużych rozmiarów wieżyczkę na sygnaturkę. W 1928 r. świątynię poświęcono jako kościół garnizonowy. Po wybuchu II wojny światowej, już w 1939 r. kościół ponownie zamieniono na magazyn, a w 1944 r. bomba zniszczyła dach i dużą część sklepienia. Po wojnie odbudowany pełni do dziś funkcję kościoła garnizonowego.

Kościół o prostej bezwieżowej bryle złożony z prostokątnej nawy oraz nieco węższego i niższego prezbiterium zamkniętego ścianą prostą, kryją odrębne dwuspadowe dachy z dużą wieżyczką na sygnaturkę w dachu nawy. Elewacje o skromnych podziałach architektonicznych przeprute są dużymi półkoliście zamkniętymi oknami.

Kościół p.w. św. Trójcy zbudowany został przed 1745 r. z inicjatywy księcia Jerzego Ignacego Lubomirskiego jako kościół szpitalny. Powstał on nieopodal funkcjonującego od XV w. kościoła szpitalnego (wezwania wcześniejszych kościołów szpitalnych w Rzeszowie to św. Ducha i św. Krzyża). Na planie K.H. Wiedemanna z 1762 r. jest on przedstawiony jako prosta budowla z przedsionkiem nakryta czterospadowym dachem z wieżyczką na sygnaturkę. W tym samym czasie odbudowano i na nowo uposażono sam szpital ubogich. Po kilku latach kościół św. Trójcy spłonął w 1763 r. lub w 1779 r. (badacze podają różne daty) i w latach 1787-1792 został odbudowany za kolejnego właściciela Rzeszowa, Franciszka Lubomirskiego. Kaplica ta wybudowana została zapewne na fundamentach poprzedniego kościoła i być może z wykorzystaniem części jego murów. Powstał on już nie jako kościół szpitalny, lecz jako kaplica cmentarna p.w. Św. Trójcy, w związku z przeniesieniem cmentarza parafialnego spod kościoła farnego. W tym bowiem czasie władze austriackie, na mocy dekretu wydanego przez cesarza Józefa II zakazały pochówków na cmentarzach przykościelnych w obrębie miast. Wówczas to wyznaczono na terenie byłego ogrodu szpitalnego obszar cmentarza. Nowa kaplica była budowlą wzniesioną w stylu klasycystycznym. Kaplica była wielokrotnie remontowana po zniszczeniach wywołanych zalewaniem przez wody Wisłoka. W latach 80. XX w. obiekt przejęła parafia farna w Rzeszowie. Wkrótce nastąpiła jego rozbudowa poprzez dobudowę zakrystii.

Kościół p.w. św. Józefa Oblubieńca w Staromieście, neogotycki, wybudowany został w 1900 r. wg projektu architekta Zygmunta Hendla. Budowniczym kościoła był Karol Nikodemowicz. Wzniesiony został z inicjatywy ówczesnego proboszcza ks. Józefa Stafieja. Powstał na miejscu kilku istniejących tu wcześniej świątyń. Poświęcony został w 1900 r. pod wezwaniem Opieki św. Józefa, a konsekrowany 1932 r. przez bpa F. Barda.

Kościół wzniesiony został na rzucie krzyża łacińskiego jako trójnawowy, trójprzęsłowy z transeptem o ramionach zakończonych prostokątnymi kaplicami. Prezbiterium dwuprzęsłowe zamknięte jest trójbocznie. Do prezbiterium przylegają prostokątne w planie: zakrystia od południa i składzik z przedsionkiem od północy. Od zachodu kruchta z dwoma mniejszymi przedsionkami po bokach. Kościół o zwartej, strzelistej bryle z dominującą nad korpusem wysoką trójkondygnacyjną wieżą. Korpus nawowy przykrywa wysoki dwuspadowy dach ze smukłą wieżyczką na sygnaturkę. Dwuspadowy, niższy dach przekrywa też transept. Nad prezbiterium dach trójspadowy. Elewacje z uskokowymi szkarpami, zwieńczone profilowanym gzymsem. Neogotycka dekoracja architektoniczna w postaci szczytów z ostrołukowymi blendami, ostrołukowymi portalami, ażurowe ceglane fryzy pod oknami nawy, triforium w najwyższej kondygnacji wieży.

Kościół p.w. św. Marcina i św. Rocha w Słocinie, ob. przy ul. Paderewskiego wzniesiony został w stylu neogotyckim wg proj. lwowskiego architekta Tadeusza Obmińskiego. Budowę realizowano w latach 1913-1916 pod kierunkiem rzeszowskiego architekta Mateusza Tadeusza Tekielskiego. Kościół murowany z cegły z użyciem kamienia, wzniesiony został na planie krzyża łacińskiego jako trójnawowy z transeptem.

Węższe od korpusu nawowego prezbiterium zamknięte jest trójbocznie, po bokach przylegają zakrystia i składzik. Od frontu kwadratowa w rzucie wieża flankowana dwoma wieżyczkami schodowymi. Elewacje kościoła nieotynkowane z elementami wykonanymi z piaskowca. Elewacje oszkarpowane masywnymi szkarpami. Wieża do wysokości II kondygnacji z kamienia. Otwory okienne w większości ostrołukowe, w wieży duża rozeta z kamienną dekoracją maswerkową. Świątynię na przełomie I. 20. i 30. XX w. ozdobił polichromią autorstwa malarzy Jerzego Makarewicza i Jana Bukowskiego. W bezpośrednim otoczeniu kościoła znajduje murowana z cegły dzwonnica, kaplica grobowa Szymanowskich i Chłapowskich ufundowana w 1880 r. oraz neogotyckie ogrodzenie.

W sąsiedztwie kościoła znajduje się zespół zabudowań plebańskich: wikarówka z 1890 r., dom parafialny z 1938 roku i ochronka z 1896 r.

Obecny kościół parafialny p.w. Chrystusa Króla wzniesiony został w latach 1930 - 1935. z inicjatywy ks. Józefa Jałowego wg proj. inż. Witolda Rawskiego ze Lwowa, pod kierunkiem Karola Holzera. Budowany na terenie parafii farnej miał docelowo służyć uczniom pobliskiego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego oraz okolicznym mieszkańcom. Powstał on na gruntach częściowo wydzielonych z parafii farnej, częściowo działki подарowanej przez Radę Powiatową. Wykonawcami byli m.in. Wojciech Gierula, majster budowlany i Józef Ungehauer, majster ciesielski. W 1931 położono strop na podziemiach, w 1932 wmurowano kamień węgielny. W 1933 zakończono budowę murów i pokryto dach blachą miedzianą. W 1935 r. kościół był gotowy i rozpoczęto urządzenie jego wnętrza. W 1936 r. biskup F. Barda mianował ks. J. Jałowego rektorem kościoła i zezwolił na odprawienie pierwszych mszy św., jednak uroczystej konsekracji świątyni dokonano w 1937 r. W 1941 r. został zajęty przez Niemców, a w 1942 r. całkowicie zamknięty. W czasie wojny kościół uległ częściowo zniszczeniu (m.in. uszkodzony dach i witraże). Po przeprowadzonym remoncie w 1948 r. dekretem biskupim kościół Chrystusa Króla ustanowiono parafią. Świątynię rozbudowano w l. 1987-1990 wg proj. arch. Romana Orlewskiego, m.in. dobudowano nawy boczne i wieże flankujące fasadę frontową, wydłużono korpus w kierunku północnym.

Świątynia jest trójnawowa, na rzucie krzyża łacińskiego, z kaplicami w transepcie. Prezbiterium zamknięte jest półkoliście, na skrzyżowaniu nawy i transeptu wysoka kopuła zwieńczona wysoką latarnią. Pomimo przebudowy kościół zachował częściowo charakter architektury modernistycznej okresu dwudziestolecia międzywojennego.

Na obecny zasób architektury sakralnej Rzeszowa składają się także dwie zabytkowe świątynie zlokalizowane do niedawna na terenie miejscowości sąsiadujących z miastem, obecnie przyłączonych do Rzeszowa. Są to kościoły w dawnym Budziwoju i w Przybyszówce. Kościół p.w. Matki Bożej Śnieżnej w Budziwoju, ob. Przy ul. Podleśnej wybudowany został w latach 1905-1907 wg projektu Adolfa Sumpera z Rzeszowa, a następnie rozbudowany w 1961 r. przez dobudowanie naw bocznych.

Jest to budynek murowany, trójnawowy, z trójkondygnacyjną wieżą oraz z prezbiterium zamkniętym ścianą prostą z przylegającymi po jego bokach zakrystią i składzikiem. Do skromnych elementów zewnętrznego wystroju architektonicznego kościoła należą m.in. gzyms wieńczący elewacje z fryzem kostkowym, fryz arkadkowy dekorujący zwieńczenie wieży. W nawie głównej sklepienie krzyżowe, w nawach bocznych płaskie stropy.

Kościół p.w. Św. Mikołaja w Przybyszówce (obecnie przy ul. Dębickiej) wzniesiony został w 1802 r., a następnie rozbudowany w latach 50. XX w. Kościół zaprojektowany został przez architekta Hauzana. Kościół wzniesiony w stylu barokowoklasycystycznym był niewielką jednonawową budowlą z prezbiterium zakończonym absydą. U szczytu prezbiterium znajduje się wysoka wieża – dzwonnica. W latach 1954 - 1955 został rozbudowany (dobudowa kruchty i przedsionka do zakrystii) wg projektu arch. Jana Hnatkiewicza. W 1984 r. wg projektu inż. arch. Jan Rączego wybudowano nowy kościół włączając starą świątynię w jego strukturę.

Zakład wychowawczy i sierociniec w zespole oo. Saletynów, przy ul. Dąbrowskiego wybudowany został z inicjatywy ks. prałata Juliana Łukaszkiewicza w latach 1931-1936. W zakładzie otwarto również kaplicę dla wiernych, w której zapoczątkowano kult Matki Bożej Saletyńskiej. W czasie II wojny światowej Niemcy usunęli saletynów i zajęli zakład dla swoich potrzeb. Po wojnie saletyni powrócili do zniszczonego budynku, prowadząc duszpasterstwo dla wiernych, a następnie nowicjat.

Cerkiew greckokatolicka w Zalesiu, ob. kościół rzymskokatolicki p.w. Wniebowzięcia NMP przy ul. Zelwerowicza wzniesiona została w 1889 r. Wybudowana została jako murowana na miejscu wcześniejszych drewnianych cerkwi prawosławnych (a następnie greckokatolickich) istniejących w Zalesiu zapewne od XV w. lub wcześniej. Pomimo kilkakrotnych (na przestrzeni dziejów) prób zamiany cerkwi na kościół rzymskokatolicki parafia greckokatolicka przetrwała w Zalesiu aż do 1945 r. i dopiero rok później dawna cerkiew zaczęła funkcjonować jako kościół rzymskokatolicki. Murowana z cegły świątynia zbudowana została w stylu neoromańskim, na rzucie krzyża greckiego, z jedną kopułą. W latach 2001-2002 została

częściowo przekształcona i rozbudowana, m.in. poprzez dobudowę do prezbiterium zakrystii, kruchty i obejścia oraz nadbudowę części bocznych od zachodu.

Synagoga Staromiejska zw. Małą, (Stara Szkoła), ul. Bożnicza, wzniesiona została ok. 1610 (być może na miejscu wcześniejszej drewnianej) W XVII i XVIII w. kilkakrotnie była niszczona w wyniku najazdów i pożarów miasta. Po pożarze w 1842 r. została przebudowana – nastąpiło wówczas przekształcenie bryły, m.in. dobudowa dwóch przybudówek od strony zachodniej i południowej (z czego do dnia dzisiejszego ocalała jedynie zachodnia), zmiana dachu na dwuspadowy z kalenicą na osi wsch.-zach. i zmiana pokrycia dachu na blaszane. Prace związane z tą odbudową sfinansował głównie kupiec rzeszowski Markus Kanarvogel, który sprowadził murarzy i cieśli z Sambora. W l. 1905 - 06 synagoga została rozbudowana wg proj. architekta Zygmunta Hendla (nadbudowano zach. babiniec) bądź jak twierdzą inni badacze wg projektu Dionizego Krzyczkowskiego ze Lwowa, który w 1905 r. zaprojektował nową galerię dla kobiet. Zniszczona w czasie II wojny światowej (zdevastowana przez hitlerowców i podpalona w 1944 r.). W 1947 r. zawaliły się sklepienia. W latach 1953-1963 synagoga została gruntownie odrestaurowana. Odbudowana z częściową zmianą bryły (zmiana dachu, likwidacja zach. przybudówki, podwyższenie wieżyczki) na siedzibę Archiwum Państwowego wg proj. wyk. w 1953 r. przez arch. Z. Cydzikową. Była budowlą reprezentującą typ 5-polowej synagogi polskiej o rzucie zbliżonym do kwadratu z centralnie usytuowaną bimą, z cylindryczną wieżą wtopioną w pn.-zach. narożnik.

Synagoga Nowomiejska zw. Dużą (Nowa Szkoła) wzniesiona została w l. 1705 - 1712 (na podstawie przywileju Hieronima Augusta Lubomirskiego z 1686 r.) wg proj. arch. Jana Chrzyciela Bellottiego. Budowa zrealizowana została ze środków gminy żydowskiej, która uzyskała na ten cel pożyczkę m.in. od rzeszowskich bernardynów i pijarów. Po pożarze w 1842 r. została odbudowana – nastąpiła wówczas m.in. zmiana dachu z brogowego na dwuspadowy, kryty blachą. W 1902 r. przeprowadzono prace konserwatorskie pod kierunkiem Zygmunta Hendla. W czasie okupacji wykorzystywana na magazyny wojskowe, w 1944 r. została podpalona. Odbudowana w l. 1954-65 wg proj. arch. Gerarda Pajaka z przeznaczeniem na Biuro Wystaw Artystycznych ze zmianą formy architektonicznej (zmiana dachu, zrezygnowano z odbudowy babińca, nadbudowano dodatkowe piętro zwieńczone od zewnątrz wydatnym gzymsem, wewnątrz sali głównej podzielono stropem na 2 poziomy). Murowany budynek synagogi prezentował pierwotnie cechy stylistyczne renesansowe i barokowe. Pierwotnie we wnętrzu we wschodniej części znajdowała się główna sala modlitewna, do której wchodziło się przez przedsionek, nad którym na piętrze znajdował się babiniec. Zwarta bryła pierwotnie nakryta dachem brogowym w formie piramidy, którego konstrukcja wspierała się pośrednio na filarach centralnie umieszczonej bimy, podtrzymującej 9-polowe sklepienie. Ściany, sklepienia i filary we wnętrzu dekorowane były polichromiami i sztukateriami. Wzmocniona od zewnątrz silnymi szkarpami.

V.2.3.b Zespoły rezydencjonalne

Powyższym terminem obejmujemy budynki, zespoły budynków, które posiadały charakter reprezentacyjny i najczęściej były siedzibami właścicieli większych posiadłości, najczęściej ziemskich. Głównemu budynkowi (zamek/pałac/dwór/dworek) towarzyszyły najczęściej obiekty pomocnicze/gospodarcze (oficyny/stajnie/wozownie itp.). Specyfika Rzeszowa, rozwijającego się poprzez wchłanianie okolicznych wsi, które w swoich historiach były siedzibami dworów, spowodowała, że w granicach miasta istnieje szereg różnego rodzaju przykładów architektury rezydencjonalnej. Główny przykład to Zamek – specyficzny ponieważ sam w sobie został wybudowany na sąd, a omawiany w tej części zasobu ze względu na historyczne konotacje oraz kontekst lokalizacji. Następne to siedziby mniejszych posiadaczy ziemskich lokowanych w granicach miasta z k. XIX w. Pozostałe są właściwe dla włączonych miejscowości (Staromieście, Załęże, Słocina, Zalesie, Zwieńczyca, Przybyszówka).

Genezę rzeszowskiego zamku możemy prześledzić od działalności Mikołaja Spytki Ligęzy. W szeregu inwestycji podjętych przez Spytkę było umocnienie miasta i budowa zamku. Ta ostatnia rozpoczęła się w k. XVI w. na południe od miasta adaptując istniejący w tym miejscu korzystny układ wodny. Już w 1620 r. Mikołaj podjął przebudowę zamku w typie *palazzo in fortezza*. Powstały umocnienia ziemne, wały, bastiony w obowiązującym wówczas systemie nowowłoskim. Spytek umiera w 1637 r. nie ukończywszy swego zamierzenia. Następnymi właścicielami Rzeszowa stali się Lubomirscy. Pierwszy z nich Jerzy Sebastian z czasem osiadłszy w Łańcucie zapewne nie inwestował w rozwój rzeszowskiej warowni. Natomiast jego syn Hieronim August ustanowił Rzeszów swoją rodową siedzibą i dbał o jego dobrobyt. On też rozbudował i umocnił zamek. Prace były prowadzone od 1682 r. wg projektu Tylmana z Gameren. Początkowo prowadził je Piotr Bellotti, a następnie jego syn Jan Chrzyciel. Powstała fortyfikacja w typie holenderskim na planie czworoboku z założeniem ogrodowym. Właściwy budynek zamku był obiektem na planie czworoboku z piętrowymi skrzydłami. Do zamku prowadziła, wybudowana na osi zachodniego skrzydła, piętrowa brama. Ostateczny kształt nadał zamkowi Karol Henryk Wiedemann, architekt i inżynier wojskowy. Prace nastąpiły po

pożarze jaki strawił zamek pod koniec XVII w. Wiedemann nadzorował inwestycję od k. l. 20 XVIII w. do ok. poł. XVIII w. Zakres przeprowadzonych prac ilustruje plan wykonany przez samego architekta w 1762 r. Ten niezwykle cenny dokument przedstawia nam całe miasto z dokładnie rozrysowanym układem przestrzennym jego zabudowy. Wynikiem działania Wiedemanna był rozległy zespół obronno – rezydencjonalno – ogrodowy. Jego sercem był czworoboczny piętrowy zamek z podniesioną o kondygnację wieżą, zwieńczoną wyniosłym hełmem. Elewacje boczne artykułowane były ryzalitami z trójkątnymi szczytami. W pd.-wsch. Narożniku zamku mieściła się kaplica zaznaczona wtopioną w połacie dachu kopułą. Budynek otoczony był czworobokiem wałów z bastionami w narożach. Do bramy prowadził zwodzony most broniony przez rawelin. Od wschodu zespół zamkowy graniczył ze stawem z wyspą i pawilonem. Natomiast na północ od zamku i stawu powstało kwatrowe założenie ogrodowe z pałacem letnim i zabudową pomocniczą.

W 1812 r. rzeszowski zamek przestał być siedzibą Lubomirskich, a władze zaborcze przeznaczyły budynek na siedzibę cyrku oraz na sąd i więzienie. Dziewięć lat później Jerzy Lubomirski sprzedaje zamek Austriakom. Budynek w dalszym ciągu pełni funkcje administracyjno-sądownicze. Nowy użytkownik adaptuje go na własny użytek; m.in. poprzez likwidację rawelinu i usypania grobli do bramy, dobudowanie budynku więziennego do pd. kurtyny murów. Zapewne w tym czasie została przebudowana wieża, która straciła swoją górną kondygnację i hełm.

Już od 1890 r. podjęto działania mające na celu ratowanie podupadającego zamku. W 1897 r. Zygmunt Hendel wykonał inwentaryzację i plany renowacji zamku w oparciu o plan Wiedemanna. Na podstawie prac Hendla kolejny plan renowacji wykonał ministerialny nadradca budownictwa Franciszek Skowron. Prace miały objąć budynek oraz fortyfikacje. Inwestycję rozpoczęto 1 maja 1902 r. - prowadziło ją przedsiębiorstwo budowlane Hipolita Śliwińskiego z Lwowa. Budowa była nadzorowana przez inż. Kazimierza Śliwińskiego z Lwowa, a z ramienia Ministerstwa Sprawiedliwości przez wspomnianego już Skowrona. Pierwszy etap prac odbywał się przy skrzydle wschodnim a następnie północnym. Pierwotny zamiar nadbudowania piętra na starym budynku został jednak zaniechany ze względu na fatalny stan murów i fundamentów. Budynek zamku został rozebrany, a nowy budynek wybudowano praktycznie od podstaw, z wyjątkiem wieży. We wrześniu 1903 r. północno-wschodnia część budynku została już odebrana. Całość prac zakończyła się w 1905 r., w listopadzie sąd zaczął już pracować w nowym budynku. Uroczyste poświęcenie nastąpiło 21 stycznia 1906 r. W wyniku powyższych prac powstał czteroskrzydłowy, dwupiętrowy gmach sądowy. Elewacje skrzydeł zostały rozbite umieszczonymi na osi ryzalitami zwieńczonymi niewielkimi trójkątnymi szczytami. Dodatkowo elewacje dekorowane boniowaniem. Istniejącą w elewacji frontowej wieżę podwyższono i zwieńczono neobarokowym hełmem. Całość nawiązuje w pewien sposób do widoku zamku z planu Wiedemanna. Fortyfikacje zostały pozbawione wałów ziemnych, odrestaurowane, zniesiono przedpiersie, które w późniejszym czasie wymurowano na nowo. Do czasów obecnych rzeszowski zamek dalej jest siedzibą sądu.

Pałac Letni Lubomirskich został wybudowany przez Karola Wiedemanna w l. 1737-46 w stylistyce baroku saskiego. Prace rzeźbiarsko-kamieniarskie wykonali Lorens Gertner (rzeźbiarz) i Sebastian (kamieniarz). Był charakterystycznym dla swojej epoki budynkiem w typie *gardenhausu*. Ulokowany na północny-wschód od zamku, w otoczeniu rozległego założenia ogrodowego stanowił rezydencjonalny element zespołu (plan Wiedemanna). Główna brama wjazdowa założona była na osi pałacu, na zachód od niego. Brama flankowana była przez dwie kordegardy, z których południowa, w fatalnym stanie, zachowana jest po dzień dzisiejszy. Pałac został wybudowany na planie litery H, gdzie niższy korpus główny mieszczący reprezentacyjną salę, flankowany był przez dwa prostopadłe do niego i wyższe skrzydła boczne. Dach korpusu był jednocześnie tarasem. Oryginalny wygląd pałacu nie zachował się, budynek uległ przebudowom. Jego korpus już w XVIII w. został podwyższony i przekryty dachem. W 1798 r. Franciszek Lubomirski sprzedał pałac pani Mouzon. Od tego czasu budynek często zmieniał właścicieli. W 1871 r. został nim dr Klemens Kostheim. W 1906 r. pałac spalił się, następnie został odbudowany przez Kazimierza Hołubowicza pod kierunkiem Feliksa Kopery. Dwa lata po pożarze Kostheim sprzedał pałac Nieciom, którzy byli ostatnimi prywatnymi właścicielami pałacu. W 1936 r. do pałacyku letniego Lubomirskich została przeniesiona Komenda rzeszowskiego Garnizonu. W l. 70. XX w. Nieć został wywłaszczony, a pałac od tej pory pełnił i pełni funkcje dydaktyczne. Z historycznego budynku pozostała jego bryła i obrys, a także późnobarokowa dekoracja architektoniczna (co ciekawe w części wykonana z drewna). Popiersia umieszczone w niszach elewacji bocznych skrzydeł są realizacjami współczesnymi.

Pozostałą część zasobu architektury rezydencjonalnej Rzeszowa tworzą budynki o mniejszej już skali – dwory/dworki. Jednym ze starszych jest uwidoczniiony na planie Wiedemanna tzw. dworek Piątkowskiego (ok. 1730 r.), wybudowany na wschód od zespołu oo. Reformatów. Został on zaprojektowany przez K. Wiedemanna dla Franciszka Piątkowskiego, urzędnika zamku rzeszowskiego. Budynek murowany, piętrowy na planie prostokąta, kryty czterospadowym dachem, o prostym podziale elewacji – prostokątnych płycinach, ozdobiony delikatnymi regencyjnymi motywami sztukatorskimi. W elewacji frontowej boniowany

pseudoryzalit z trójkątnym szczytem. Od wschodu dobudowano nowe skrzydło połączone przewiązką z dworkiem.

Z dworkiem Piątkowskiego sąsiaduje kolejny dworek zlokalizowany przy ob. ul. Unii Lubelskiej. Dworek Skrzyńskich (1 ćw. XIX w., 1928-30) zachował swoją historyczną bryłę. Jest to rozłożysty parterowy budynek, kryty wysokim czterospadowym dachem z facjatą w elewacji południowej. Dworek ozdobiony skromnym wystrojem architektonicznym - pasowa dekoracja ścian, nad otworami okiennymi półkoliste płyciny z dekoracją palmetową, toskańska kolumna przy wejściu. W zespole dworku jest także oficyna (1 ćw. XIX w.) położona na zachód od głównego budynku.

Na początku XIX w. wieku powstał tzw. pałacyk Burgallera przy obecnej ulicy Zamkowej 1 (l. 1818-23, 1910 r.). Klasycystyczny budynek wybudowany najprawdopodobniej przez Burgallera (był budowniczym) swoim usytuowaniem przeciął oś planistyczną zamek-fara. Pałacyk to obiekt piętrowy o wyważonych proporcjach, kryty wysokim czterospadowym dachem. Jego elewacje zostały podzielone lizenami w wielkim porządku, parter ozdobiony boniowaniem, a półkoliste płyciny nad oknami parteru pokryte ornamentem palmetowym. Całość zwieńczona pełnym belkowaniem. Na osi elewacji frontowej pseudoryzalit z wejściem, zwieńczony niewielkim tympanonem. Stylistykę pałacyku Burgallera odnajdujemy także w wybudowanym w pół wieku później dworku (ul. Jałowego 1, 1876 r.) zaprojektowanym przez Józefa Kwiatkowskiego dla Antoniego Karpińskiego. Przykład ten świadczy o popularności elementów klasycystycznych. Dworek wybudowany został jako budynek parterowy na wysokich suterynach z charakterystycznym wgłębnym portykiem (dwupółfilarowym i dwukolumnowym) zwieńczonym trójkątnym frontonem. Elewacje ramowane półfilarami, zwieńczone belkowaniem. Otwory okienne ozdobione opaskami i trójkątnymi naczółkami. Skromnie prezentuje się architektura rezydencjonalna z pocz. XX w., ponieważ zmieniło się zapotrzebowanie inwestorów na budynki w przestrzeni urbanistycznej. Tego typu architektura powstawała głównie poza granicami miasta. Niemniej jednak przy ul. Dąbrowskiego 18 powstał tzw. dworek Liwów (ok. 1918 r.) – nieduży parterowy budynek, o skromnym wystroju, z pseudoportykiem zwieńczonym trójkątnym frontonem.

Wśród miejscowości dołączonych do Rzeszowa jednym z bardziej reprezentatywnych budynków rezydencjonalnych jest pałac Jędrzejowiczów w Staromieściu. Tradycje historyczne dworu w Staromieściu sięgają XV w. Obecnie istniejący został wybudowany dla Adama i Gabrieli Jędrzejowiczów przez krakowskiego architekta Tadeusza Stryjeńskiego. Jędrzejowiczowie kupili dobra staromiejskie w 1880 r. wraz z murowanym dworem pochodzącym z 2 poł. XVIII w. W tym samym roku Tadeusz Stryjeński sporządził inwentaryzację istniejącego budynku oraz przygotował projekt jego przebudowy. Prace rozpoczęte w 1881 trwały do 1883 r. W wyniku rozbudowy powstał piętrowy pałac o cechach monumentalnych. Kolejna rozbudowa pałacu miała miejsce w l. 1912-13. Wykonywał ją także Stryjeński, tym razem na zlecenie syna Adama – Jana, który chciał wybudować część pałacu dla własnej rodziny. Do wcześniejszego budynku dodano południowe, poprzeczne skrzydło oraz smukłą wieżyczkę w narożniku. Przebudowie uległo w tym czasie także pozostałe wnętrze pałacu; w tym czasie zainstalowano również w budynku centralne ogrzewanie. W czasie II wojny światowej w pałacu stacjonowały wojska polskie, niemieckie i rosyjskie. Po wojnie został znacjonalizowany. Od momentu włączenia Staromieścia do Rzeszowa po dzień dzisiejszy pełni funkcję szpitala (adaptacja na szpital i późniejsze remonty częściowo zniszczyły wnętrze pałacu). Jest to budynek piętrowy na planie litery L, z ryzalitami głównego korpusu. W elewacji frontowej (zachodniej) portyk, w elewacji południowej dwukondygnacyjna kolumnowa loggia. Elewacje zdobione detalem architektonicznym. Otoczenie pałacu stanowi pozostałość parku.

Tadeusz Stryjeński pracował także dla brata Adama Jędrzejowicza – Władysława, właściciela pobliskiego Załęża, obecnie także części Rzeszowa. Istniał tutaj wówczas niewielki parterowy dwór, który architekt rozbudował i nadbudował (1882 r.). Obecnie jest to piętrowy dwór z umieszczoną w południowo-wschodnim narożniku wieżą. W elewacji południowej dostawiono kolumnowy zadaszony taras. Elewacje otrzymały dekorację w postaci boniowanych naroży, opasek okiennych i profilowanych nadproży otworów okiennych oraz gzymsu koronującego. Po Jędrzejowiczu, właścicielem Załęża był Roman Potocki (od 1903 r.), a następnie jego syn Alfred. Od l. 30 XX w. do 1944 r. we dworze mieszkała Wanda Tarnowska. Po II wojnie światowej w budynku mieściła się szkoła dla funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa, a od l. 70. XX w. są w nim mieszkania pracowników sąsiadującego z nim zakładu karnego. Dwór zlokalizowany w otoczeniu XIX w. parku, zachowało się ogrodzenie i brama pochodzą z 1921 r.

Omawiane powyżej dwory w wyniku różnego rodzaju działań prowadzonych po II wojnie światowej zostały pozbawione swojego kontekstu przestrzennego. W obecnych granicach Rzeszowa, w Słocinie znajduje się jeden z najlepiej zachowanych zespołów dworsko-parkowo-folwarcznych. Zachował się tu dwór oraz otaczający go park, a także dość duży zespół zabudowy towarzyszącej: domek ogrodnika, rządówka, zabudowania gospodarcze. Dwór został wybudowany w 1 poł. XIX w. (przebudowany w 3 ćw. XIX w.) w otoczeniu parku. Jest rozłożystym murowanym budynkiem na planie wydłużonego prostokąta,

o stopniowanym zróżnicowaniu tworzących go brył (od najniższej do najwyższej). Wschodnia część dworu – parterowa, kryta wysokim trzypołaciowym dachem, z portykiem w elewacji południowej. Do niej dobudowana część piętrowa, kryta dachem dwuspadowym. Od zachodu natomiast dostawiona została wieża przekryta niskim dachem namiotowym. Elewacje dworu zostały ozdobione skromnym detalem architektonicznym (bonia, belkowanie, opaski okienne, gzymsy) wzbogacone bogatymi dekoracjami sztukatorskimi (m.in. rozety we fryzie belkowania; akcent położony został na portyk gdzie umieszczono płaskorzeźbione hermy z popiersiami kobiet i mężczyzn, rozbudowane jest belkowanie i dekoracja tympanonu). Specyficznie potraktowano formy kominów, których kształt przypomina średniowieczny krenelaż. We wnętrzu budynku zachowały się elementy zabytkowego wyposażenia m.in. piec kaflowy, kominek, parkiety. W obrębie parku, na południe od dworu został wybudowany murowany parterowy domek ogrodnika (1 poł. XIX w.) o cechach neogotyckich. Dalej na południowy-wschód od dworu, powstała rządówka (2 poł. XIX w.), natomiast zespół folwarczny zlokalizowano na wschód od parku. W jego skład wchodzi spichlerz (2 poł. XIX w.) oraz trzy budynki gospodarcze ułożone na kształt podkowy wokół wspomnianego spichlerza. Po II wojnie światowej majątek Chłapowskich (ostatnich właścicieli dworu) został znacjonalizowany, a dwór był użytkowany przez różne instytucje. Obecnie zaniedbany, jest własnością kościoła rzymskokatolickiego.

Kolejną siedzibą właścicieli ziemskich było Zalesie. Zachował się tam dwór oraz pozostałości położonego na północ od niego parku. Budynek został wybudowany w 4 ćw. XIX w. dla rodziny Gumińskich, właścicieli Zalesia od ok. poł. XIX w. do 1944 r. Dwór został założony na planie podkowy, parterowy z piętrowym skrzydłem południowym. Elewacja frontowa wschodnia poprzedzona głębokim podcieniem wspartym na dwóch filarach. Elewacje ozdobione detalem w postaci m.in. boniowania, opasek okiennych, gzymsów.

Na terenie historycznego Rzeszowa oraz przyłączonych do niego okolicznych wsi, było oczywiście więcej zabudowań dworskich-folwarcznych, które jednak nie dotrwały do naszych czasów. Resztówki z takich zespołów zachowały się w Białej - w postaci murowanej piętrowej rządówki (ul. Sikorskiego 408, pocz. XX w.); - w Przybyszówce - Dworzysku - także rządówki (ul. Dworzysko 9, 4 ćw. XIX w. oraz w Zwięzycy w postaci spichlerza (ok. poł. XIX w.).

V.2.3.c Obiekty użyteczności publicznej

Ważną rolę w krajobrazie Rzeszowa odgrywają reprezentacyjne zespoły gmachów użyteczności publicznej. Pochodzą one z różnych okresów historycznych i reprezentują różnorodność form i stylów architektonicznych, często odznaczając się wysokim poziomem artystycznym. Większość z nich pochodzi z XIX i początków XX w. Kilka interesujących budynków wybudowano też w latach 30. oraz 50. XX w. - stanowią one dobre przykłady architektury modernistycznej oraz socrealistycznej.

Wśród obiektów użyteczności publicznej do najstarszych i najbardziej reprezentacyjnych z racji pełnionych funkcji należy budynek Ratusza. Rzeszowski ratusz jako budynek murowany wybudowany został w XVII w. (przed 1637 r. był to obiekt drewniany). Pierwotna murowana budowla była dwukondygnacyjna z czterospadowym dachem zwieńczonym czworoboczną drewnianą wieżyczką z latarnią, ozdobiona attyką w elewacji wschodniej. Gruntowna przebudowa w latach 1897-1900 dokonana zapewne wg projektu Franciszka Skowrona nadała ratuszowi reprezentacyjną formę architektoniczną. (niektórzy badacze sugerują też udział w projekcie Kazimierza Hołubowicza, inni Władysława Niemekszy). Nadzór nad pracami budowlanymi związanymi z przebudową i rozbudową ratusza sprawował mistrz budowlany Franciszek Stażkiewicz. Sztukaterie wykonywali Piotr Harasimowicz ze Lwowa i rzeźbiarz Parliński, elementy kamienne – rzeszowski kamieniarz Franciszek Janik. Przebudowany ratusz o historyzującym wystroju architektonicznym z zastosowaniem elementów z różnych form stylowych (neogotyckie wieżyczki, neorenesansowy podcień, neomanierystyczne szczyty) stał się dominującym akcentem architektonicznym w zabudowie przyrynekowej. Przebudowa objęła przede wszystkim: nadbudowę obiektu o II piętro, nowe ukształtowanie wnętrza z powiększeniem klatki schodowej i zmianą układu części pomieszczeń, m.in. w celu stworzenia dużej sali posiedzeń oraz nowe ukształtowanie elewacji o historyzującym wystroju architektonicznym, tworzącym kompozycję stylową charakterystyczną dla architektury końca XIX w.

Ratusz usytuowany w południowo-zachodniej części rynku jest budynkiem wolnostojącym, murowanym z cegły i kamienia (w partii piwnic), trzykondygnacyjnym, częściowo podpiwniczonym (w części północnej i zachodniej). Posiada piwnice sklepione kolebkowo (oraz częściowo wtórnym stropem żelbetowym), pomieszczenia parteru części wschodniej o sklepieniach żaglastych oraz sklepienia krzyżowe, kolebkowe, żaglaste i stropy drewniane płaskie w pozostałych pomieszczeniach. Dekoracyjnie opracowane są elewacje budynku: frontowa (północna) z wejściem głównym umieszczonym w trzyosiowym ryzalicie zamkniętym trójkątnym szczytem. Po obu stronach portalu umieszczone są dwa balkony wsparte na kamiennych profilowanych kroksztynach z balustradami dekorowanymi motywem ażurowych rozet. Elewacja południowa

z trójosiowym ryzalitem mieszczącym klatkę schodową, zamkniętym trójspadowym daszkiem, zwieńczonym z obu stron wieżyczkami. Elewacja wschodnia z otwartym trójarkadowym podcieniem na kamiennych filarach zamknięta jest trójkątnym dekoracyjnie opracowanym szczytem. Nad podcieniem na całej szerokości elewacji balkon wsparty na kamiennych profilowanych kroksztynach. Elewacja zachodnia także trójosiowa zamknięta jest trójkątnym szczytem. Czterospadowy, kalenicowy dach ratusza posiada ozdobne lukarny.

Na przełomie XIX/XX w. pojawiły się w Rzeszowie nowe, wyjątkowo okazałe gmachy użyteczności publicznej o odmiennej niż nieco wcześniejsza wiedeńskourzędnicza proveniencja, które do dziś w dużej mierze wpływają na oblicze architektoniczne miasta. Zbudowano m.in.: okazałą siedzibę Rady Powiatowej, banki (Bank Austro-Węgierski i Bank Kasy Oszczędności), Gmach Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, budynek Dyrekcji Okręgu Skarbowego i siedzibę Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń. W tym też czasie przy realizacji nowych obiektów pracowało kilku wybitnych architektów, m.in.: Tadeusz Stryjeński (który oprócz budynku Rady Powiatowej projektował dla okolicznych ziemian), Zygmunt Hendel (współautor przebudowy zamku i autor kościoła na Staromieściu). Obok tych znanych i wybitnych zamiejscowych architektów działali też rzeszowscy architekci i budowniczowie: Franciszek Skowron, Piotr Emilewicz, Kazimierz Hołubowicz, Maksymilian Kontecki, Franciszek Stażkiewicz, Izaak Apperman oraz budowniczowie z rodziny Holzerów.

Rada Powiatowa, obecnie siedziba Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej przy ul. Sokoła wzniesiona została w latach 1889-1904 wg proj. Tadeusza Stryjeńskiego. Wolnostojąca, dwukondygnacyjna budowla z wysokim czterospadowym dachem złożona z korpusu frontowego oraz węższego i krótszego traktu tylnego mieszczącego klatki schodowe. Dwie symetryczne elewacje posiadają zaakcentowaną ryzalitem oś środkową. Ryzalit frontowy z balkonem na piętrze wspartym na kamiennych kroksztynach ozdobiony został kampanulami i zwieńczony segmentowym naczółkiem. W elewacji przeważa pionowa artykulacja pilastrami wyrastającymi z poziomo boniowanego cokołu. Całość wieńczy fryz i gzyms. Uwagę zwraca też płycinowa dekoracja wnętrza z oszczędnym secesyjnym ornamentem.

Gmach Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, ob. Teatr im. Wandy Siemaszkowej wybudowany został wkrótce po powołaniu rzeszowskiej agendy Towarzystwa powstałego w mieście w 1886 r. Za inicjatora budowy uważa się pierwszego prezesa rzeszowskiego „Sokoła” – Wiktora Zbyszewskiego. Pierwsze koncepcyjne projekty budowli opracowali rzeszowscy architekci Kazimierz Hołubowicz i Ludwik Holzer, ostatecznie jednak do realizacji przyjęto projekt rzeszowskiego architekta Albina Zagórskiego. Autorstwo architektonicznej dekoracji fasady budynku badacze przypisują Franciszkowi Skowronowi, który swoją propozycję określał jako dekorację w „stylu norymberskim”. Budowę siedziby „Sokoła” rozpoczęto w 1890 r., a ukończono przed 1895 r. Wewnątrz mieściły się: sala widowiskowa, sala zebrań i szkoleń, sala gimnastyczna, biura i magazyny. Obok budynku przygotowano plac ćwiczeń (który w pocz. XX w. pełnił też funkcję stadionu sportowego) oraz pozostawiono resztę stawu, na którym w zimie urządzano lodowisko. Budynek o symetrycznej elewacji frontowej, podkreślonej pośrodku ryzalitem ozdobiony został charakterystyczną dekoracją architektoniczną, w której wyróżniała się bogata attyka nawiązująca do renesansowo-manierystycznej stylistyki. Attyka nad ryzalitem udekorowana została kartuszem i zwieńczona figurą kamiennego orła. Budynek usytuowany został przy ówczesnej ulicy Krakowskiej obok willi Holzerów, wzniesionej w 1888 r. wg proj. Ludwika Holzera (obecnie także siedziba teatru). W 1935 r. budynek został przebudowany (wykonane prace dotyczyły przekształceń wnętrza gmachu i jego otoczenia). Tuż po wojnie na przełomie 1945 i 1946 r. obiekt przekazany został w użytkowanie teatrowi. W latach 1954-56 budynek przekształcono (zmianom uległo głównie wnętrze oraz elewacja frontowa) i rozbudowano. W trakcie gruntownego remontu przeprowadzonego w ostatnich latach dawnej siedziby „Sokoła” przywrócono pierwotny wystrój architektoniczny.

Okazałym gmachem jest też powstały w pierwszym dziesięcioleciu XX w. budynek Dyrekcji Okręgu Skarbowego (obecnie siedziba Narodowego Funduszu Zdrowia przy ul. Zamkowej 8).

W 1902 r. powstał projekt budynku Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń przy ul. Zamkowej 3. Jego autorstwo przypisuje się Teodorowi Hoffmannowi i być może też Mateuszowi T. Tekielskiemu.

Szkoły

Pod koniec lat 70. XIX w. rozwój miasta oraz zwiększenie liczby jego ludności spowodowały, że obok innych budynków użyteczności publicznej powstawały też nowe szkoły. Początkowo szkoły te umieszczano w wynajmowanych i adaptowanych do nowych potrzeb budynkach mieszkalnych. Szybko jednak rozpoczęto duże inwestycje polegające na budowie nowych siedzib.

W latach 1879-1880 wzniesiono (prawdopodobnie wg proj. Miejsowego budowniczego Edwarda Wrześniewskiego) żeńską Szkołę Wydziałową im. Scholastyki (obecnie gmach Uniwersytetu Rzeszowskiego przy ul. Grunwaldzkiej). Jest to duży trzykondygnacyjny budynek o symetrycznej 12-osiowej elewacji

zaakcentowanej płytkami ryzalitami po bokach, zwieńczonymi tympanonami. Zastosowano tu skromny detal architektoniczny w postaci boniowanych ścian parteru, gzymsów międzykondygnacyjnych, obramień okiennych z trójkątnymi przyczółkami, a okna ryzalitów II piętra rozdzielono jońskimi pilastrami.

W 1897 r. wybudowano gmach seminarium nauczycielskiego i bursę, wzniesione z inicjatywy Fundacji im. Jana Towarnickiego (ob. przy ul. Ks. Jałowego 24 i Towarnickiego 3). Za autora projektów (będących zapewne adaptacją urzędowych gotowych projektów do miejscowych potrzeb) przyjmuje się Ignacego Kinela. Podobnie jak szkoła przy ob. ul. Grunwaldzkiej obiekty te należały wówczas do najbardziej okazałych budowli użyteczności publicznej w mieście. Są to trzykondygnacyjne budynki o symetrycznych ryzalitowanych elewacjach z trójkątnymi naczółkami nad ryzalitami. Dekorację elewacji dopełniają: częściowe licowanie czerwoną cegłą, boniowanie parteru oraz nadokienne naczółki (na I piętrze zamknięte segmentowo). Oś środkową elewacji frontowej seminarium zaakcentowano rzędem tralek.

W latach 1903-1904 wybudowano gmach II Gimnazjum (ob. II Liceum Ogólnokształcące przy ul. Jałowego 22). Szkoła ta wybudowana z fundacji Towarnickiego zapewne wg projektu inż. Bałabana jest kolejnym budynkiem szkolnym z charakterystycznym dla tego okresu eklektycznym wystrojem architektonicznym.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego wybudowano na terenie ówczesnego miasta trzy nowe szkoły. Jedną z nich jest wzniesiony w 10. rocznicę odzyskania niepodległości budynek prywatnego Gimnazjum Żeńskiego przy obecnej ul. Moniuszki (elewacją frontową zwrócony do al. Ciepłńskiego). Jest to piętrowy budynek o dobrych proporcjach, zdobiony skromnym, klasycyzującym detalem architektonicznym. W początkach lat 30. XX w. (1932-33) oddano do użytku dwie nowe szkoły powszechne usytuowane przy ul. Szopena: męską im. Stanisława Jachowicza i żeńską im. Seweryny Duchińskiej. Okazałe dwupiętrowe budynki o elewacjach licowanych czerwoną cegłą usytuowane zostały na dużych działkach, na których urządzono boiska sportowe. W latach 60. XX w. w miejscu łączącej te dwa budynki sali gimnastycznej wybudowano dwupiętrowy łącznik co negatywnie zmieniło ten zespół. W latach 30. XX w. wybudowano też potężny gmach przy ul. Hoffmanowej, w którym umieszczono 5 szkół zawodowych Towarzystwa Szkoły Ludowej.

Szkoła w Miłocinie

Krajowa Niższa Szkoła Rolnicza w Miłocinie powstała w 1906 r. z funduszy Wydziału Krajowego. Gmach szkolny wzniesiono jako murowany, dwukondygnacyjny. W sąsiedztwie szkoły wybudowano również duży budynek spichlerza o trzech kondygnacjach w części środkowej oraz trzy domy mieszkalne przeznaczone dla dyrektora i nauczycieli (budynek wielorodzinny) KNSR oraz woznego.

Zespół szkoły powstał na terenie dawnego folwarku miłocińskiego, pochodzącego zapewne z 1 ćwierci XIX w., należącego wówczas do Ignacego Skrzyńskiego. Zespół folwarczny założony został na świeżo wykarczowanym terenie części lasu Lipina. Folwark ten po Skrzyńskich był własnością Bobrownickich, a następnie Jędrzejowiczów. W związku z zaciągniętymi przez Jędrzejowiczów długami w 1901 r. zespół folwarczny został przejęty przez Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, a następnie nastąpiła jego licytacja. W ten sposób folwark w Miłocinie został zakupiony przez fundację Towarnickiego, która przekazała go Wydziałowi Krajowemu Królestwa Galicji we Lwowie z przeznaczeniem na szkołę rolniczą.

W latach 1941-1944 budynek szkoły wykorzystywany był przez Wehrmacht. W 1944 r. szkoła została uruchomiona ponownie, kilkakrotnie zmieniała nazwę jednak zawsze wiodącym profilem kształcenia tej placówki pozostawały kierunki związane z rolnictwem i ogrodnictwem. Od 1999 r. działa tu Zespół Szkół Agropresiębiorczości im. Mikołaja Kopernika.

W skład zespołu dawnej Niższej Szkoły Rolniczej w Miłocinie wchodzi następujące obiekty: budynek szkoły, dom dyrektora, dom nauczycieli, dom woznego, spichlerz, piwnica, chlewnia, obora, figura NMP oraz park. Budynek szkoły wybudowany jako murowany, podpiwniczony, jednopiętrowy, na rzucie prostokąta, z symetrycznymi głębokimi ryzalitami od wschodniej strony i płytkimi od zachodniej. Jedenastoosiowa elewacja frontowa posiada wejście w środkowej osi podkreślone ryzalitem z trzema środkowymi osiami i ozdobnym szczytem nad nim. Zachował się historyczny detal w postaci ramowych podziałów elewacji, opasek okiennych, nadokienników, podokienników, gzymsu pośredniego i okapowego, ozdobnego szczytu nad wejściem, częściowo zachowała się także stolarka okienna i drzwiowa zewnętrzna i wewnętrzna. Architektura budynków wchodzących w skład zespołu jest historyzująca, zachowana w niemal niezmienionej postaci. Obiekty kubaturowe wtopione są w otaczającą zielen, planowe nasadzenia z początku XX stulecia, ale także znacznie młodsze, drzewa i krzewy ozdobne zgromadzone przy ścieżce edukacyjnej.

Krajowa Szkoła Mleczarska w Rzeszowie-Staromieściu (ob. Technikum Mleczarskie i Zespół Szkół Spożywczych im. dra Tadeusza Ryłskiego przy ul. Warszawskiej 20) powołana została w 1902 r. decyzją Wydziału Krajowego we Lwowie, a otwarta została w 1903 r. Krajowa Szkoła Mleczarska była pierwszą polską szkołą mleczarską z wszystkich trzech zaborów. Dla potrzeb nowopowołanej szkoły wykorzystano

budynki zbankrutowanej niemieckiej mleczarni parowej spółki Dampfmolkerei Wilkensa i Oswalda. Do istniejącego budynku dawnej mleczarni dobudowano skrzydło złożone z łącznika i nowego budynku, które wzniesione zostały wg projektu architekta Tadeusza Stryjeńskiego. Dobudowana część posiada odmiennie opracowaną elewację od części starszej. Budynek projektowany przez Stryjeńskiego wyróżniał się bardziej modernistycznym traktowaniem elewacji.

Istniejący dziś zespół budynków uległ wielu przekształceniom. W latach 20. XX w. szkoła została rozbudowana. Ze względu na wzrastającą liczbę uczniów w 1953 r. rozpoczęto budowę nowego gmachu szkolnego, internatu i sali gimnastycznej. W początkach lat 70. XX w. zespół budynków znów uległ przekształceniom. Wyburzono budynek gospodarczy i centralną część najstarszego budynku szkolnego, odkupionego jeszcze od firmy „Wilkens i Oswald”.

Budynek danej szkoły żydowskiej usytuowany przy obecnej ul. Bożniczej 2 został najprawdopodobniej wybudowany jako murowany po pożarze miasta w 1842 r., zapewne z wykorzystaniem w partii piwnic relikwów wcześniejszej budowli XVIII-wiecznej. Usytuowany został na terenie ówczesnej dzielnicy żydowskiej tuż przy synagodze staromiejskiej. Pomimo przekształceń obiektu dokonanych zwłaszcza w związku z jego adaptacją w latach 70. XX w. na potrzeby Archiwum Państwowego, bryła budynku jest ważnym elementem przestrzennym zabudowy tej części miasta.

Banki

W pierwszych latach XX w. wzniesiono przy obecnej ul. 3 Maja dwa okazałe gmachy banków: Bank Austro-Węgierski i Bank Kasy Oszczędności.

Pierwszy z nich zbudowany został wg projektu z 1905 r. autorstwa krakowskiego architekta Teodora Hoffmanna. W 1938 r. został nieco przebudowany przez Kazimierza Michalskiego. Jest to wolnostojący, dwukondygnacyjny budynek wzniesiony na rzucie podkowy, nakryty czterospadowym dachem, pośrodku nad zryzalitowaną częścią – poprzecznym dachem mansardowym. Elewacja frontowa o neoklasycystycznym detalu ozdobiona jest boniowaniem, pilastrami środkowej, zryzalitowanej części i zamknięta od góry balustradą. W ukształtowaniu wnętrza widoczne są już modernistyczne wpływy. Uwagę zwracają - geometryczny układ płycin, wielka sala wsparta na dwu kolumnach o głowicach ozdobionych pękami liści papirusu, hall wejściowy z okładziną z zielonego sztucznego marmuru.

Bank Kasy Oszczędności projektował i nadzorował jego budowę zdobywca II nagrody w konkursie ogłoszonym na projekt budynku – Jan Peroś – architekt wykształcony we Lwowie. Gmach banku wzniesiono w latach 1906-1908. Budynek spełniać miał podwójną funkcję - użytkowany jako bank, ale też funkcję reprezentacyjną. Ta dwojakość funkcji znalazła swoje odzwierciedlenie zarówno w ukształtowaniu bryły budynku, jak i jego wnętrza. Gmach złożony jest z dwóch poprzecznie ustawionych, prostokątnych, zróżnicowanych wysokością członów, połączonych węższą częścią środkową mieszczącą halę główną. Budynek wieńczy duża ilość sterczyn, szczytów i wieżyczek oraz wysokie dachy o zróżnicowanej formie. Elewacje o historyzującym wystroju architektonicznym z zastosowaniem detali charakterystycznych dla różnych form stylowych – m.in. neogotyckie wieżyczki, elementy attyki zaczerpniętej z renesansu co stworzyło malowniczą, eklektyczną dość dziwaczną formę. Zróżnicowany jest także detal architektoniczny złożony z: wolutowych spływów, kartuszy, pilastrów, ornamentu roślinnego o cechach neorenesansowych oraz neogotyckich maswerków balustrady, ostrołukowych obramień i blend.

Główne wejście do bankowej hali stanowi klatka schodowa z dwubiegowymi schodami z szeroką balustradą wyłożone czerwonym sztucznym marmurem. Dekoracja parteru z ramowym pseudokasetonowym stropem wspartym na kwadratowych filarach dostosowana była do surowej stylistyki pomieszczeń bankowych. Zupełnie inaczej prezentuje się wystrój pomieszczeń na piętrze. Wystrój wnętrz na piętrze budynku jest wyjątkowy – złożony z drewnianych detali, boazerii i obramień otworów ozdobionych ornamentem w stylu zakopiańskim. Uwagę przykuwa zachowany w wielkiej Sali na piętrze fryz z drewnianych płycin zamkniętych półkoliście wypełnionych polichromią, na którą składają się bukiety kwiatów wyrastające z naczynia podobnego do góralskiego czerpaka. Dekoracja ta uważana jest za wyjątkowo rzadki przykład dekoracji wykonanej w stylu zakopiańskim. Jego twórcą był Edgar Kovats – profesor Politechniki Lwowskiej.

Hotele

Do okazałych, wyróżniających się w zabudowie miasta końca XIX w. i początków XX w. budynków użyteczności publicznej należały też hotele. Zachowane do dzisiaj zabytkowe budynki dawnych rzeszowskich hoteli pochodzą w głównej mierze właśnie z okresu przełomu wieków oraz z okresu międzywojennego. Wzrost liczby hoteli w mieście przypadający na koniec XIX w. świadczył o ówczesnym rozwoju miasta i wzroście jego znaczenia jako centrum administracyjnego i handlowego. W końcu tego stulecia akta wymieniają 6 hoteli: Grand, Krakowski, Imperial, Luftmaszyna, Trzy Korony i Victoria.

Zapewne do najstarszych należy zachowany do dzisiaj budynek danego hotelu „Luftmaszyna” na rogu ulic Kościuszki i Słowackiego. Powstał on w 1833 r., w końcu lat 80. XIX w. został rozbudowany i zyskał obecną szatę architektoniczną wg planów budowniczego Kazimierza Miecznikowskiego.

Najlepszym i największym hotelem w mieście był w owym czasie „Hotel Krakowski” zlokalizowany na Nowym Mieście (obecnie Plac Wolności 2), który istniał już w 2 poł. XIX w., a w 1903 r. został gruntownie przebudowany wg proj. Franciszka Stażkiewicza. Budynek zachował bogatą dekorację architektoniczną: pasy pozornego boniowania parteru, narożny wykusz zwieńczony charakterystycznym hełmem, tralkowe balustrady, obramienia okienne.

Kilka hoteli zlokalizowanych było w okolicach dworca kolejowego – hotel „Bristol” przy ul. Kolejowej, „Imperial” przy pl. Kilińskiego, czy „Lwowski” przy ul. Grottgera.

W okresie międzywojennym powstał m.in. zachowany do dziś budynek hotelu „Polonia” przy ul. Kolejowej.

W 2 połowie lat 30. XX w. znany warszawski architekt Zygmunt Tarasin zaprojektował dla barona Roppa hotel usytuowany przy obecnej ul. Asnyka 10. Modernistyczna architektura tego budynku zwraca uwagę elementami nawiązującymi do architektury okrętów: kompozycja złożona z kilku brył o różnych wysokościach, płaskie dachy na różnych poziomach, okrągłe okienka – tego rodzaju rozwiązania modne były w połowie lat 30. XX w. i występowały w różnych częściach Polski (Gdynia, Katowice, Warszawa).

W końcu lat 30. XX w. (1938-39) w ramach inwestycji prowadzonych na terenie miasta związanych z COP wybudowano hotel dla pracowników Państwowych Zakładów Lotniczych przy ul. Dąbrowskiego, który także prezentuje modernistyczną formę stylową.

Szpital

Szpital powszechny w Rzeszowie, który działał od 1832 r. również w czasach II Rzeczypospolitej pozostawał podstawową placówką leczenia publicznego w mieście. Jego siedzibą były dwa XIX-wieczne obiekty – budynek główny i pawilon zakaźny. Budynek główny poświęcono w 1887 r. Został on wprawdzie zmodernizowany w późniejszym okresie, ale zachowane trzy elewacje obrazują typowy austriacki budynek urzędowy. Elewacje posiadają boniowany parter i poziome podziały wprowadzone za pomocą gzymsów międzykondygnacyjnych i wieńczącego. Był to typowy przykład austriackiego budownictwa urzędowego, z zastosowaniem charakterystycznych elementów wystroju architektonicznego: boniowanych ścian parteru, gzymsów międzykondygnacyjnych, i gzymsów wieńczących. Budynek ten został wkrótce, bo już w 1897 r. rozbudowany.

Nowy budynek szpitala powszechnego (ob. główny budynek Specjalistycznego Szpitala Wojewódzkiego) na rogu obecnych ulic Szopena i Naruszewicza zaprojektowany został przez lwowskiego architekta inżyniera Jana Semkowicza jeszcze w 1932 r. Jego budowę rozpoczęto dopiero w 1938 r. i do wybuchu II wojny światowej wybudowano w stanie surowym. Obiekt ten do dzisiaj zachował swą pierwotną bryłę i mimo pewnych przekształceń jest przykładem ciekawego obiektu charakterystycznego dla architektury modernistycznej. W tym samym czasie, także pod koniec lat 30. XX w. przy obecnej ul. Leszczyńskiego wzniesiono dwupiętrowy budynek szpitala izraelickiego (ob. Oddział Onkologii).

W latach 30. XX w. w związku z realizacją różnorodnych inwestycji COP-owskich na terenie miasta rozpoczęto budowę przychodni lekarskiej przy ul. Hetmańskiej (skrzydło obecnej przychodni równoległe do ul. Czackiego).

Domy kultury

W latach 30. XX w. przy obecnej ul. Okrzei 7 wzniesiono okazały gmach Żydowskiego Domu Ludowego „Bejth Ejn” i hebrajskiego gimnazjum (obecnie Wojewódzki Dom Kultury) o prostej, utrzymanej w duchu modernizmu bryle.

Bardzo interesującym przykładem architektury okresu socrealizmu jest Dom Kultury WSK przy ul. Dąbrowskiego (ob. Instytut Muzyki Uniwersytetu Rzeszowskiego). Zaprojektowany został przez znanego architekta Józefa Polaka wraz z zespołem w 1950 r. Inwestycję zrealizowano w latach 1953–1956. Pierwotnie projekt ten przeznaczony był dla osiedla na Bałutach w Łodzi, wystawiony został na ogólnopolskim pokazie w 1951 r. i spotkał się z dobrym przyjęciem oceniających. Podkreślono duże wartości plastyczne obiektu, jasność i czytelność kompozycji, dobre rozwiązania bryły. Ostatecznie budynek stanął w Rzeszowie na terenie ówczesnego osiedla zakładowego WSK. Gmach budynku dobrze wkomponowany w otaczającą zabudowę został doskonale wyeksponowany - cofnięty w stosunku do linii zabudowy ul. Dąbrowskiego, z zakomponowanym przed nim obszernym placem z socrealistycznymi dużymi budynkami mieszkalnymi po bokach. Powiązany był osiowo z placem po przeciwnej stronie ulicy. Za domem kultury urządzono park zaprojektowany w latach 60. XX w. wg proj. Stanisławy Godyckiej z Rzeszowa. W założeniu miejsce to stanowić miało centrum robotniczego osiedla. Monumentalny charakter budynku podkreśla usytuowanie na tarasowym cokole. Budynek jest dwukondygnacyjny z trójkondygnacyjną częścią środkową mieszczącą salę

widowiskową. Trójosiowa elewacja frontowa posiada zaakcentowaną część środkową, zrealizowaną jako rodzaj trójosiowego wgłębnego portyku z kolumnami wielkiego porządku. Pomiędzy kolumnami troje drzwi wejściowych, a ponad nimi duże prostokątne okna z metalowymi balustradami. W osiach skrajnych elewacji prostokątne płyciny flankowane pilastrami. Elewacje zwieńczone są belkowaniem i malowanym fryzem o motywach kwiatowych oraz profilowanym gzymsem wieńczącym. Ponad gzymsem występuje balustrada obiegająca całość budynku. Wyniesiona część środkowa zwieńczona jest podobnym belkowaniem i ścianką attykową. Wewnątrz poprzedzony przedsionkiem główny hall z reprezentacyjnymi schodami, które prowadzą na antresolę oraz do sali widowiskowej.

W ostatnich latach przeprowadzono remont generalny budynku. We wnętrzu częściowo zachowano pierwotny wystrój z lat 50. XX w., a częściowo z lat 60. XX w.

Obiekty użyteczności publicznej okresu socrealizmu

Szybki rozwój Rzeszowa w okresie powojennym jako stolicy województwa wpłynął na powstanie w mieście kilku obiektów użyteczności publicznej charakterystycznych dla architektury okresu socrealizmu. Do obiektów tych, oprócz wspomnianego powyżej budynku Domu Kultury WSK należy przede wszystkim okazały gmach Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (obecnie Urząd Wojewódzki) zaprojektowany przez rzeszowskiego architekta Ludwika Pisarka przy współudziale architekta warszawskiego Marcina Weinfeld.

Inne budowle z tego okresu to m.in.:

- gmach Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (obecnie siedziba Sądu Apelacyjnego przy ul. Piłsudskiego, wybudowany wg projektu Józefa Polaka. Obiekt uznawany jest za bardzo reprezentatywny dla architektury socrealizmu – zwarta, masywna bryła, elewacja frontowa z monumentalną kolumnadą;
- budynek Komendy Wojewódzkiej Policji przy ul. Dąbrowskiego, zaprojektowany przez Gerarda Pajaka;

V.2.3.d Architektura wojskowa

Tradycje budownictwa wojskowego mają w Rzeszowie wielowiekową tradycję. Do dzisiejszych czasów zachowały się jednak głównie zespoły koszarowe powstałe za czasów monarchii austro-węgierskiej. Ponieważ dopiero w tym czasie w Rzeszowie pojawiły się stałe jednostki wojskowe, którym należało zapewnić zaplecze – mieszkania/koszary, magazyny, itp.

Pierwszy garnizon pojawił się niedługo po zajęciu Galicji przez wojska austriackie. Został on rozlokowany na terenie zespołu klasztorного reformatów (rzeszowskie zgromadzenie zostało skasowane przez zaborcę). Z czasem większość zabudowań rozebrano a z pozyskanego materiału budowano nowe obiekty magazynowe. Kościół został również zamieniony na magazyn (wprowadzono nowe kondygnacje we wnętrzu) a obok niego została wybudowana piekarnia (ob. ul. Reformacka). Ówczesny rzeszowski magazyn żywnościowy, należał do większych w Galicji. Budynki na terenie zespołu poreformackiego były używane na magazyny również przez wojsko polskie po odzyskaniu niepodległości.

Najstarszym znanym budynkiem z tego czasu o funkcji koszarowej są tzw. Koszary Kraińskiego (ob. Piłsudskiego 8-10). Budynek wybudowany ok. l. 20 XIX w. prawdopodobnie na zajazd, w l. 40. XIX w. został przebudowany i zaadaptowany przez właściciela Maurycego Kraińskiego na koszary. Budynek otrzymał formę piętrowego czworoboku z dużym wewnętrznym dziedzińcem, gdzie pomieszczenia na piętrze skrzydeł (oprócz południowego) zostały skomunikowane zewnętrznymi galeriami. Elewacja frontowa została ozdobiona parami pilastrów, zwieńczona gzymsem koronującym. W skrzydle frontowym zlokalizowano sieć przejazdową. Koszary otrzymały nazwę ich właściciela, ponieważ były własnością prywatną a miasto mające obowiązek kwaterunkowy wynajmowało je dla wojska.

Po południowej stronie obecnej ul. Piłsudskiego zlokalizowane były natomiast tzw. koszary Hasklerowskie. Był to początkowo jeden budynek od ul. Piłsudskiego (wybud. ok. l. 40 XIX w.) oraz powstały w podobnym czasie prostopadły do niego budynek gospodarczy. W 1884 r. został wybudowany drugi budynek równoległy do pierwszego przy ob. ul. 8 Marca. Całość stworzyła zespół koszarowy; z placem musztrowym oraz budynkami gospodarczymi. W tych zabudowaniach mieścił się między innymi szpital.

W 2 poł. l. 70. XIX w. koszary Kraińskiego i Hasklerowskie zostały wykupione przez miasto od prywatnych właścicieli i następnie przerabiane aby jeszcze lepiej mogły spełniać swoją koszarową funkcję. W 1889 r. w koszarach Kraińskiego zostało otwarte kasyno wojskowe.

Kolejne zmiany w strukturze rzeszowskiego garnizonu związane były z rozpoczętą w 1868 r. reformą całego wojska monarchii austro-węgierskiej. Jej wynikiem było zwiększenie obsady rzeszowskich jednostek. W następstwie spowodowało to wybudowanie przy ob. pl. Kilińskiego w 1884 r. piętrowego budynku dla kadr 55 batalionu Obrony Krajowej (OK) - tzw. I koszary OK. Budynek o prostych podziałach ramowych, dekorowany ryzalitami, gzymсами. W 1887 wybudowano drugi budynek dla 56 batalionu OK (ul. Batorego 9).

Powstał rozłożysty 23-osiowy budynek murowany, dwukondygnacyjny. Elewacja frontowa dzielona trzema ryzalitami, o dość rozbudowanej dekoracji, ozdobiona boniowaniem, gzymsami, opaskami okiennymi. Były to pierwsze w Rzeszowie budynki od podstaw wybudowane na potrzeby wojskowe.

Kryzys pomiędzy Austrią a Rosją spowodował szybką koncentrację wojsk poblizu granic. W Rzeszowie w 1887 r. rozpoczęto za Wisłokiem pośpieszną budowę drewnianych baraków, zlokalizowanych po obu stronach traktu lwowskiego. Dało to początek dużemu zespołowi koszarowemu.

Lata 80. i 90. XIX w. to czas intensywnej rozbudowy zespołów koszarowych na terenie miasta. Na pocz. l. 90. XIX w. powstał kolejny dwupiętrowy budynek Obrony Krajowej zlokalizowany przy ob. ul. Batorego 20 (tzw. II koszary OK). Natomiast pilnych prac wymagały znajdujące się w złym stanie technicznym, prowizoryczne baraki za Wisłokiem. Podjęto decyzję o budowie na ich miejscu nowych murowanych obiektów. W l. 1895-98 wybudowano zespół koszar kawaleryjskich po północnej stronie ob. ul. Lwowskiej. Powstał potężny zespół murowanych, parterowych budynków krytych cztero i dwuspadowymi dachami pokrytymi dachówką. Budynki te były przystosowane do potrzeb kawaleryjskich mieściły m.in. stajnie, a najbardziej charakterystycznym budynkiem była ujeżdżalnia. Obecnie zespół przetrwał w mało zmienionej formie, oprócz dysharmonizującego, obecnie głównego, wielokondygnacyjnego budynku powstałego zapewne w l. 50 XX w. Zdecydowana większość budynków zachowała swoją bryłę, kształt połączi, stajnie (ob. budynki nr 18, 19, 20, 21, 22, 23) posiadają także skromny wystrój architektoniczny – gzymsy, nadproża okienne dekorowane łukami odcinkowymi z kluczem.

W tym samym czasie po południowej stronie drogi powstał zespół koszar piechoty. Założenie ze względu na przeznaczenie o mniejszej powierzchni. Obecnie historyczny zespół tworzą trzy budynki: wartownia usytuowana wzdłuż ulicy Lwowskiej, położony w głębi budynek koszarowy na rzucie litery E oraz znajdujący pomiędzy nimi budynek magazynowy.

W 2 połowie l. 90. XX w., rozpoczęto także budowę koszar dla 3 pułku ułanów OK., które zlokalizowano na Wygnańcu (na zachód od ul. Dąbrowskiego). Budowa wg projektu Hołubowicza była wykonywana przez firmę Hojarczyk i Wimmer z Wieliczki. Powstał duży zespół obiektów o zróżnicowanych funkcjach, w latach późniejszych przebudowywanych na potrzeby kolejnych stacjonujących w tym miejscu jednostek. Całość zespołu jest dobrze czytelna, zachowała się także większość z wybudowanych na przełomie XIX/XX w. budynków. Oprócz pojedynczych obiektów pozostałe dalej są użytkowane przez jednostkę wojskową. Część z budynków zachowała swoje oryginalne bryły, kształty pokryć dachowych. Niektóre, jak budynek nr 17 i 30, zachowały także architektoniczny wystrój elewacji. W skład zespołu wchodzi również ujeżdżalnia. Zespół koszarowy był w 1914 r. adaptowany na potrzeby pułku artylerii OK, prace przeprowadził rzeszowski budowniczy Emilewicz. Zespół został rozbudowany w l. 30 XX w.

Znaczne powiększenie liczby stacjonujących w Rzeszowie żołnierzy było przyczyną wybudowania w l. 90. XX w. nowej strzelnicy, która zlokalizowana była na północ od Staroniwy. Obecnie znajduje się ona w granicach miasta, przy ul. Strzelniczej. Zachował się jeden z zabytkowych budynków - murowany, parterowy o skromnym wystroju elewacji, który powstał zapewne po 1920 r.

Wzmoczone inwestycje wojskowe trwały w dalszym stopniu. Dla zlokalizowanej na Wygnańcu jednostki Obrony Krajowej zostały w 1901 r. wybudowane tzw. duże koszary piechoty przy obecnej ul. Langiewicza. Zespół ten został wybudowany przez K. Hołubowicza na siedzibę sztabu i batalionu 17 pp OK. Obiekty wybudowane na zachód od ob. ulicy Langiewicza to budynki, które zachowały swoją dwupiętrową bryłę, prosty podział ramowy elewacji, a w przypadku budynków położonych bezpośrednio przy ulicy także dekorację w formie fryzu koronującego - kimationu. Uzupełnieniem koszar Obrony Krajowej było powstanie w 1907 r. przy pobliskiej ulicy (ob. ul. Hoffmanowej) zespołu nowoczesnego szpitala, co zakończyło zasadniczy cykl inwestycyjny w tej jednostce. Szpital tworzył dwupiętrowy budynek główny (gruntownie przebudowany w l. 60. XX w., mimo to w większości zachował swoją bryłę) oraz niewielki, parterowy budynek kostnicy o zachowanym wystroju architektonicznym. W całości, zespół koszar Obrony Krajowej w Rzeszowie był pod względem wielkości drugim po Lwowie zespołem tej formacji w całej Galicji. Po odzyskaniu niepodległości szpital pełnił swoją funkcję do 1927 r., kiedy to został zdegradowany do funkcji Izby Chorych.

Na przestrzeni lat zmieniały się jednostki stacjonujące w rzeszowskich koszarach. Po odzyskaniu niepodległości uzyskiwały także nowe nazwy: koszary Sobieskiego (piechoty przy ul. Langiewicza), – koszary Kilińskiego (koszary I i II Obrony Krajowej), - Głowackiego (koszary III OK), - Hallera (Kraińskiego), - Bema (Hasklerowskie), - Poniatowskiego (koszary kawalerii przy ul. Lwowskiej), - Piłsudskiego (koszary kawalerii na Wygnańcu). W 1922 r. roku wojsko opuściło koszary Bema, Hallera i Głowackiego; w części znajdowały się jeszcze tylko mieszkania. W 1933 r. wojsko całkowicie oddało miastu wspomniane koszary Bema i Hallera.

Większa część zabudowy koszarowej znajduje się nadal w użytkowaniu wojskowym. Dotyczy to głównie zwartych zespołów, w których nieprzerwanie stacjonowały jednostki wojskowe – obydwa zespoły

przy ul. Lwowskiej, przy ul. Langiewicza, Hoffmanowej czy Dąbrowskiego a także strzelnica wojskowa. W pozostałych mieszczą się różnego rodzaju instytucje (koszary Hasklerowskie – Uniwersytet Rzeszowski, Inspektorat Nadzoru Budowlanego, czy też budynki koszarowe przy ob. Batorego i Kilińskiego), są z różnym skutkiem zarządzane przez fundacje (koszary Kraińskiego).

V.2.3.e Infrastruktura kolejowa

Wynalezienie maszyny parowej oraz rozwój ściśle z tym faktem powiązanej kolei żelaznej wywarło ogromny, wieloaspektowy wpływ na życie społeczeństw XIX i I poł. XX w.

Powstanie w Rzeszowie kolejowego węzła komunikacyjnego było dla miasta silnym czynnikiem stymulującym jego rozwój gospodarczy, ułatwiało wymianę towarów, dynamizowało rozwój demograficzny, miało nadto wpływ na rozwój jego struktury przestrzennej. Pierwsze połączenie kolejowe uzyskał Rzeszów w roku 1858 w związku z budową w latach 1852-1861 r. Kolei Galicyjskiej Karola Ludwika łączącej Kraków ze Lwowem, a w 1889 r. rozpoczęto budowę nowej linii kolejowej, która połączyła Rzeszów z Jasłem. Pomimo starań Rady Miasta nie udało się w XIX w. przeforsować budowy linii kolejowej z Rzeszowa w kierunku północnym – do Sandomierza. Połączenie takie miało szansę realizacji w okresie powstawania COP-u, na przeszkodzie stanęła jednak wojna. Zrealizowano je dopiero w l. 70. XX w. (i niestety funkcjonowało bardzo krótko).

Rzeszowski zespół kolejowy prawie w całości powstał poza obszarem administracyjnym miasta – na gruntach Ruskiej Wsi. Miejscowość ta dzięki usytuowaniu blisko stacji kolejowej bardzo szybko przekształciła się z osady wiejskiej w osadę kolejowo-rzemieślniczą. Gwałtownie wzrosła tu liczba ludności a co za tym idzie liczba inwestycji budowlanych, rozwinął się handel i usługi. Tereny pomiędzy Ruską Wsią a centrum wypełniła zwarta zabudowa a ten szybki proces urbanizacji w konsekwencji doprowadził w 1901 r. do wchłonięcia całej wsi przez miasto.

Budowie węzła kolejowego towarzyszyła oczywiście budowa całej infrastruktury związanej z jego obsługą – parowozowni, warsztatów, budynków magazynowoskładowych, administracyjnych, dworcowych, strażnic itp.

Część takich historycznych obiektów przetrwała do dzisiaj w niezmienionej postaci, część nie istnieje a część uległa mniejszym lub większym przekształceniom wskutek zniszczeń wojennych lub innych przyczyn. Wielkie znaczenie strategiczne jakie miały linie i węzły kolejowe powodowało, że podczas działań wojennych obiekty kolejowe były szczególnie narażone na niszczenie przez walczące strony.

Jednym z takich obiektów wielokrotnie przebudowywanych a także niszczonych podczas wojen jest rzeszowski dworzec główny wzniesiony w roku 1860. Jego pierwotna forma przekształcona została już w l. 90. XIX w., a w 1915 i 1943 r. uległ uszkodzeniom. Niestety ten jeden z ciekawszych budynków dworcowych został okrutnie oszpecony i zniekształcony w l. 50. XX w. Przebudowano go tak gruntownie, że ze starego obiektu pozostała tylko bryła (częściowo). Niewielkim przekształceniom, w szacie zewnętrznej przejawiającym się likwidacją detalu, uległ towarzyszący dworcowi od strony wschodniej duży, trzykondygnacyjny budynek administracyjny wzniesiony w l. 90. XIX w. Licznym rozbudowom i przebudowom, jednak nie tak agresywnym jak dworzec, uległy też usytuowane na północ od dworca budynki warsztatów pomocniczych, w których zachował się fragmentarycznie charakterystyczny detal architektoniczny z czasów budowy. Na uwagę zasługuje tu piętrowy budynek administracyjny zap. z l. 20. XX w. a zwłaszcza dwie hale warsztatowe – jedna zap. z k. XIX w., druga wzniesiona w okresie okupacji niemieckiej a także zapadnia do wyciągania zestawów kołowych usytuowana pomiędzy obiema halami z zachowanym zespołem urządzeń. Nie dotrwały do dzisiaj w oryginalnej formie interesujące budynki hal wachlarzowych parowozowni – jeden budynek został całkowicie przekształcony a drugi, starszy został rozebrany w 2008 r. Z pozostałych obiektów kolejowych w obrębie dworca głównego zachowanych w dobrym stanie warto wspomnieć o niezwykle nowoczesnej – zważywszy na czas powstania – wieży ciśnienia wzniesionej zap. pod k. XIX w. lub w pocz. XX w. oraz neogotyckiego w wyrazie zespołu budynków stacji pomp przy moście kolejowym na Wisłoku (budynku pompy parowej, budynku pompy elektrycznej i budynku mieszkalnego). Podobnie neogotyckie w detalu są dwa budynki Dyrekcji Kolei, wzniesione ok. 1910 r. przy obecnej ul. Batorego, wyróżniające się z otoczenia tak wielkością jak i charakterystyczną bryłą oraz naturalnym kolorem cegły. Innym zachowanym w dobrym stanie obiektem kolejowym jest długi budynek administracyjno-magazynowy położony na zachód od dworca. Są to w zasadzie cztery połączone ze sobą budynki z których pierwszy – położony bliżej budynku dworcowego, to budynek piętrowy (ob. Komisariat Policji) a pozostałe to budynki parterowe o różnej wysokości dachów. Warto podkreślić, że tego typu budynki magazynowe, dawniej powszechnie występujące na każdej większej stacji i łatwo rozpoznawalne dzięki charakterystycznemu detalowi architektonicznemu są już dzisiaj na terenie woj. podkarpackiego rzadkością.

Poza opisanym wyżej zespołem budynków usytuowanych przy stacji Rzeszów Główny zachowały się jeszcze w dobrym stanie obiekty kolejowe zlokalizowane przy stacji Rzeszów-Staroniwa. Do takich obiektów, wzniesionych jeszcze w k. XIX w., należą dworzec kolejowy oraz piętrowy budynek mieszkalny położony w sąsiedztwie dworca. Dworzec w Staroniwie jest typowym budynkiem dworcowym z oszczędną dekoracją jakiej w tym czasie wznoszono wg urzędowych planów austriackich. Jest to budynek piętrowy, z flankującymi go parterowymi krótkimi skrzydłami i długim zadaszeniem na słupach od strony torów. Część piętrową budynku z szachulcową ścianką kolankową kryje naczółkowy dach dwuspadowy, natomiast parterowe skrzydła pokryte są prostymi dachami dwuspadowymi. Położony obok wydłużony, piętrowy budynek mieszkalny również zachował w znacznym stopniu swą pierwotną dekorację i formę, pomimo zmiany dachu z mansardowego na prosty, dwuspadowy.

V.2.3.f Budownictwo mieszkalne

Architektura willowa

Architektura willowa - domy o charakterze reprezentacyjnym budowane w ogrodach nie występują zbyt licznie na terenie Rzeszowa w porównaniu do innych tej skali miast. W 2 poł. XIX w. i na początku wieku XX. w miastach ówczesnej Galicji, na zapleczu centrów miast powstawały dzielnice willowe. Zapewne brak koncepcji urbanistycznej, opracowanego planu „regulacji” miasta spowodował, że w Rzeszowie dzielnice willowe nie wykształciły się. Pojedyncze wille powstawały w ścisłym centrum (róg Jagiellońskiej i Zygmuntońskiej, Alsa) oraz na jego obrzeżach i przy drogach wylotowych z miasta.

Aleja Pod Kasztanami w Rzeszowie jest niewielkim przykładem namiastki wspomnianej dzielnicy. Aleje tworzą trzy malowniczo usytuowane wille, powstałe w niewielkich odstępach czasu począwszy od k. XIX w. Jako pierwsza powstała willa wybudowana w 1899 r. wg projektu arch. Tadeusza Tekielskiego dla radnego miejskiego Włodzimierza Pilińskiego. Jest to interesujący przykład architektury willowej z dekoracyjnym wykorzystaniem muru szachulcowego w górnej partii budynku. Zdobienia obiektu skupione są na drewnianych elementach więźby i muru szachulcowego oraz stolarki okiennej. Na elewacji frontowej zamontowano kartusz z datą powstania budynku. Następną chronologicznie była willa własna Tekielskiego, która została wybudowana w 1900 r. Powstał budynek o zróżnicowanej bryle i kształcie dachów. Zachowała się dekoracja elewacji m.in. w postaci rzeźbionej sowy umieszczonej na kartuszu z symbolami zawodowymi architekta, a także zegar słoneczny. Architekt, tak jak w willi nr 10, w szczytowych partiach budynku umieścił dekoracyjne elementy drewniane muru szachulcowego. W całkiem odmiennej stylistyce powstała natomiast wschodnia willa nr 2/4/6. Willa została wybudowana przez inż. Kazimierza Hołubowicza w 1903 r. Jest interesującym przykładem neobarokowego budynku o charakterze rozbudowanej willi/pałacyku. Posiada piętrowy korpus i parterowe skrzydła. Całość willi kryta m.in. dachami mansardowymi i pulpitowymi. Korpus obiektu dekorowany jest pseudoryzalitem ozdobionym m.in. niszą z rzeźbionym popiersiem mężczyzny; obramioną dekoracyjnym kartuszem. W skrzydle wsch. willi (nr 2) wejście flankowane jest parą kolumn podtrzymujących kartusz z monogramem. Architekt projektując willę nr 2/4/6, twórczo wykorzystał sąsiedztwo barokowego pałacu letniego Lubomirskich. W ścisłym, historycznym, centrum miasta znajduje się także górująca nad okolicą willa przy ul. Alsa 8 (1 ćw. XX w.). Budynek położony na skarpie, o charakterystycznej centralnej, piętrowej części przekrytej wysokim dwuspadowym dachem. Elewacje boniowane, z ceglanyymi elementami, cechą szczególną jest rzeźba orła umieszczona na zworniku, w szczycie wschodniej elewacji.

Jedną ze starszych willi była willa zw. „Holzerówką” (ul. Sokoła 7, 1888 r.). Budynek wybudowany dla Karoliny i Ludwika Holzerów. Niestety w l. 50 XX w. została przerobiona łącznie z sąsiadującym budynkiem Sokoła na teatr. Zachował się częściowo jej wystrój architektoniczny oraz trójjarkadowy, otwarty ganek zwieńczony tarasem. Podobny ganek zastosował budowniczy, który był autorem skromniejszej od Holzerówki, willi przy ul. Unii Lubelskiej nr 4 (ok. 1910 r.) W tym przypadku ganek został podwyższony o piętro, a balustrada tarasu stała się attyką. Willa o ceglanych elewacjach korpusu z boniami w narożach, obwiedzionych wydatnym gzymsem kordonowym.

Zachowały się również dwie wille na ul. Moniuszki nr 4 i 11. Ciekawszy pod względem formy jest budynek nr 4 (ok. 1908 r.) z często stosowanym w willowej architekturze motywem wertykalnym – w tym przypadku motywem górującej nad całością wieży. Z 1 ćw. XX w. pochodzi willa przy ul. Fredry 6, o zróżnicowanej parterowopiętrowej bryle. Frontowa część piętrowego skrzydła budynku przekryta jest ostrosłupowym hełmem, co również nadaje mu wieżowy charakter.

Pozostałe budynki powstałe w stylistyce willi były budowane poza ścisłym centrum Rzeszowa. Jednym z nich jest willa przy ul. Chrzanowskiej 10 powstała w 1900 r. prawdopodobnie wg proj. wspomnianego już T. Tekielskiego. Budynek w swojej rozczłonkowanej bryle dość monumentalny, i co ciekawe i rzadkie został wybudowany na planie podkowy. W północno-wschodnim narożniku umieszczona została zredukowana

wieżyczka. Ściany budynku wieńczą charakterystyczne szachulcowe ścianki kolankowe. Ciekawy jest przykład willi z ul. Kasprowicza 6 (pocz. XX w.). Parterowy, murowany, otynkowany budynek kryty naczółkowymi dachami posiada kilka wyróżniających go elementów. Jednym z nich jest wnękowa kapliczka w architektonicznym obramieniu, a drugim (nader rzadkim na terenie Rzeszowa) otwór okienny w kształcie odcinka koła, mający swoje secesyjne konotacje. Elementy secesji znajdziemy także na ul. Króla Augusta 16. Willa o skromnym detalu skupionym na balustradzie ganku i półkolistym szczycie facjaty; na szczególną uwagę zasługuje jednak nie budynek, ale zachowane murowane ogrodzenie z unikatowymi metalowymi przesłami o floralnej dekoracji i falującej linii, której odpowiada kształt podmurówki. Wśród zasobu architektury willowej powstałej w początkach XX w. możemy wymienić także wille przy ulicach: Moniuszki 11 (z wydatnym frontowym szczytem, pocz. XX w.), ul. Krakowskiej 4 (parterowy, rozłożysty z charakterystycznym frontem – część z wolutowym szczytem, część kryta pozornym hełmem; k. XIX w.) Reymonta 17 (budynek parterowy o ceglanych elewacjach i tynkowanych detalach, pocz. XX w.). W latach 20. XX w. powstała willa Wanga (ul. Jagiellońska 11, 1924 r.) skromna w wystroju (gzymsy i opaski okienne) ale o zróżnicowanej bryle i eksponowanej lokalizacji.

Tak popularny element wieży w architekturze willowej zaistniał także w drewnianej formie – willi przy ul. Lwowskiej 8 powstałej pod koniec XIX w.

Architektura modernistyczna, która w l. 30 XX w. dość licznie pojawiła się w stylistyce rzeszowskiego budownictwa miała swoje przykłady również w architekturze willowej. Jako przykłady mogą służyć budynki przy ul. Zygmuntowskiej 1-3 (ok. 1928 r.), Jagiellońskiej 24 (l. 20-30 XX w.), ul. Króla Augusta 1, (proj. K. Holzer, 1938 r.). Wille o kubicznych bryłach, minimalistycznych dekoracjach najczęściej skupionych na wejściu i klatce schodowej. Elewacje były najczęściej zróżnicowane w tonacjach i fakturze użytych tynków.

Kamienice

Zabytkowe kamienice zachowane na terenie miasta Rzeszowa są przede wszystkim świadectwem rozwoju miasta począwszy od połowy XIX w. Oczywiście kamienice rzeszowskie, zwłaszcza te zlokalizowane w Rynku Starego Miasta i jego najbliższej okolicy posiadają w swych murach części znacznie starsze, nawet XV-wieczne, jednak ich ostateczna forma architektoniczna ukształtowana została dopiero w II połowie, a zwłaszcza w końcu XIX w. i początkach XX w. Obok tych najstarszych kamienic powstających od XV i XVI w., następnie wielokrotnie przekształcanych i przebudowywanych, znajdujemy też na terenie miasta interesujące obiekty, które wznoszono od podstaw począwszy od 2 połowy XIX w. do lat 20. i 30. XX w.

Określenie kamienica pojawia się w rzeszowskich aktach radzieckich pod koniec XVII w., jednak zarówno zachowane opisy, jak i przeprowadzone w niektórych obiektach badania architektoniczne wskazują, że tylko niektóre części ówczesnych kamienic były murowane. Dotyczyło to najczęściej takich elementów jak piwnice, sklepy i wielkie izby. Pierwotnie były to domy drewniane lub częściowo murowane (piwnice i partery). Początkowo parterowe, potem piętrowe, przy czym górne kondygnacje aż do XIX wieku były z reguły drewniane. Domy rynkowe posiadały przestronne i głębokie piwnice, sklepy (były to tzw. sklepy wierzchnie i sklepy dolne - piwnice), długą sklepioną sień, reprezentacyjną tzw. wielką izbę, pomieszczenia mieszkalne, a od frontu podcienia wsparte na drewnianych słupach. Zachowane kamienice przyrynkowe mają najczęściej trójtaktowy układ wnętrza z długą, wąską sienią i klatką schodową doświetloną od góry. Charakterystycznym elementem wielu rzeszowskich kamienic przyrynkowych są głębokie dwu-, a nawet trzypoziomowe piwnice. Piwnice te pełniły rolę tzw. sklepów ziemnych (sklepy dolne) – dotyczyło to wyższych kondygnacji piwnic oraz magazynów handlowych. Budowane pod kamienicami, placem rynkowym, a także pod przyległymi ulicami, tworząc nieregularną sieć komór i korytarzy na różnych głębokościach, dochodzących nawet do dziesięciu metrów. Piwnice drążone były w miękkim gruncie lessowym, następnie wzmocniane drewnem dębowym lub murowane z kamienia i cegły oraz sklepienie. Układ piwnic jest bardzo różnorodny – zwykle nie pokrywa się z rzutami i wielkością wyższych kondygnacji. Spotyka się tu tzw. gruby (komory) i szyje (korytarze). Górne kondygnacje piwnic są starsze, powstały równocześnie ze wznoszeniem domów (XV-XVI w.), natomiast niższe poziomy są młodsze, były dźbane w miarę potrzeby w różnym czasie (zapewne XVI-XVIII w.) Prace zabezpieczające i rewitalizacyjne rzeszowskich piwnic przebiegały w czterech etapach, od lat sześćdziesiątych XX wieku do końca 2007 roku. Odpowiednio zabezpieczone i odrestaurowane piwnice oraz korytarze posłużyły do utworzenia Podziemnej Trasy Turystycznej „Rzeszowskie piwnice”, którą udostępniono zwiedzającym w kwietniu 2001 roku, a następnie przedłużono w latach 2006-2007.

Do II połowy XIX w. dla zabudowy mieszkalnej Rzeszowa charakterystyczna była jej niewielka skala. Piętrowe kamienice i parterowe domy murowane występowały w zasadzie jedynie wokół Rynku i jego najbliższej okolicy – tj. przy ulicach Pańskiej (ob. 3 Maja), Krakowskiej (ob. ul. Jałowego), Sandomierskiej (obecnie Grunwaldzkiej). Pozostałą zabudowę mieszkalną stanowiły przede wszystkim małomiasteczkowe, najczęściej drewniane domy. Taki stan obrazuje najwcześniejsza z map katastralnych Rzeszowa, pochodząca

z 1842 r. Te drewniane domy niszczone były wielokrotnie przez liczne pożary miasta. Po wielkim pożarze miasta w 1842 r., budynki drewniane były zastępowane murowanymi – zarząd miasta, ze względu na bezpieczeństwo nie udzielał zgody nawet na remonty, w których ponownie planowano zastosować materiał drewniany. Stylowe kamienice powstałe przed połową XIX w. najczęściej otrzymywały wówczas skromne klasycystyczne elewacje. Klasycyzm był tak mocno zakorzeniony w architekturze Rzeszowa, że jeszcze w 1876 r. nowo wzniesiony dworek przy obecnej ul. Jałowego 1 (d. Krakowska) proj. Józefa Kwiatkowskiego ma cechy typowo klasycystyczne.

Najważniejszy plac miasta - Rynek posiada obecnie zabudowane trzy pierzeje - południową, wschodnią i północną. W pozbawionej dziś zabudowy pierzei zachodniej stoi jedynie Ratusz. Obecnie zachowane trzy pierzeje Rynku tworzą w większości dwukondygnacyjne, rzadziej trójkondygnacyjne kamienice powstałe w okresie XV-XX w. Zabudowa ta została ukształtowana po wielkim pożarze Rynku w 1842 r., który doszczętnie strawił wszystkie domy. Kamienice przyrynkowe wielokrotnie przebudowywane i nadbudowywane przeszły swoistą ewolucję budowlaną. Ostateczną bryłę, formę i wystrój architektoniczny otrzymały w zasadzie dopiero na przełomie XIX i XX w. i w początkach XX w. W tym czasie rozpoczął się także proces zabudowywania wolnych działek przyrynkowych oraz niezabudowanych miejsc na zapleczach działek. Na zapleczu południowej pierzei rynkowej wykształciła się zabudowa północnej pierzei ulicy „zatylniej”, która grupowała żydowską zabudowę powstającą, dosyć chaotycznie, już od końca XVII wieku. Tak więc począwszy od końca I połowy XIX w. i w II połowie stulecia nadbudowane zostały niemal wszystkie budynki w rynku Starego Miasta i w dużej części Nowego Miasta. Zabudowano też większość wolnych wcześniej działek przyrynkowych. Przy okazji wspomnianych nadbudów kamienice w rynku otrzymywały wówczas najczęściej klasycystyczny wystrój. Prawdopodobnie w tym czasie likwidacji uległy podcienia.

W latach 70. XIX w. murowane kamienice i domy mieszkalne zachowywały utrwalone wcześniej wzorce: były to najczęściej budynki z sienią przelotową, dwui trzytraktowe, dwukondygnacyjne, często podpiwniczone, o kilkusiościowych elewacjach. Takie kamienice powstawały w otoczeniu starego rynku, a także rynku nowomiejskiego (ob. Plac Wolności), często w wyniku przebudowy i rozbudowy. Wiele tego typu projektów było autorstwa czynnego tu wówczas budowniczego Jakuba Holzera. W tym też czasie, w wyniku ożywienia ruchu budowlanego przebudowywano dawne drewniane oficyny kamienic z drewnianych na murowane. Często stało się też przerabianie okien parteru na sklepowe witryny (zwłaszcza w kamienicach rynkowych i ulicach przyległych).

Od II połowy XIX w., w okresie autonomii galicyjskiej wpływ na nowo budowane kamienice, domy i wille miały nie tylko zmieniające się gusty i style architektoniczne, lecz również wprowadzone przez Austriaków przepisy budowlane. Wraz z wprowadzeniem autonomii, miasto zaczęło się gwałtownie rozwijać, co miało niebagatelny wpływ na zmianę jego oblicza architektonicznego. Do wzrostu ruchu budowlanego przyczyniło się m.in. umieszczenie w Rzeszowie kilku ważnych instytucji państwowych, budowa linii kolejowej, powstanie i rozwój garnizonu wojskowego, co pociągnęło za sobą napływ do miasta austriackich urzędników, wojskowych i inteligencji oraz szybki rozwój demograficzny. Zmienił się charakter miasta, które w ten sposób stało się ośrodkiem administracji państwowej i gospodarczej, a fakt ten rzutował w zasadniczy sposób zarówno na przekształcenia struktury przestrzennej miasta, jak i zmiany w jego zabudowie.

Pomimo tych pozytywnych zmian w początkowym okresie autonomii galicyjskiej charakter zabudowy mieszkalnej miasta zmieniał się stosunkowo wolno (jeszcze w latach 70. powstawało sporo małych domów, często drewnianych). Sytuacja zaczęła się zmieniać, gdy wprowadzono przepisy, które regulowały charakter i gabaryty zabudowy w mieście. Projekty nowych budynków i plany przebudowy istniejących musiały być akceptowane przez nowo powołane władze budowlane. Wprowadzono też ścisłe zasady dotyczące budowania domów w miastach – nie tylko wprowadzony został zakaz budowy domów z drewna (jak wspomniano powyżej) oraz stosowania pokrycia dachów ze słomy i gontu. Przy głównych ulicach zakazywano budowy domów parterowych. Organizowano też akcje wyburzania budynków znajdujących się w złym stanie technicznym.

Duży wpływ na zmianę oblicza architektonicznego miasta, zwłaszcza od lat 90. XIX w. wywarła działalność w Rzeszowie kilku architektów, którzy w indywidualny sposób potrafili przenieść na rzeszowski grunt nowe nurty i tendencje rozwijające się w galicyjskiej architekturze końca XIX w. Do architektów tych zaliczyć można: Kazimierza Hołubowicza, Piotra Emilewicza, Tadeusza M. Tekielskiego, Ludwika Holzera, Izaaka Appermana. Duże znaczenie miała też działalność w Rzeszowie architektów przybyłych z większych ośrodków, przede wszystkim z Krakowa, jak Tadeusz Stryeński czy Zygmunt Hendel.

W końcu XIX w. zabudowa Rzeszowa nawiązywała do form historyzmu – najczęściej neorenesansu. Nadal obowiązywał też detal o klasycystycznej proveniencji z boniowanymi elewacjami parteru, międzykondygnacyjnymi gzymsami, otworami okiennymi zdobionymi naczółkami i płaskimi podokiennymi płycinami. Zauważalne są jednak pewne zmiany w stosunku do wcześniej powstających kamienic – stopniowo

wzrastały ich rozmiary, zaczęły pojawiać się budynki trójkondygnacyjne oraz nowa forma kamienicy – kamienica czynszowa o charakterystycznym rzucie zabudowy w czworobok z małym podwórkim w środku.

Reprezentacyjne kamienice zlokalizowane były przede wszystkim w Rynku oraz przy obecnych ulicach: 3 Maja, Zamkowej, Jałowego, Jagiellońskiej, Zygmuntowskiej, Grunwaldzkiej, Kościuszki. Ulica 3 Maja przed rozbiorami nazywana Pijarską, a następnie Pańską miała szczególnie reprezentacyjny charakter. Wyróżniał się tu nadal zespół zabudowań klasztornych oo. Pijarów, nowe monumentalne budowle użyteczności publicznej, wznoszone zwłaszcza w okresie autonomii galicyjskiej oraz kamienice, wśród których przeważały budynki dwukondygnacyjne, ale wznoszono też okazałe, znacznie wyższe obiekty trójkondygnacyjne.

W architekturze obecnego Rzeszowa istotną rolę ogrywają też kamienice wzniesione w początkach i pierwszej dekadzie XX w. Powstające wówczas kamienice najczęściej kontynuowały kierunek narodowego historyzmu i często odznaczały się dobrym poziomem architektonicznym. Znajdujemy też realizacje nawiązujące do secesji.

W tym czasie swoje realizacje w Rzeszowie wykonują m.in. dwaj znani architekci - Tadeusz M. Tekielski i Piotr Emilewicz. Do najbardziej znanych dzieł Tekielskiego – obok dwóch willi przy al. Pod Kasztanami - należy jego własna kamienica wybudowana w 1910 r. przy ob. ul. 3 Maja 32. Ta dwukondygnacyjna kamienica o masywnej, urozmaiconej bryle, z wysokim poddaszem zbudowana została na rzucie wieloboku. Środkowa elewacja zwieńczona została wysokim szczytem wypełnionym trójdzielnym oknem. Elewację tę flankują dwa wykusze wsparte na krokwach. Skomplikowana rozwiązana elewacja wzbogacona została dodatkowo zróżnicowanym wystrojem architektonicznym. Uwagę zwraca półkoliście zamknięty portal wejściowy z drzwiami o dekoracyjnej secesyjnej kracie. Ten eklektyczny budynek należy do czołowych przykładów rzeszowskiej architektury późnego historyzmu. Zarówno w willach przy al. Pod Kasztanami, jak i w kamienicy własnej tego architekta widoczne jest nawiązanie do twórczości znanego ówczesnego architekta Teodora Talowskiego. Tadeusz M. Tekielski był bowiem na terenie Galicji, jednym z głównych naśladowców dzieł Talowskiego czerpiąc wzorce z dekoracyjnych form stosowanych przez tego twórcę. Interesującym przykładem naśladownictwa twórczości T. Talowskiego jest rzeszowska kamienica przy ul. Jałowego 27, w której manierystyczny kamienny detal kontrastuje z gładkimi ceglanyimi elewacjami. Autorstwo tego budynku przypisywane jest T. Tekielskiemu bądź P. Emilewiczowi.

Charakterystycznym przykładem dzieł Piotra Emilewicza jest między innymi kamienica na rogu obecnej ul. Jagiellońskiej 1 i ul. 3 Maja 18 z wyeksponowanym narożnikiem w formie półokrągłego wykuszu, której styl określono jako „historyzm zmodernizowany”. W podobnym duchu wzniesiono okazałą kamienicę z dekoracyjnymi szczytami, wykusami i balkonami przy ul. Sobieskiego 12 (pl. Wolności 3), przypisywaną Emilewiczowi oraz tzw. kamienicę Weiberga wzniesioną ok. 1910 r. wg projektu Ludwika i Karola Holzerów przy obecnej ul. Kreczmera. Do ważnych dzieł Piotra Emilewicza należy zbudowany w 1912 r. dom własny – obecnie kamienica przy ul. Zygmuntowskiej 2 z charakterystycznym wykuszem w osi środkowej elewacji frontowej.

Niektórzy badacze przypisują Emilewiczowi kolejne realizacje: kamienicę przy ul. Jagiellońskiej 4, zdobioną pilastrami w wielkim porządku kamienicę przy Jagiellońskiej 7 i kamienicę przy ul. 3 Maja 24.

Wspomniane powyżej kamienice projektowane przez dwóch znaczących w Rzeszowie architektów - T. Tekielskiego i P. Emilewicza stworzyły w rejonie ulic Jagiellońskiej, Zamkowej i Zygmuntowskiej i częściowo 3 Maja harmonijnie skomponowany zespół.

Wśród architektów, którzy działali w Rzeszowie od lat 90. XIX w. do I wojny światowej warto też zwrócić uwagę na Izaaka Appermana, architekta wykształconego w Wiedniu, autora projektu i wykonawcę budynku z początku XX w. przy ul. 3 Maja 11 o bogatej dekoracji. Być może wg jego projektu wzniesione też zostały kamienice przy ul. Przesmyk 2 i ul. Króla Kazimierza 29 oraz ul. Lisa Kuli 6. Architekt ten działający w dużej mierze dla zleceniodawców narodowości żydowskiej stosował, jak zauważają badacze, dość powtarzalny kostium architektoniczny – płytkie boniowania elewacji, podkreślone osie okienne, ornament złożony z geometrycznych form. Jak zauważyła Barbara Tondos, taki model dekoracji występuje w rejonie Nowego Miasta, w południowej pierzei Placu Śreniawitów i w budynkach na początku ul. Dąbrowskiego.

W kamienicach budowanych w Rzeszowie w latach 20. XX w. niejednokrotnie stosowano jeszcze środki formalne charakterystyczne dla wykształconego wcześniej historyzmu, a wśród obiektów nieco późniejszych przede wszystkim z lat 30. XX w. prześledzić można poszukiwania nowych rozwiązań formalnych – najczęściej modernistycznych.

Z lat 20. XX w. pochodzi kamienica przy ul. Jagiellońskiej 18, nakryta mansardowym dachem, ozdobiona arkadkowym fryzem czy przypisywana P. Emilewiczowi kamienica przy Jagiellońskiej 7 z pilastrami w „wielkim porządku”.

Mansardowy dach kryje też kamienicę przy ul. Grunwaldzkiej 5 o regularnej kompozycji fasady z dobrze opracowanym detalem. Z końca lat. 20. XX w. pochodzi dom usytuowany na rogu ulic Dąbrowskiego i Unii Lubelskiej z tarasem wspartym na dwóch tokańskich kolumnach.

Od połowy lat 30. XX w. w architekturze nowo wznoszonych kamienic przeważać zaczęły rozwiązania modernistyczne. Pozbawione detalu architektonicznego z dużymi, szerokimi trój- a nawet czterodzielnymi oknami, często z narożami akcentowanymi okazałymi balkonami lub charakterystycznymi dla tego okresu oknami na narożnikach, niekiedy z ciekawymi rozwiązaniami materiałowymi i kolorystycznymi np. w formie licowanych płytkami klinkierowymi parterami kontrastującymi z gładkim szarym tynkiem wyższych kondygnacji. Wśród wielu interesujących powstałych w tym czasie rzeszowskich kamienic o modernistycznej formie architektonicznej wymienić należy m.in. budynki: przy ul. Dekerta 1 – kamienica Uzarskich z 1935 r. wg proj. Karola Holzera z narożnymi balkonami-loggiami, tego samego autora kamienice przy ul. Jagiellońskiej 12, Sobieskiego 3, Asnyka 2a czy wille przy ul. Lenartowicza 20 i ul. Króla Stanisława Augusta 1. Przy ul. Jagiellońskiej 32 wybudowana została kamienica wg proj. Tadeusza Mulickiego (ówczesnego architekta miejskiego), wzniesiona dla córki prezydenta miasta Romana Rogulskiego z elewacją zaakcentowaną trójkątnym wykuszem i balkonami obejmującymi narożnik budynku (u zbiegu ulic Hoffmanowej i Jagiellońskiej); przy ul. Kraszewskiego 7 – duża trzypiętrowa kamienica z zaokrąglonym narożnikiem objętym długim balkonem, z mocnym pionowym „elementem” w formie okna klatki schodowej. Interesujące są też kamienice na rogu ulic: Jagiellońskiej i Lisa-Kuli, Asnyka i Sobieskiego (Asnyka 1-Sobieskiego 7) wzniesiona w 1937 r. wg proj. Jerzego Mackiewicza pod kierunkiem Karola Holzera; Targowej i Naruszewicza czy kamienice przy ulicach: Dekerta 3 i 5, PCK 4 i 8, R. Alsa 2. Obok kamienic powstawały też w tym czasie charakterystyczne bloki, budowane dla rodzin wojskowych przy ulicach Szopena i Langiewicza. Blok przy ul. Szopena o rozbudowanej kompozycji posiada ciekawie rozwiązany zaokrąglony, „cofnięty” narożnik zaakcentowany biegnącymi przez całą wysokość lizenami. Uwagę zwraca też prosta, lecz dominująca skalą bryła budynku przy ul. Grunwaldzkiej 6 wybudowana w 1936 r. dla firmy „Schaiter i Ska” wg proj. Józefa Wetzsteina.

Budownictwo drewniane

Na wstępie należy zaznaczyć, że ponad 90% budownictwa drewnianego zachowanego w granicach administracyjnych miasta Rzeszowa, które znajduje się w GEZ (ok. 280 obiektów) to budownictwo wiejskie występujące w dzielnicach, które jeszcze do l. 50. XX w. w większości były odrębnymi wsiami (Biała, Budziwój, Drabinianka, Pobitno, Przybyszówka, Słocina, Staromieście, Staroniwa, Wilkowyja, Zalesie, Załęże, Zwiężczyca). Zdecydowanie największą grupę tworzą budynki zachowane na Staromieściu (ok. 100 obiektów), następnie w Pobitnie i Staroniu (ponad 30), Budziwoju, Słocinie, Drabiniance (ok. 20), w pozostałych wsiach – poniżej 10 w każdej. Naturalnie ogólny zasób budynków drewnianych jest znacznie większy – w GEZ ujęte zostały wyselekcjonowane, najciekawsze, najlepiej zachowane przykłady tego budownictwa. Należy pamiętać, że taka selekcja zawsze jest w jakimś stopniu subiektywna, zależna m.in. od stanu zachowania, ale też i od doznań estetycznych osoby decydującej o wpisie do GEZ, zamiarach właścicieli odnośnie losu obiektu itp. Piszac o zasobie budownictwa drewnianego (w przypadku Rzeszowa – co może zaskakiwać – w zasadzie równoznacznego z określeniem „budownictwa ludowego”) można zacytować fragment jakże aktualnego tekstu z „Programu opieki nad zabytkami w województwie podkarpackim” że *„wstępujemy na obszar, w którym z dnia na dzień dokonują się istotne przeobrażenia. Śmiało można powiedzieć, że zasób ten jest bardzo płynny a wszelkie wyliczenia i statystyki ważne tylko w dniu ich przeprowadzenia”*. Podczas prac terenowych związanych z rozpoznaniem zasobu niejednokrotnie stwierdzano brak obiektów bądź też gruntowną przebudowę budynków znajdujących się w GEZ Rzeszowa. W wielu przypadkach trudno nawet domyślić się, że mamy do czynienia z budynkiem drewnianym. Wymiana więźby, zmiana formy dachu, pokrycia, rozbudowa czy nadbudowa budynku, ocieplanie zrębu grubym styropianem, stosowanie tynków, sidingu, wymiana stolarki drzwiowej i przede wszystkim bardzo powszechna wymiana stolarki okiennej na okna z PCV, (w większości przypadków związana ze zmianą wielkości samych otworów i ich proporcji), stosowanie zupełnie nietradycyjnych okien, np. bezpodziałowych lub z podziałem poziomym. Wszystkie te modernizacje budynków, w większości wypadków zatruwając i w sposób karykaturalny naruszając i przekraczając „kanon” budownictwa ludowego, wypaczając jego obraz, stawiają pod znakiem zapytania pozostawianie takich obiektów w GEZ. Jedynymi wyznacznikami zabytkowości budynku są niejednokrotnie niewidoczny z zewnątrz, ukryty pod sidingiem bądź styropianem i tynkiem zrąb oraz względnie zachowana bryła budynku (bez uwzględniania formy dachu, która w prawie każdym przypadku budynków datowanych na XIX w. jest nowsza). Mając na uwadze wszystkie te niekorzystne zjawiska, których nie jesteśmy w stanie powstrzymać, wydaje się, że jedyną szansą na przetrwanie pamięci o lokalnych, ludowych tradycjach budowlanych jest dokumentacja tego zasobu w postaci kart ewidencyjnych czy w najprostszej formie dokumentowania – fotografii.

Uwagi powyższe, opisane w odniesieniu do budynków najstarszych (XIX i I ćw. XX w.), można śmiało odnieść (przynajmniej częściowo) także do budynków drewnianych wznoszonych do poł. XX w.

Pomimo tego opisanego wyżej pesymistycznego obrazu zachowania zasobu budownictwa drewnianego należy podkreślić, że na ok. 50 obiektów datowanych na XIX w. ok. połowa to budynki stosunkowo mało przekształcone. W porównaniach z zasobem budownictwa dziewiętnastowiecznego zachowanego w innych gminach jest to liczba duża.

Dominującą konstrukcją jest w omawianym budownictwie konstrukcja wieńcowa (zrębowa), czasem wspomagana systemem sumikowo-łatkowym, głównie przy otworach wejściowych do budynku (gdzie rolę łątki pełni wpuszczony w podwalinę jeden ze słupów ościeżnicy drzwi przedłużony do oczepu), czy łączeniu krótkiej, dostawionej do budynku mieszkalnego w późniejszym czasie części gospodarczej. W zwęgłowaniach belki łączone są na obłap z pozostawionymi krótkimi ostatekami (w budynkach najstarszych) oraz – głównie w budynkach z l. 20-40. XX w. – na jaskółczy ogon, czasem również z pozostawionymi krótkimi ostatekami. Powszechne szalowanie domów (ok. 90% obiektów) w znacznym stopniu utrudnia bardziej szczegółowe analizy odnośnie tak stosowanych materiałów jak i szczegółów konstrukcji.

Konstrukcja ramowa występuje tutaj rzadko. Odnotowane przypadki odnoszą się jedynie do drewnianych ganków usytuowanych przeważnie w centralnej części budynku. Należy tu zaznaczyć, że ganki te są w wielu przypadkach elementem wtórnym w stosunku do budynku. Większą popularność zyskały dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym i po II wojnie światowej. Ich ramową konstrukcję w dolnej i górnej części wypełniano lub szalowano deskami a w środkowej wprowadzano okna z niekiedy bardzo bogatymi podziałami wewnętrznymi a nawet dekoracyjną, fantazyjnie wykonaną stolarką. Warto odnotować, że zachowały się również ganki „w stanie surowym”, tzn. takie, których szkieletu konstrukcyjnego nie obudowywano.

Kolejne zagadnienie to zadaszenie budynków. Powszechne kiedyś (do pocz. XX w.) wysokie dachy czterospadowe, nadające budynkom szczególnych proporcji, na obszarach wiejskich kryte prawie wyłącznie słomą, właściwie już nie występują. Nie stwierdzono występowania budynków pod strzechą a niezmienną formę czterospadowego dachu odnotowano zaledwie w kilku przypadkach (np. ul. Studziańska 42 [Budziwój]). Większość najstarszych zachowanych domów posiada obecnie proste dachy dwuspadowe, czasem naczółkowe. Te ostatnie, powszechne zwłaszcza od l. 20. XX w., występują na terenie Rzeszowa nader często.

Analizując usytuowanie obiektów na terenie siedliska można stwierdzić, że zdecydowana większość domów mieszkalnych (historycznych) zwrócona jest do drogi ścianą szczytową. Wszystkie budynki mieszkalne i mieszkalno-gospodarcze, które odnotowano są szerokofrontowe.

Program przestrzenny zachowanych obiektów jest bardzo zróżnicowany – od klasycznego jednotraktu (izba-sień-komora), niekiedy zredukowanego tylko do sieni i izby (występują np. na Staromieściu), poprzez domy półotraktowe (izba-sień i kuchniakomora) po obiekty bardziej rozbudowane, dwutraktowe. Czasem program przestrzenny tych domów jest poszerzony o dodatkowe pomieszczenie gospodarcze (np. wozownia) lub inwentarskie, wznoszone równocześnie z budynkiem mieszkalnym lub dostawiane w okresie późniejszym.

Dekoracja domów jest najczęściej bardzo skromna. Jeśli występuje, sprowadza się zasadniczo do ozdobnego wyrzynania dolnych końcówek desek szalunku szczytów, układania szalunku szczytów w „jodełkę”, czy rzadziej już występujące wyrzynanie wiatrołapów w „koronkę” (np. Staroniwska 5), stosowanie ozdobnego listwowania szalunku z fryzem arkadkowym w zwieńczeniu ścian, malowanie listwowania szalunku w kolorze innym niż sam szalunek. Nie brak też motywu promienistego zachodzącego słońca tzw. słonecka (szczyt ganku domu, ul. Beskidzka 106). Zaskakuje prawie całkowity brak dekoracji zachowanych drewnianych obramień okiennych. Bardziej ozdobnie traktowane były, jak się wydaje, drzwi wejściowe, chociaż przykładów na to zachowało się niewiele. Ciekawym elementem dekoracyjnym, występującym zwłaszcza w okolicach Pobitna jest „pseudoboniowanie” narożników ścian profilowanymi kwadratowymi i prostokątnymi deseczkami, naśladującym niewątpliwie boniowanie narożników ścian budynków murowanych. W niektórych obiektach to „pseudoboniowanie” ujmuje również otwory wejściowe do budynku.

Zdecydowanie bogatsze w dekorację są dostawiane najczęściej w późniejszym czasie ganki z dużymi płaszczyznami okien o bogatych podziałach wewnętrznych, z odcinkowo kształtowanymi szczeblinami, często bardzo ozdobnymi i dekoracyjnymi szczytami.

Nieoszalowany zrąb ścian jest tutaj, jak już wspomniano rzadkością. Jeśli występuje – jest w przypadku budynków najstarszych bielony, jednak najczęściej jest malowany środkiem ochronnym i ewidentnie nie jest traktowany jako element dekoracyjny.

Typowe, drewniane domy miejskie i podmiejskie o charakterze willowym, z rozbudowanym programem przestrzennym, złożonej bryle i oryginalnym detalu w zasadzie nie występują. Tym cenniejsze są zatem te zachowane nieliczne przykłady z k. XIX i I ćw. XX w. (przy ulicach: Króla Augusta 22, Lwowska 8, Partyzantów 17, Podkarpacka 2). Część obiektów, szczególnie w miejscowościach gdzie oddziaływanie

Rzeszowa było silniejsze, można zaliczyć do skromnej mieszkalnej architektury podmiejskiej (zwłaszcza zachodnie okolice cmentarza na Pobitnie).

Nieliczenie zachowane wolnostojące budynki gospodarcze (kuźnie, wozownie, spichlerze, stodoły), w każdym odnotowanym przypadku konstrukcji zrębowej, są w większości przystosowane do nowych funkcji (najczęściej garaże), lub pozostają nieużytkowane. Są to zarówno duże budynki szerokofrontowe (np. ul. Paderewskiego 142) jak i niewielkie, wąskofrontowe (np. wozownia, ul. Prusa 42).

V.2.3.g Zabytkowe założenia zieleni

Ogród Miejski im. Solidarności to najstarszy z miejskich parków. Znajduje się między ulicami Dąbrowskiego, Chrzanowskiej i Langiewicza, w miejscu dawnego ogrodu klasztorного oo. Reformatów. Ogród klasztorный oo. Reformatów założony został w XVIII w. wraz z powstaniem zespołu kościelno-klasztornego. Obraz ukształtowanego już w całości zespołu (składającego się z kościoła, klasztoru, zabudowań gospodarczych oraz rozległego klasztorного ogrodu) ukazuje plan Wiedemanna z 1762 r. Zabudowania klasztorne otoczone były w trzech stron (z wyjątkiem dzisiejszej ulicy Reformackiej) ogrodem klasztorным o zróżnicowanym charakterze. Na południowy zachód od zabudowań rozciągał się duży ogród kwaterowy z symetrycznie rozmieszczonymi alejami oraz budynkiem kaplicy zamykającym centralną aleję. Teren za prezbiterium pełnił być może funkcję ogrodu warzywnego. Fragment posesji znajdujący się przed głównym wejściem do kościoła, wydzielony ogrodzeniem i rzędowymi nasadzeniami zieleni wysokiej, ukształtowany był w formie dziedzińca i posiadał w centralnej części altanę z drzew.

Po kasacji zakonu oo. Reformatów przez rząd austriacki w 1787 r. nastąpiło oddzielenie ogrodu od zespołu kościelno-klasztornego. W 1871 r. ogród klasztorный przekształcono w park miejski i funkcję tę pełni do chwili obecnej. Park ten powiększono zapewne w latach 30. XX w. o teren wzdłuż ulicy Langiewicza, tzw. „nowy park” oraz stosunkowo niewielki obszar od strony ul. Dąbrowskiego. W ogrodzie powstała altana, w której grywała wojskowa orkiestra i odbywały się festyny. Domek ogrodnika i mała oranżeria mieściły się w północno-wschodniej części parku. W 1927 r. na terenie parku wmurowano kamień węgielny pod pomnik Juliusza Słowackiego. Po 1945 r. w parku wybudowano drewniany pawilon – kawiarnię w pobliżu stawu (obecnie nieistniejącej). W 1952 r. park przyozdobiono rzeźbami z pałacu w Siarach. Zamontowano też pochodzącą podobnie jak rzeźby z pałacowego parku fontannę Dionizosa (rzeźby i fontannę zwrócono w 1979). W latach 60. XX w. park uległ przekształceniom wg projektu architekta Stanisława Majki – rozebrano ogrodzenie parku, drewniany pawilon-kawiarnię, przekształcono staw, założono rosarium i kwiatowe rabaty. Rozebrano też domek ogrodnika i cieplarnię. W latach 70. XX w. dotychczasowe żwirowane alejki wymieniono na nawierzchnię asfaltową. W 2007 r. na terenie parku ustawione zostały rzeźby przedstawiające 4 pory roku, rok później uruchomiona została nowa fontanna.

Park założony jest na planie prostokąta z głównym wejściem od ul. Dąbrowskiego. Kompozycja parku oparta jest na podziale poprzecznymi ścieżkami, dzielącymi obszar parku na prostokątne wnętrza. W pn.-zach. części, w której położony był staw, obecnie znajduje się fontanna. Najstarsze okazy drzewostanu posiadają ok. 200 lat, najliczniej występują drzewa w wieku ok. 100 lat. Obok licznych drzew rodzimych takich jak: kasztanowce, brzozy, dęby, lipy, klony, występują tu także okazy egzotyczne, m.in. orzech czarny, platan klonolistny, katalpa, wiąz górski, kasztan jadalny.

Park w zespole dworsko-parkowym w Słocinie (wzdłuż ulic Powstańców Śląskich i Paderewskiego). Położony we wschodniej części miasta, na stoku Pogórza Dynowskiego w dolinie potoku Młynówka. Powstał w XIX w. jako założenie dworsko-pałacowe o powierzchni ok. 6 ha. Majątek dworski w Słocinie stanowił w końcu XVII i w XVIII w. własność rodu Branickich. Przez długi okres w XIX w. majątek w Słocinie był własnością Maurycego Korwin-Szymanowskiego i jego żony Anny z Zawiskich. Zapewne z jego inicjatywy w 3 ćwierci XIX w. przebudowano wcześniej istniejący dwór oraz zespół dworski. Po Szymanowskich majątek w Słocinie przechodził kolejno w ręce: Zofii Wallis (córkę Szymanowskich), Brunickich oraz Chłapowskich.

Dwór usytuowany w rozległym parku krajobrazowym - w którym zachowany jest dawny domek ogrodnika, wodne założenie złożone z kanału i stawu z wyspą – powiązany jest kompozycyjnie z dawnym zespołem gospodarczym, istniejącym już w 1 poł. XIX w., rozbudowanym w 3 ćw. XIX w. m.in. o budynek spichlerza. XIX-wieczne mapy katastralne obrazują zespół gospodarczy jako wydzielony, lecz powiązany kompozycyjnie i funkcjonalnie zespół murowanych obiektów, na który składały się m.in. zachowane do dziś budynki obory, spichlerza i stajni. Budynki te wydzielone były od zespołu dworskoparkowego drogą o przebiegu pokrywającym się w zasadzie z obecną ul. Powstańców Śląskich.

Po II wojnie światowej zespół dworski użytkowany był przez Gminną Spółdzielnię. W latach 60. XX w. w spichlerzu urządzono salę katechetyczną. Budynek dawnej rządcówki był w latach 60. XX w. (aż do roku 1970) użytkowany jako szkoła podstawowa. Od 1967 we dworze funkcjonował Państwowy Dom Dziecka.

W tym czasie nastąpiły niekorzystne przekształcenia w obrębie zabytkowego parku: m.in. zatarcie historycznego układu dróg i ścieżek, urządzenie boiska sportowego przed frontową elewacją dworu, zatarcie osi widokowej z dworu w kierunku stawów, a brak prac pielęgnacyjnych dodatkowo przyczynił się do zatarcia układu kompozycyjnego parku. Wyrażnemu zniekształceniu uległy też granice stawów oraz elementy układu hydrologicznego.

Najstarsza faza rozplanowania ogrodów pochodzi zapewne z XVIII w. Na mapie katastralnej z połowy XIX w. widoczne jest rozległe założenie dworsko-parkowe i folwarczne o ciekawym układzie przestrzennym. Park o wielobocznym obrysie z głównym wjazdem od strony wschodniej (od strony folwarku). Dwór usytuowany był we wnętrzu parku o kompozycji ukształtowanej przez swobodnie rozplanowane ścieżki, drzewa, niską zieleń. Od południa dwór poprzedzony był owalnym gazonem. W północnej części parku znajdowały się stawy.

Pomimo niekorzystnych przekształceń jakie dokonały się w parku w II połowie XX w. nadal w pewnym stopniu czytelna jest sieć dróg o nieregularnym układzie. Częściowo zachowały się też elementy ciekawie rozplanowanego układu hydrologicznego. Bardzo bogaty jest zestaw gatunkowy drzew, wśród których znajdują się też pomniki przyrody (wśród nich m.in. buk, dąb szypułkowy, jesion wyniosły, platan klonolistny, sosna wejmutka i tulipanowiec amerykański). Z gatunków krajowych występują skupienia grabu pospolitego, lipy drobnolistnej i szerokolistnej, brzozy brodawkowatej, kasztanowca, dębu szypułkowego, a także różnych odmian topoli. Z gatunków obcych obok wspomnianego powyżej tulipanowca i sosny wejmutki, znajdujemy też m.in. okazy dębu czerwonego czy orzecha czarnego.

Park w zespole dworsko-parkowym w Załężu

W Załężu od średniowiecza funkcjonował folwark, a jego kolejnymi właścicielami byli Rzeszowscy i Spytek Ligęza. Przed połową XVII wieku folwark znalazł się w składzie dóbr Lubomirskich, następnie przeszedł w ręce Skrzyńskich, Zaklików i Łętowskich, a od 1860 roku stał się własnością Jana Jędrzejowicza. W IV ćwierci XIX wieku Władysław Jędrzejowicz, ówczesny właściciel, nadbudował, według projektu Tadeusza Stryjeńskiego, istniejącą w Załężu siedzibę przekształcając ją w pałac. W 1903 roku rodzina Jędrzejowiczów sprzedała majątek Romanowi Potockiemu. W 1937 r. majątek przeszedł na własność spółki „Łąka Rolniczo Leśna Spółka z o. o. w Łące”, a zarządzała nim do końca wojny Wanda Tarnowska - pracująca m.in. nad upiększeniem parku. Od 1946 roku budynki folwarku załęskiego dzierżawił Urząd Bezpieczeństwa i Milicja, które miały tam swoją szkołę i więzienie. W 1970 roku zespół został przekazany Wojewódzkiemu Zarządowi Zakładów Karnych, wtedy to wyremontowano pałac, przekazując go na mieszkania dla pracowników.

Spośród elementów zespołu dworsko-parkowego do czasów współczesnych zachował się pałac, park, brama wjazdowa i mur ogrodzeniowy oraz aleje i szpalery prowadzące do zespołu. W bezpośrednim otoczeniu pałacu skupione są najcenniejsze nasadzenia załęskiego parku, takie jak: pomnikowe dęby szypułkowe, jesion wyniosły i sosny wejmutki, na uwagę zasługują ponadto aleje grabowe po północnej i wschodniej stronie pałacu, a także lipowa aleja prowadząca do bramy wjazdowej i lipowe szpalery przy ul. Załęskiej po północnej i południowej stronie wjazdu, stanowiące istotne elementy zespołu. Prawdopodobnie lipowa aleja oraz szpaler lipowy po południowej stronie wjazdu do zespołu pochodzą z początków XX wieku, natomiast szpaler lipowy północny z (domieszką kasztanowca pospolitego w postaci trzech drzew) może być nieco młodszy i można przypuszczać, iż posadzono go w pierwszej ćwierci lub na początku drugiej ćwierci XX wieku.

Park w zespole dworsko-parkowym w Staromieściu

Pierwszy murowany dwór w Staromieściu wybudowany został prawdopodobnie w drugiej połowie XVIII w. przez nieznanego architekta, zapewne towarzyszył mu park. W połowie XIX w. dwór otoczony był niewielkim parkiem (widocznym na planie katastralnym z 1849 r.) Park usytuowany był w pd.-wsch. części założenia dworskiego i graniczył od północy i zachodu z zabudowaniami gospodarczymi. Powierzchnia parku zmieniała się, gdyż sukcesywnie przyłączano do niego nowe obszary. W 1878 roku majątek Staromieście wraz z Miłocinem i Ruską Wsią został zakupiony przez rodzinę Jędrzejowiczów i pozostał ich własnością aż do 1944 r. W latach 80. XIX w. został opracowany przez znanego, krakowskiego architekta Tadeusza Stryjeńskiego, projekt gruntownej przebudowy dotychczasowego dworu. Tadeusz Stryjeński był także prawdopodobnie autorem koncepcji zagospodarowania całości założenia, w tym także parku. Park został poszerzony w kierunku zachodnim aż do drogi prowadzącej z Rzeszowa do Sokołowa Małopolskiego. Z tego traktu prowadziła do pałacu aleja dojazdowa usytuowana na osi pałacu. Na planie katastralnym z pocz. XX w. widoczna jest ponadto ścieżka okalająca polanę główną parku w jego zachodniej części a także gazon z podjazdem podkreślający osiowość bryły pałacu i zachodniej części parku. Północną granicę parku stanowiła droga wydzielająca część gospodarczą, łącząca trakt na Sokołów z drogą prowadzącą przez wieś Staromieście.

Zasadnicze zmiany w rozplanowaniu i funkcji założenia pałacowo-parkowego przyniosła druga połowa XX wieku. W 1944 r. majątek Jędrzejowiczów został przejęty na rzecz Skarbu Państwa. Park z pałacem, jako

przekazano miejscowej spółdzielni „Jedność”, która prowadziła w przekazanym obiekcie produkcję ogrodniczą. W parku urządzono boisko sportowe z torem żużlowym, a w zachodniej części parku - plac do zabaw tanecznych. W 1954 r. teren dawnego zespołu dworsko-parkowego przekazano szpitalowi – nastąpiły wówczas nieodwracalne zmiany w parku. Nowa droga prowadząca od strony ulicy Rycerskiej podzieliła park na dwie części wydzielone ogrodzeniami: wschodnią, funkcjonującą jako park dla pacjentów szpitala przeciwgruźliczego i zachodnią, przylegającą od południa do budynku szpitala miejskiego. W latach 90. XX w. wybudowano nowe skrzydło szpitala wzdłuż drogi dojazdowej, niejako „w poprzek” dawnego parku. W ten sposób zmienił się obszar i granice parku, jego kompozycja została przekształcona, pojawiły się elementy degradujące przestrzeń dawnego założenia.

Park w zespole dworskim w Zalesiu

Zespół dworski, własność rodziny Gumińskich istniał w Zalesiu już w I połowie XIX w. Na mapie katastralnej z ok. połowy XIX w. widoczny jest park i nieistniejący obecnie dwór poprzedzony gazonem, zlokalizowany w centrum parku ograniczonego potokiem, z komponowanym układem ścieżek. Zachowany do dnia dzisiejszego dwór wzniesiono zapewne w IV ćw. XIX w. w innym miejscu niż budynek wcześniejszy. Zapewne w tym samym czasie poszerzono park obejmując znaczny teren na północ od potoku. Park ten o urozmaiconej rzeźbie terenu składa się z części starszej, południowej o zniekształconym obecnie układzie kompozycyjnym, pełniącym rolę zieleni towarzyszącej obiektom dydaktycznym oraz części młodszej, położonej na północ od potoku Młynówka o krajobrazowym założeniu przestrzennym, obecnie także przekształconym, pełniącym rolę rekreacyjno-sportową. W drzewostanie przeważają krajowe gatunki drzew liściastych: jesiony, lipy, brzozy, graby, klony.

Park przy szkole rolniczej w Miłocinie

Park określany jako ogrodowo – leśny, w którego skład wchodzi dwa założenia zieleni: ogród szkolny i tzw. park leśny. Ogród szkolny znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie budynku szkoły, pierwsze drzewa i krzewy ozdobne krajowe i zagraniczne pojawiły się w nim zaraz po założeniu placówki, a szata roślinna uzupełniana jest do dziś. Park leśny stanowi założenie naturalne, jest to pozostałość rozciągającego się tu jeszcze w XIX w. lasu Lipina będącego południowym krańcem Puszczy Sandomierskiej. W latach 80. XIX w. las Lipina został wykarczowany, za wyjątkiem jego zachodniego skrawka, którego drzewostan nie osiągnął prawdopodobnie wtedy jeszcze wieku rębного. Kompleks ten stanowi ciekawy przykład zespołu roślinności właściwej dla tutejszego środowiska przyrodniczego z typowym drzewostanem wielogatunkowego lasu liściastego, w którym dominującymi gatunkami jest buk zwyczajny, lipa drobnolistna, dąb szypułkowy, grab pospolity, jesion wyniosły, brzoza brodawkowa, topola i osika. Na terenie dawnego zespołu szkoły rolniczej znajduje się ponadto staw, usytuowany w północno – zachodniej części założenia, będący pozostałością po dawnym folwarku miłocińskim.

Park na Lisiej Górze założony został w 1919 r., kiedy to miasto wykupiło znaczny teren lasu z nadrzecznymi łęgami stanowiący pozostałość po rozparcelowanym majątku w Zwięczycy. Inicjatorem urządzenia w tym miejscu parku był prezydent miasta dr Roman Krogulski. Park ten zakładano kilkanaście lat – posadzono drzewa i krzewy, wytyczono liczne ścieżki spacerowe, ustawiono ławki. Wkrótce park został znacznie okrojony, w związku z inwestycjami związanymi z rozwojem Centralnego Okręgu Przemysłowego i budową WSK PZL. Obecnie park leśny na Lisiej Górze łączy się z nadrzecznymi bulwami nad Wisłokiem i nadal pełni rolę terenu rekreacyjnego. Posiada wybitne cechy dendrologiczne i florystyczne z dębowym starodrzewem. Starodrzew ten jest chroniony jako rezerwat przyrody.

Poza wyżej przedstawionymi na terenie miasta znajduje się dość znaczna liczba historycznych niewielkich ogrodów zlokalizowanych przy licznie powstających w Rzeszowie w II połowie XIX w. i I połowie XX w. domach i willach.

Zabytkowa zieleń zlokalizowana jest także na dwóch zabytkowych cmentarzach – na cmentarzu starym przy ul. Targowej oraz cmentarzu na Pobitnie.

V.2.3.h Cmentarze i sztuka sepulkralna

Rozwój przestrzenny Rzeszowa który nastąpił na początku XX w. i w przeciągu ostatnich kilkunastu lat przełożył się również na zróżnicowanie zasobu sztuki sepulkralnej występującej dzisiaj na terenie miasta. Oprócz nekropoli o charakterze miejskim – Cmentarz Stary oraz na Pobitnie występują cmentarze dawnych wsi wchłoniętych przez rozrastające się miasto. Te dwie grupy mają inną charakterystykę. Cmentarze miejskie odzwierciedlają strukturę społeczną i posiadają przez to większy zasób cennych indywidualnych nagrobków. Natomiast na cmentarzach o metryce wiejskiej ich liczba jest mniejsza, występują za to rodzinne kaplice grobowe, których nie ma na Cmentarzu Starym czy Pobitnie. W związku z powyższym nie należy oceniać wszystkich nekropoli razem.

Wśród miejskich nekropoli prym wiedzie Cmentarz Stary. Wyznacznikiem nie jest czas powstania, lecz zachowany zasób sztuki sepulkralnej. Powstały głównie w 2 poł. XIX w. i na pocz. XX w. odzwierciedla czas prosperity miasta. Rozwój Rzeszowa, bogacenie się jego mieszkańców znalazło wyraz w pracach zlecanych dobrej klasy artystom.

Najstarszy cmentarz znajdował się przy rzeszowskiej farze. Edykt cesarza Józefa II spowodował jego zamknięcie. Nowy cmentarz założono w 1792 r. przy ówczesnym kościele św. Ducha, na terenie ogrodu szpitalnego, z czasem powiększając jego powierzchnię do obecnych rozmiarów. Na terenie cmentarza znajduje się kaplica p.w. św. Trójcy, powstała w l. 1787-92., przebudowywana w XIX w. Obecnie cmentarz rozciąga się od ul. Targowej do nadbrzeża Wisłoka. Podzielony jest dwiema głównymi wzdłużnymi alejami oraz alejkami poprzecznymi. Najstarsze nagrobki pochodzą z 1810 r. (M. Lerer) i 1813 r. (I. Tustanowski). Zasadniczy jednak zasób tworzą pomniki powstałe w 2 poł. XIX w. Na rzeszowskim cmentarzu można prześledzić rozwój form sztuki sepulkralnej jak również różnorodność warsztatów, które wykonywały nagrobki. Najliczniej reprezentowane są miejscowe zakłady Janików, J. Czuby, Mitasińskiego czy też M. Kuczmy.

Wśród nich szczególną rolę odegrał zakład rodziny Janików. Założony został w 1890 roku przez Franciszka Janika na rogu dzisiejszej ul. Targowej i Mickiewicza. Wykonywał wszelkiego rodzaju nagrobki, ale także rzeźby i detale architektoniczne. Po śmierci założyciela w 1901 r., prowadzenie zakładu przejęła wdowa Leokadia, a następnie jej syn Tadeusz (zm. 1971 r.). Spuściznę zakładu można szacować na kilkaset nagrobków, znajdujących się w miejscowościach w promieniu ok. 100 km wokół Rzeszowa. Działalność warsztatu miała zróżnicowany charakter; ogromna ilość produkowanych nagrobków miała niestety ujemny wpływ na ich jakość artystyczną. Głównie były to proste wyroby w formie cokołów zwieńczonych krzyżami. Jakość odbiła się jednak głównie w rzeźbie nagrobnej, która w swojej większej części była średniej wartości artystycznej. Niemniej jednak zdarzały się realizacje wartościowe a nawet przynoszące prestiż, a działalność warsztatu w nieodwracalny sposób wycisnęła swoje piętno na sztuce sepulkralnej naszego regionu.

Część zamawiających lokowała swoje zlecenia poza Rzeszowem. Możemy znaleźć nagrobki wykonane głównie w warsztatach Krakowa - przoduje tutaj warsztat Fabiana Hochstima, ale także dużo nagrobków pochodzi z zakładu Edwarda Stehlika (jego nagrobki znajdujemy również na innych nekropoliach dzisiejszego Rzeszowa), a także Kazimierza Chodzińskiego, Franciszka Fischera, J. Kuleszy. Poza krakowskimi, w mniejszej liczbie ale o wysokiej wartości artystycznej są reprezentowane pracownie lwowskie, takie jak braci Antona i Jana Schimserów czy też Ludwika Tyrowicza. Na Starym Cmentarzu znajdziemy również nagrobki z Tarnowa.

Wiele grobowców zachowało także dekoracyjną metaloplastykę – głównie w postaci ogrodzeń wokół nagrobków. Była ona wytwarzana m.in. w miejscowym warsztacie A.J. Barowicza.

Stary Cmentarz poprzez wyjątkowo liczne nagromadzenie różnego rodzaju pomników daje także możliwość prześledzenia stylistycznej drogi rozwoju sztuki sepulkralnej. Licznie reprezentowane są popularne nagrobki w formie postumentów z krzyżami, stell. Można jednak znaleźć także formy mniej powszechne jak cippusy czy tomby. Licznie także występują nagrobki o rozbudowanej dekoracji rzeźbiarskiej, w tym pełnoplastyczne rzeźby figuralne.

Nekropolia jest także miejscem pochówku wielu zasłużonych dla miasta obywateli burmistrzów, żołnierzy, adwokatów, lekarzy i innych osób, które na różnych polach działalności zawodowej, religijnej czy społecznej odcisnęły swój ślad na historii miasta i regionu.

Cmentarz w Pobitnem. W związku z przepelnieniem się Starego Cmentarza władze miasta podjęły decyzję o lokalizacji nowej nekropolii dla Rzeszowa. Pomimo protestów, m.in. miejscowego proboszcza, cmentarz został założony na terenie dawnej wsi Pobitno, na gruntach kupionych przez miasto od Potockich z Łącuta. Cmentarz jest nekropolią o klarownym układzie kwaterym wyznaczonym przez centralną aleję na osi pn.-pd. oraz przez aleje do niej poprzeczne. Całość została obwiedziona ceglany murem z południową bramą główną. Wraz z cmentarzem zostały wybudowane w 1909 r.: kaplica i dom grabarza. Oficjalne otwarcie nekropolii nastąpiło 1 stycznia 1910 r. Zachowało się wiele zabytkowych nagrobków, głównie z rzeszowskiej pracowni rodziny Janików. Jest również duża liczba nagrobków z warsztatu Mitasińskiego (monumentalny postument z aniołem, Anna Kozłowska, zm. 1913). Z ciekawych przykładów sztuki sepulkralnej warsztatów spoza Rzeszowa można wymienić grobowiec rodziny Pastuszeńków pochodzący z lwowskiej pracowni Henryka Pierera (w 1906 r. przejął warsztaty Schimserów i stał się potentatem na lwowskim rynku kamieniarskim); czy też pochodzące z pracowni Trembeckich z Krakowa (np. nagrobek Płonków, który został wykonany wg projektu Xawerego Dunikowskiego, a został translokowany ze Starego Cmentarza). W 1930 r. cmentarz został powiększony o ponad 2 hektary. Nie zachował się jednak w swoim historycznym kształcie, ponieważ w l. 70 XX w. nastąpiła korekta południowej granicy cmentarza ze względu na poszerzenie ul. Lwowskiej.

W ramach cmentarza znajduje się również kwatera z obeliskiem upamiętniającym żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej. Kwatera ta powstała w 1936 r., kiedy to szczątki żołnierzy pochowane w różnych częściach nekropolii zostały zebrane w jednym miejscu na terenie dzielnicy XXVII. Na cmentarzu są także mogiły żołnierzy i pomordowanych w czasie II wojny światowej.

Cmentarze żydowskie. Ludność żydowska miał swój główny cmentarz położony w otoczeniu synagog, który jednak został zniszczony w wyniku działań okupanta w czasie II wojny światowej. Drugą nekropolią żydowską był cmentarz założony w 1849 r. poza miastem, na wschodnim brzegu Wisłoka, na Czekaju. Został on poszerzony w 1920 r. Obecnie położony po wschodniej stronie al. Rejtana. Ten cmentarz także został mocno zniszczony w czasie II wojny. Mimo to zachowało się na nim kilkaset macew wtórnie położonych na ziemi, najstarsza z nich pochodzi z 1851 r.

Jak już zostało wspomniane Rzeszów rozrastał się i do obecnego roku w jego granicach znalazły się cmentarze dawnych wsi Budziwój, Przybyszówka, Słocina, Staromieście, Zalesie, Zwiężczyca.

Skromnie przedstawia się zasób zabytkowy nagrobków na cmentarzu w Budziwoju, który powstał zapewne w I ćw. XX w. (głównie powstałe w l. 20-40. XX w. postumenty z krzyżami) ale można wśród nich znaleźć innych niż do tej pory twórców. Znajdujemy tutaj nagrobek Józefa Stachurskiego (zm. 1931) z interesującą płaskorzeźbą – portretem Chrystusa wykonany w pracowni Rusinka z Boguchwały. Z tego samego warsztatu pochodzi także płaskorzeźba Jezusa w Ogrójcu (Maria Konkolowa, zm. 1945). Poza Rusinkiem jest również kilka nagrobków z warsztatu miejscowych monopolistów – rodziny Janików.

Cmentarz w Przybyszówce powstał przed 1862 r. Najstarszym ze znalezionych nagrobków na tej nekropolii jest stella z ok. 1890 r. (Władysław Łabędź Szameyt, zm. 1890) ze znanego już ze Starego Cmentarza zakładu Fabiana Hochstima z Krakowa. Wśród zasobu zabytkowych nagrobków dominują pomniki powstałe w I ćw. XX w., a stylistycznie są to głównie postumenty i stelle z krzyżami/krucyfikami, obeliski. Dominują nagrobki z warsztatu Janików, wśród nich także postumenty z rzeźbami np. Marii (Jan Cisło, zm. 1918; rodziny Dąbrowskich, zm. 1919, 1920). Z rzeszowskich rzeźbiarzy jest także reprezentowany R. Nitka (np. nagrobek Apoloni Kidackiej, zm. 1937).

Słocina posiada właściwie dwie nekropolie. Jedna, dokumentująca pierwotny cmentarz, który znajdował się przy kościele (dobry klasycystyczny nagrobek z rzeźbą smutnego mężczyzny; żeliwne krzyże; pochówki z pocz. XX w., m.in. proboszcza słocińskiego ks. R. Malinowskiego zm. 1916 r. - nagrobek charakteryzuje się bogatą metaloplastyką krzyża i ogrodzenia). Druga historyczna nekropolia dawnej wsi Słocina powstała zapewne w I poł. XIX w. (widoczna na mapie z 1862 r.). Do ciekawszych niesygnowanych i jednocześnie najstarszych nagrobków na nekropolii można zaliczyć pomnik Władysława Jaklińskiego (zm. 1885 r., wyniosła stella z nałożonym krzyżem). Pozostałe zabytkowe nagrobki pochodzą głównie z l. 20-30. XX w. i prezentują skromne formy. Jednak jest też kilka postumentów z pełnoplastycznymi rzeźbami Marii, Chrystusa, które powstały w warsztacie Janików (Anna Kuligłówna, zm. 1923; rzeźba NMP NP). Są także nagrobki z innych rzeszowskich warsztatów - R. Nitki (krzyż na kamiennym postumencie, Zofia Woźniak, zm. 1938). Należy także zwrócić uwagę na parę wykonanych z dużym pietyzmem nagrobków powstałych w zakładzie J. Czuby. Jest to pomnik Karola Taklińskiego (zm. 1893) - postument flankowany parą kolumn, z wolutowym szczytem, na którym krzyż z przewieszonym kwietnym wieńcem oraz bogatszy w formie nagrobek Katarzyn Piotrowskich - z aedikulą z figurką Marii, płaskorzeźbionym medalionem Chrystusa, zwieńczony krucyfiksem. Cmentarz zdobi centralnie położona kaplica grobowa wybudowana staraniem Józefa Niemaszka, którego tablica fundacyjna znajduje się na bocznej elewacji budynku. Kaplica murowana kryta trójspadowym dachem pokrytym blachą. Ceglane ściany o podziale ramowym. Dekoracyjnie rozwiązana elewacja frontowa z parą półkolumn flankujących portal.

Cmentarz w Staromieściu powstał zapewne w I poł. XIX w.; jak na większości rzeszowskich i podrzeszowskich nekropolii obecny jest warsztat Janików zarówno w formach prostych jak i pomnikach z rzeźbami. Z Rzeszowa może także pochodzić jeden z nagrobków o analogicznych rozwiązaniach jakie można zauważyć na słocińskich dziełach J. Czuby. Jest też reprezentant środowiska krakowskiego – E. Stehlik, który wykonał nagrobek miejscowego proboszcza ks. W. Cybulskiego (zm. 1880 r.) z rzeźbą Najświętszej Marii Panny NP. Można także zauważyć kilka innych rzeźb (Marii, Płaczki) zdobiących miejscowe pomniki, niestety nie są one sygnowane. Najcenniejszym i prawdopodobnie najstarszym nagrobkiem jest pomnik proboszcza ks. Stanisława Walickiego (zm. 1846) w formie bogato rzeźbionej antycznej stelli zwieńczonej urną. Niewielki, ale bardzo starannie wykonany nagrobek może być powiązany z którymś z lwowskich warsztatów, które jak już wiemy wykonywały w tym czasie dzieła dla rzeszowskich klientów. Na cmentarzu staromiejskim wybudowana została także niewielka murowana, otwarta kaplica.

W Zalesiu mamy do czynienia, podobnie jak w Słocinie, z przypadkiem miejscowości, gdzie zachowane są dwa cmentarze. Związane to jest z istnieniem namiastki cmentarza przycerkiewnego cerkwi w Zalesiu. Wzmianki o cerkwi w Zalesiu są datowane na XV w. i zapewne od tamtego czasu istniał wokół świątyni

cmentarz. Obecnie w północno-zachodnim narożniku cerkwiska zgromadzono, zapewne wtórnie, siedem nagrobków, głównie właścicieli Zalesia. Dobrej klasy pomniki, charakteryzujące się artystycznym detalem pochodzą głównie z krakowskiego warsztatu E. Stehlika, jest też jeden przykład rzeszowskiego zakładu Janika.

Obecny cmentarz położony przy ul. Robotniczej powstał zapewne po edykcie cesarskim i istniał już w I poł. XIX w. Już w 1860 r. powstała na nim kaplica, którą Antoni Sołtykiewicz (profesor rzeszowskiego gimnazjum) ufundował pamięci swojej żony Krystyny. Nielicznie występują na nekropolii zabytkowe nagrobki. Wśród nich można wymienić: zdekompletowany już nagrobek A. Michałka (zm. 1883, wyk. J. Kulesza z Krakowa); kamienny cokół z postacią aniołka (A. Michałek, zm. 1916), płaczkę na pomniku T. Hanasiewicza (zm. 1907, naczelnik sądu w Tyczynie).

Na tle obecnych nekropolii Rzeszowa ubogo prezentuje się zasób niewielkiego cmentarza w Zwiężycy. Zachowało się kilka pomników pochodzących głównie z 1. i 2. dekady XX w., wykonanych w warsztatach Janika i Nitki.

V.2.4. Zabytki ruchome

V.2.4.a Wystrój i wyposażenie świątyń

Zabytki ruchome Rzeszowa zgromadzone są głównie w świątyniach rzymskokatolickich. Nielicznie zachowały się zabytki z okresu średniowiecza, nieco tylko liczniej późnego renesansu. Zasadniczy trzon zbioru stanowią dzieła powstałe w epoce baroku i przełomu XIX i pocz. XX w. Były to czasy powstawania nowych świątyń i fundowania ich wyposażenia, a także barokizacji wnętrz już istniejących takich jak rzeszowska fara. Poziom artystyczny, co zrozumiałe jest zróżnicowany. Występują jednak dzieła wybitne, uznanych twórców, będące ikonami swoich epok stylistycznych.

Kościół oo. Bernardynów p.w. Wniebowzięcia NMP

Wyjątkowo bogate wyposażenie zachowało się w bazylice mniejszej oo. Bernardynów. W Rzeszowie znajdujemy niewiele przykładów dzieł sztuki o proveniencji gotyckiej. Jednym z nich jest będąca w kulcie rzeźba Matki Boskiej (XV lub XVI w.), umieszczona w ołtarzu w bocznej kaplicy. Następne omawiane dzieła pochodzą już z czasów fundacji rzeszowskiego zgromadzenia przez Mikołaja Spytkę Ligęzę. Wśród nich należy wymienić ołtarz główny franciszkańskiej świątyni powstały w kręgu sztuki niderlandzkiej, który może być datowany na l. 30 XVII w. Wypełniająca przestrzeń prezbiterium struktura retabulum wypełniona jest płaskorzeźbami ilustrującymi sceny Męki Pańskiej z centralną sceną Oplakiwania Chrystusa po zdjęciu z krzyża (część scen wykonana jest z alabastru). Dzieło to transformujące w swojej strukturze zapóźnień cechy gotyku, jednocześnie pełne wyrafinowania i wysokiego poziomu artystycznego jest uznawane przez naukowców za wyjątkowy w skali kraju przykład sztuki manierystycznej. Ołtarz był wyrazem dobrego smaku fundatora Mikołaja Spytki Ligęzy, z którego donacji powstał także marmurowo alabastrowy ołtarzyk Ukrzyżowania (przypisywany Sebastianowi Sali; pierwotnie umiejscowiony w krypcie pod prezbiterium) oraz klęczące postacie adoratorów przedstawiające członków rodziny Ligęzów umieszczone w niszach w bocznych ścianach prezbiterium (ok. 1 ćw. XVII w.). Te alabastrowe, niemal naturalnej wielkości rzeźby są bardzo interesującym i rzadkim przykładem sztuki o charakterze kommemoratywnym. Opisane dzieła stanowią pojedyncze elementy w wystroju bernardyńskiej świątyni mającym w większości charakter barokowy. Na tę stylistykę składają się m.in. ołtarze z XVII i XVIII w., prospekt organowy, chrzcielnica. Całości dopełnia iluzjonistyczna polichromia wykonana przez średniej umiejętności malarza, który mógł czerpać wzorce z leżąskiej świątyni bernardynów. Rzeszowscy Bernardyni są także powiernikami zbioru cennych wot, które są wyrazem kultu Matki Boskiej Rzeszowskiej. W ich zbiorach znajduje się również kolekcja portretów właścicieli miasta - Lubomirskich.

Kościół parafialny p.w. św. Stanisława i Wojciecha

Epoka renesansu odcisnęła swoje piętno w postaci zespołu nagrobków umieszczonych w prezbiterium rzeszowskiej fary. Najstarszym jest nagrobek nieznanej kobiety (k. XVI w.), kolejnym o interesującej pozbawionej analogii formie jest nagrobek Jana Rzeszowskiego (zm. 1583 r.). Najbardziej rozbudowanym jest dwukondygnacyjny nagrobek Rzeszowskich (pocz. XVII w.), którego autorstwo niektórzy z naukowców wiążą z pracownikiem warsztatu Santi Gucciego. Na XVII w. datowane są także dzieła kamieniarskie: chrzcielnica (rzadki przykład wykorzystania szarego alabastru) i kropielnice. Niemniej jednak wystrój kościoła utrzymany jest w stylistyce barokowej. Ołtarze boczne powstały w 4 ćw. XVII i 1 ćw. XVIII w. W l. 50 XVIII w. zostały one poddane „uwspółcześnieniu”, kiedy to starszym strukturom dodano nowszą dekorację o elementach rokoka. Wg hipotezy T. Zauchy prace z l. 50. mogą być wiązane z rzeszowskim stolarzem Kazimierzem Krzementowskim. Po 1750 r. Fara otrzymała oryginalnej struktury i dobrej klasy artystycznej ołtarz główny w którym znajduje się o wiek późniejszy obraz Ukrzyżowania (J. Schonburn, 1857 r.). Z XVIII w. pochodzi również ambona i belka tęczowa. W nastawach ołtarzowych rzeszowskiej fary znajdują się dzieła malarstwa

sztalugowego dokumentujące przemiany stylowe poczynając od XVII w. do czasów współczesnych. Prowadzone w l. 1999-2003 zakrojone na szeroką skalę prace konserwatorskie (wykonywane przez Pracownię Filip F&F) pozwoliły na określenie atrybucji części obrazów. Obraz Matki Boskiej Różańcowej jest dziełem malarza Jacentego Olesińskiego, który był także autorem innych obrazów w farze. Olesiński był uczniem i jednocześnie powinowatym Szymona Czechowicza - cenionego artysty, którego dzieła również możemy podziwiać w farze. Natomiast bardzo ciekawy obraz św. Stanisława Kostki (ze względu na przedstawienie rzeszowskiego Rynku) wyszedł spod pędzla Kurdesza Urbańskiego w 1782 r. W nastawach można też znaleźć dzieła z XIX w. jak i współczesne. Wymienione powyżej inwestycje dotyczące wystroju wnętrza na trwałe określiły jego barokowy charakter. Nieliczne późniejsze inwestycje dotyczyły uzupełnienia istniejącego już wyposażenia; witraże w prezbiterium (1919 r.), dzwony (1926 r.) oraz polichromia (l. 60. XX w.).

Kościół oo. Pijarów (ob. kościół parafialny p.w. Św. Krzyża)

Kościół oo. Pijarów. Pijarska świątynia jest jedyną w Rzeszowie, której wyposażenie powstało w jednej epoce i zasadniczo jest jednorodne stylistycznie. W niewielkiej, a monumentalnej świątyni możemy podziwiać późnobarokowy wystrój, w którego skład wchodzi ołtarz główny i dwa ołtarze boczne, ołtarz w kaplicy św. Kalasancjusza, ambona. O ile kościół bernardynów był mauzoleum Ligęzów tak kościół pijarski upodobał sobie Lubomirscy, których epitafia możemy podziwiać na ścianach wnętrza. Warto się zatrzymać przy rozbudowanym późnobarokowym epitafium Jerzego Ignacego Lubomirskiego. Wyjątkowej wartości jest także bogata dekoracja sztukatorska świątyni pijarskiej. Jej autorem był najprawdopodobniej wybitny artysta J. Ch. Falconi, autor m.in. sztukaterii na łańcuckim zamku.

Kościół parafialny p.w. św. Józefa w Staromieściu

Stosunkowo skromne w liczbie, ale cenne wyposażenie zachowało się w kościele parafialnym p.w. św. Józefa w Staromieściu. Jest ono kompilacją pozostałości po wystroju wcześniejszych staromiejskich świątyń oraz wyposażenia nowej. Z wystroju wcześniejszego kościoła zachowały się m.in.: rokokowa chrzcielnica, rzeźba św. Józef (2 poł. XVIII w.), kropielnica (XVII/XVIII w.). Po wybudowaniu świątyni w 1900 r. kompletowano kolejne elementy wyposażenia. Bardzo charakterystyczny i godny podkreślenia jest kamieniarski wystrój kościoła w postaci zespołu kamiennych ołtarzy bocznych, nielicznie występujących na naszym terenie a także kamiennych portali i rzeźb. Dwa neogotyckie ołtarze boczne (św. Katarzyny i św. Antoniego) powstały w rzeszowskim warsztacie rodziny Janików (pocz. XX w.); jednak istnieją domniemania, że powstały wg projektu pochodzącego spoza pracowni. Ustawione w nich pierwotnie drewniane rzeźby tytularne zostały umieszczone przy filarach (kwestia ich autorstwa jest sprawą dyskusyjną). Z warsztatu Janików pochodzą także rzeźby zdobiące otoczenie świątyni – Serce Jezusa i Matka Boża z Dzieciątkiem; jemu też przypisuje się rzeźbę patrona kościoła zdobiącą fasadę świątyni. Ok. 1910 r. powstał trzeci z neogotyckich ołtarzy p.w. Dzieciątko Jezus. Do tej stylistyki nawiązywali także twórcy ambony. Witraże zdobiące okna zostały zamówione w krakowskiej pracowni Żeleńskich (przed 1915 r., w l. 50. XX w. odnawiane przez nich po zniszczeniach II w. św.). Konfesjonały i ławki do kościoła zaprojektował Jan Fischer z Lwowa (1929, 1932 r.; ławki wyk. Jan Kot z Trzebownika). Jednym z ostatnich elementów wyposażenia miał być ołtarz główny, do którego powstały w 1944 r. rzeźby autorstwa prof. Kazimierza Bieńkowskiego z Poznania. W l. 1961-62 powstała nowa polichromia autorstwa Eugeniusza Muchy (zamalowana została powstała w 1920 r. polichromia wykonana przez Michała Leszczyńskiego pod kierunkiem Juliana Krupskiego). Już poza wyposażeniem świątyni, przy plebani stoi rzeźba św. Antoniego Padewskiego ufundowana przez miejscowych kolatorów – Jędrzejowiczów, a wykonana w znanym krakowskim warsztacie Trembeckich.

Kościół parafialny p.w. św. Rocha w Słocinie

Dwudziestowieczna świątynia zdominowała także rzeszowską Słocinę. Jej wystrój dokumentuje historię wcześniejszych kościołów tej wsi. Wśród najstarszych elementów wyposażenia możemy wymienić krucyfiksy (XVII-XVIII w.), feretrony (XVIII w.), czy też późniejsze XIX-wieczne obrazy. Natomiast nową świątynię przyozdobił komplet ołtarzy. Ołtarze boczne, neostylowe, powstały zapewne na pocz. XX w.; jeden z nich p.w. św. Rocha był wcześniej ołtarzem głównym słońskiego kościoła. Stojący w prezbiterium ołtarz został wykonany przez firmę Woźniaka z Krakowa, zakupiony na wystawie sztuki polskiej w 1925 r. a obrazy go zdobiące wykonał Jan Bukowski (1926 r.). Niewielki ołtarz, nie dopasowany do wnętrza świątyni jest swoistą wypadkową stylistyczną łączącą m.in. strukturę gotyckiego ołtarza szafiastego z elementami barokowymi. Wyjątkowo cenną jest polichromia kościoła, która przez swoją formę oraz intensywność barw stanowi o specyfice świątyni. Malowidła w prezbiterium wykonał Jerzy Makarewicz (1936), natomiast pozostałe wspomniane już Bukowski (uznany artysta, autor polichromii m.in. w kościele Jezuitów w Krakowie, kaplicy kościoła Mariackiego i wielu innych). Kaplicę grobową istniejącą w zespole kościelnym zdominował neogotycki ołtarzyk z obrazem św. Maurycego, a na ścianach umieszczono epitafia właścicieli Słociny.

Kościół oo. Reformatów

Zniszczenia spowodowane przez użytkowanie świątyni jako magazynu przez kolejne wojska spowodowały, że nie przetrwało do naszych czasów oryginalne wyposażenie zakonnego kościoła oo. Reformatów. Niewielką namiastką jest tylko w niewielkim stopniu zachowana polichromia przedstawiająca m.in. św. Franciszka i św. Dominika, na północnej ścianie nawy św. Bernardyna ze Sieny, św. Kapistrana oraz rozbudowaną scenę z chóru muzycznego (z datą 1719 r.). Barokowy ołtarz główny (wyk. w l. 1745-46 w lwowskiej pracowni Sebastiana Fesingera) został przywieziony w 1922 r. z Lwowa, boczny, pochodzący z podobnego okresu co główny, został przeniesiony z cerkwi w Kańczudze. Z Lwowa pochodzi także istniejąca w kościele rokokowa ambona. Zachował się także zespół zabytkowych witraży.

Skromnie na tle rzeszowskich świątyń przedstawia się natomiast zabytkowe wyposażenie świątyni w Budziwoju, Przybyszówce czy Zalesiu. Do wybudowanej w 1906 r. budziwojskiej świątyni przeniesiono ze starego kościoła barokowy obraz Matki Bożej Śnieżnej z XVII w. (Obecnie przeniesiony do nowo wybudowanego kościoła). Pozostały wystrój powstał w większości w pocz. XX w. – m.in. eklektyczny ołtarz główny, feretrony, konfesjonał, ławki. Dwa ołtarze boczne to już późniejszy wyrób pochodzący z 1962 r. W Przybyszówce zabytkowy kościół wybudowano na pocz. XIX w. i po ukończeniu świątyni zaczęto kompletować jej wystrój. Zostały sprowadzone trzy barokowe ołtarze. Pochodziły one z jednego z krakowskich kościołów. Cerkiew, a obecnie kościół w Zalesiu zdobią dwa ołtarze z pocz. XX w. (ok. 1909 r.), z których jeden po usunięciu ikonostasu stał się ołtarzem głównym. Na XVII w. datowany jest obraz Matka Boska z Dzieciątkiem tzw. Zaleską.

Kaplica św. Trójcy. Na wyposażenie kaplicy Św. Trójcy składa się neobarokowy ołtarz główny z obrazem *Trójca Święta* autorstwa rzeszowianina Jana. N. Sz. Morawskiego, a także zespół epitafiów.

V.2.4.b Kapliczki i pomniki

Kapliczki

Zasób zabytków o charakterze kultowym wzbogaca wyjątkowo duża liczba kapliczek istniejących na terenie Rzeszowa. Ich duża ilość związana jest z większą metryką niektórych dzielnic miasta, w których pobożność indywidualna miała inny charakter niż miejska. Większość z ponad stu zabytkowych rzeszowskich kapliczek była wynikiem prywatnych fundacji najczęściej o cechach wotywnych. Można wśród nich wyszczególnić kilka typów. Kapliczki figuralne - gdzie dominującym akcentem jest rzeźba w otwartej przestrzeni; „domkowe” – o formie kubaturowej (należy je jednak odróżnić od kaplic, w których mogło się zbierać parę, paręnaście osób); słupowe oraz krzyże. Najliczniejszą grupą są kapliczki słupowe, najczęściej dwu-trzykondygnacyjne, mieszczące w swojej strukturze nisze z rzeźbami Matki Boskiej, świętych.

Najefektowniejszymi są kapliczki figuralne z pełnoplastycznymi rzeźbami. Najczęściej umieszczano rzeźbę Matki Boskiej w różnych typach ikonograficznych, a także znaczeniowych. Wartościowe artystycznie obiekty powstawały w kręgu świątyń i ich kolatorów. Do nich zaliczymy kapliczkę z figurą Matki Boskiej Królowej Polski obok budynku Sokoła (K. J. Markowski z Lwowa, 1901 r.), w tym typie także figura przy kościele na Staromieściu (wyk. warsztat Janika 1911 r.); również figura Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej (NMP NP) w otoczeniu plebani słoćńskiej (wyk. Rusinek z Boguchwały, 1932 r.) czy też w pozostałościach parku siedziby Jędrzejowiczów na Staromieściu (ok. 1904 r.). Rzadziej przedstawiany był Chrystus, np. Serce Jezusa (otoczenie kościoła na Staromieściu, wyk. warsztat Janika, 1911 r.).

Osobną grupą są tzw. „Nepomuki”, kapliczki ze św. Janem Nepomucenem, których przykłady także znajdujemy w Rzeszowie. Dobrym przykładem sztuki kamieniarskiej jest św. Jan usytuowany po wschodniej stronie mostu zamkowego (rzeźba parokrotnie translokowana; wyk. w 1897 roku Jan Czuba z Tarnowa, który miał swój zakład także w Rzeszowie). Rzeźba Nepomucena jest także w otoczeniu kościoła w Przybyszówce (k. XVIII w.) oraz na Pobitnie (ul. Polna 8, 4 ćw. XIX w.). Inną postacią umieszczaną w kapliczkach był św. Antoni Padewski (Staromieście, otoczenie plebani, 1920 r. z fund. Jędrzejowiczów) czy też Jan z Dukli (przed kościołem Bernardynów, 1901 r.).

Kapliczki domkowe. Specyficzną formą tego typu kapliczek jest ta usytuowana przy ul. Staromiejskiej w pobliżu skrzyżowania z ul. Lubelską. Wysoka, murowana, na planie ośmioboku o bogatej dekoracji architektonicznej. Po czterech stronach głębokie wnęki na rzeźby. Wybudowana w 1889 r. Na terenie miasta powstało także kilka utrzymanych w zbliżonej stylistyce kapliczek – wybudowanych na planie prostokąta; o ostrołukowych otworach; przekrytych czteroszczytowi daszkami; w niektórych z nich zachowane wyposażenie z drewn. ołtarzykami (Zwięczyca, ul. Jarowa 27, 1882 r.; Biała, ul. Świętojańska nr 89, 1881 r.; Przybyszówka, ul. Dębicka 346, 4 ćw. XIX w.).

Bardzo popularne były kapliczki słupowe, licznie występujące także na terenie Rzeszowa. Były to kapliczki o zróżnicowanej wysokości: - niskie, gdzie powyżej cokołu tworzone niszę na przedstawienie rzeźbę/obraz (Pobitno, ul. Spółdzielcza 6, 1908 r.), - wyższe dwukondygnacyjne - nad cokołem budowano dwa, najczęściej zwężające się segmenty z niszami (Budziwój, ob. ul. Podleśna nr 1, 1882 r.; Słocina, ul. św. Rocha przed nr 228, kapliczka św. Rocha, 1 ćw. XIX w.; Słocina - ul. św. Rocha 213, ok. k. XIX w.; Staromieście, ul. Robaka i Bałuckiego, 1905 r., o wyłamanych półkoliście naczółkach i dekoracji sztukatorskiej) oraz najwyższe, dominujące nad otoczeniem są kapliczki trzysegmentowe (Staromieście, ul. Lubicz 37, 1846 r. zdobiona wydatnymi gzymsami, pilastrami, opaskami, zwieńczona latarnią z Chrystusem Frasobliwym).

Pomniki

Chęć uczczenia poległych za Ojczyznę była *spiritus movens* powstania Pomnika Powstańców Styczniowych usytuowanego we wschodniej części Starego Cmentarza. W 1886 r. powstał pomnik w formie wysokiego, kamiennego kopca z inskrypcjami, herbem Rzeczypospolitej, a zwieńczony krzyżem z orłem u podstawy. Pomnik wykonał zapewne Jan Czuba z Tarnowa (sygnatura u podstawy pomnika), tarnowski rzeźbiarz działający także w Rzeszowie - wspominany już przy okazji kapliczek i sztuki sepulkralnej.

Niewyszukany w swojej formie i naiwny w wykonaniu jest obelisk upamiętniający znanego Galicyjskiego działacza ks. Stojalowskiego. Pomnik wykonał Marcin Biały z Przybyszówki (Przybyszówka, ul. Dębicka 428, 1901 r., 1912 r.).

500. rocznica bitwy pod Grunwaldem była mocnym impulsem zademonstrowania postaw patriotycznych Polaków. Jedną z pamiątek tych inicjatyw jest budziwojski Pomnik Grunwaldu. Na ziemnym kopcu został umieszczony cokół z kolumną zwieńczoną koroną, na której przysiadł orzeł. Pomnik został wykonany wg projektu inżyniera Klaudiusza Angermana z Boguchwały, natomiast rzeźbę orla wykonał rzeszowski warsztat Janika (skrzyżowanie ulic Budziwojskiej i ul. Jana Pawła II, 1910 r.).

Figury powszechnie związane z kultem były także wykorzystywane do manifestowania postaw patriotycznych. Wśród nich można wymienić figurę Matki Boskiej Królowej Polski w zespole Krajowej Niższej Szkoły Rolniczej w Miłocinie (1926 r.). Została ona umieszczona na kamiennym kopcu poświęconym pamięci uczniów Szkoły Rolniczej, którzy polegli w obronie ojczyzny w latach 1914-1920.

Lata okupacji niemieckiej spowodowały zniszczenie trzech pomników w centrum Rzeszowa. Był to pomnik Adama Mickiewicza (R. Lewandowski, 1892 r.) na pl. Mickiewicza, pomnik Tadeusza Kościuszki (M. Korpala, 1898 r.) na Rynku oraz Leopolda Lisa-Kuli (E. Wittig, 1932 r.) przy pl. Farnym. W latach 80. i 90. XX w. wszystkie trzy pomniki zostały wykonane na nowo na kanwie pierwowzorów. Nie są one zabytkami sensu stricto, ale w pewien sposób odtwarzają niematerialne już wartości nie istniejących dzieł.

V.2.5. Zabytki archeologiczne

W związku z ostatnimi zmianami granic miasta Rzeszowa konieczne stało się ponowne zewidencjonowanie stanowisk archeologicznych, które zlokalizowane są (lub były) w obrębie obecnych granic miasta. Obszar miasta jest jednym z ciekawszych i bardzo zróżnicowanych, pod względem archeologicznym, w województwie podkarpackim. Z tego względu przekłada się to wyraźnie na ilość badań wykopaliskowych, jakie zostały tutaj przeprowadzone (por. Tabela 1, kolumna uwagi). Mimo to, pozostaje nadal wiele nierozstrzygniętych kwestii. Podkreślić również należy, że nie wszystkie z przedstawionych w niniejszym opracowaniu stanowisk archeologicznych mają taką samą wartość poznawczą. Na obszarze miasta zarejestrowano zarówno duże osady, które były zasiedlone przez długi czas nie tylko przez jedną, ale więcej kultur (są to tzw. stanowiska wielokulturowe), jak również pojedyncze znaleziska (ślady osadnictwa oraz punkty osadnicze). Przedstawiona niżej sytuacja osadnicza wyraźnie uwydatnia luki w bazie źródłowej co widać przede wszystkim w dysproporcji ilości stanowisk z poszczególnych okresów chronologicznych. Wiąże się to zapewne z określonymi preferencjami osadniczymi ludności poszczególnych kultur, jednak wydaje się, że sytuacja ta odzwierciedla przede wszystkim braki, które wynikają m.in. z niedostępności wielu obszarów na terenie miasta (teren zabudowane, ogródki działkowe itp.).

Obszar miasta obejmuje 8 niepełnych „arkuszy” AZP. Jednak tylko na 7 z nich zlokalizowano stanowiska archeologiczne¹. Cały ten teren był penetrowany podczas badań powierzchniowo-poszukiwawczych w latach 60. – 90. XX w. oraz w roku 2008.

Spośród zarejestrowanych stanowisk wiele daje się bliżej datować dzięki występowaniu charakterystycznej ceramiki, narzędzi krzemiennych lub innych zabytków. Są jednak i takie, które ogólnie możemy dziś odnosić do pradziejów (posiadają adnotację: pradzieje) lub są nieokreślone. Te pierwsze pozwalają podzielić archeologię interesującego nas obszaru na poszczególne okresy chronologiczne².

Najstarszy odcinek dziejów człowieka stanowi epoka kamienia wraz z jej najstarszym etapem, czyli paleolitem. Z obszaru obecnego Rzeszowa znane są pierwsze ślady działalności człowieka datowane na IX tys. p.n.e. Ten okres czasu w podziale chronologicznym nazywany jest paleolitem schyłkowym. Nastąpiło wówczas ochłodzenie klimatu, co spowodowało rozwój roślinnych zbiorowisk tundrowych. Wynikiem tego było również pojawienie się renifera. Życie ludności związane było głównie z polowaniem na tę zwierzynę. Z tego właśnie czasu pochodzą pierwsze znaleziska z interesującego nas obszaru. Są to przede wszystkim narzędzia krzemienne w postaci m.in. grocika trzoneczkowatego, odkryte na stanowisku Rzeszów 25 (l.p. 25, tzw. „Skałka”). Innym stanowiskiem związanym z okresem paleolitu schyłkowego jest stanowisko Rzeszów-Wilkowyja (stan. 96 – l.p. 96), gdzie zarejestrowano krzemienno-kościenny rdzeń do produkcji wiórów i odłupków, z których wykonywano później różnego rodzaju narzędzia (skrobacze, drapacze itp.). Bardzo ogólnie z okresem paleolitu wiązać można wyroby krzemienne odkryte w Rzeszowie stan. 41 (l.p. 41). Równie ogólnie można datować zabytki krzemienne w postaci odłupków, przekłuwaczy czy fragmentów siekier, zarejestrowane w: Budziwoju stan. 2 (l.p. 154), Rzeszowie-Przybyszówce stan. 126 (l.p. 126), Rzeszowie- Zalesiu stan. 98 (l.p. 98), Rzeszowie-Wilkowyi stan. 106 (l.p. 106), Rzeszowie-Słocinie stan. 140 oraz 142 (l.p.: 140 oraz 142).

W najmłodszej fazie epoki kamienia, czyli neolicie (początek ok. VI tys. lat temu), doszło do zasiedlenia interesującego nas obszaru, przez ludność osiadłą. Dokonał się wtedy ogromny skok cywilizacyjny określany niekiedy mianem „rewolucji neolitycznej”. Wiązał się on głównie z tym, iż ludność opanowała umiejętność uprawy roli a także hodowli zwierząt. Na dużą skalę zastosowano także ekstensywne rolnictwo wypaleniskowe. Wtedy też po raz pierwszy zaczęto wykonywać naczynia z gliny, które wypalano w ogniskach.

Z obszaru Rzeszowa znanych jest 30 stanowisk datowanych ogólnie na okres neolitu. Są to: Biała stan. 4 (l.p. 152), Budziwój stan. 6, 11 (l.p. 158, 163), Rzeszów- Przybyszówka stan. 125 i 133-135 (l.p.: 125 i 133-135), Rzeszów stan. 2, 4=34, 12, 14, 17, 32-33, 49, 57, 61, 63, 67, 80, 83, 86, 88=89, 91, 98-99, 110-111 (l.p.: 2; 4=34, 12, 14, 17, 32-33, 49, 57, 61, 63, 67, 80, 83, 86, 88=89, 91, 98-99, 110-111), Rzeszów-Słocina, stan. 136 (l.p. 136), Zwiężycza stan. 5 (l.p. 170) oraz Zwiężycza-Stawki stan. 8 (l.p. 173), na których odkryto przede wszystkim charakterystyczne fragmenty ceramiki oraz pojedyncze wyroby krzemienne, toporki (Rzeszów stan. 2 – l.p. 2; Rzeszów stan. 91 – l.p. 91) a także siekiery lub ich fragmenty (Zwiężycza stan. 5 – l.p. 170; Zwiężycza-Stawki stan. 8 – l.p. 173).

Dla pozostałych stanowisk związanych z okresem neolitu można ustalić ściślejszą chronologię. Ze względu na bardzo charakterystyczne zdobienie naczyń ornamentem „rytej wstęgi”, pierwsza neolityczna kultura na ziemiach polskich nazywana jest kulturą ceramiki wstęgowej rytej (ok. 5600/5500 do 4600/4500 p. Chr.). Ludność tej kultury preferowała najbardziej żyzne gleby lessowe i w ich obrębie zakładała rozległe osiedla z charakterystycznymi tzw. „długimi domami”. Na terenie miasta Rzeszów również zarejestrowane zostały stanowiska (w liczbie 21), które reprezentują ten horyzont czasowy, a mianowicie: Rzeszów stan. 3, 9, 26, 31, 42, 50, 55, 65, 97 (l.p.: 3, 9, 26, 31, 42, 50, 55, 65, 97), Rzeszów-Osiedle Piastów stan. 16 (l.p. 16), Rzeszów-Lisia Góra stan. 23 (l.p. 23), Rzeszów ul. Leśna stan. 24 (l.p. 24), Rzeszów-„Skałka” stan. 25 (l.p. 25), Rzeszów- Przybyszówka stan. 114, 131 (l.p. 114, 131), Rzeszów-Załęże stan. 117, 147 (l.p. 117, 147), Zwiężycza stan. 2, 4 (l.p. 167, 169), Zwiężycza-Folwark stan. 3 (l.p. 168). Zabytki jakie zostały odkryte na wymienionych stanowiskach to przede wszystkim bardzo charakterystyczne fragmenty naczyń oraz narzędzia krzemienne a także motyka z łupku (Rzeszów stan. 9 – l.p. 9). Do jednych z najciekawszych odkryć należą zabytki pozyskane podczas badań wykopaliskowych, przeprowadzonych w Zwiężycy-Folwark stan. 3 (l.p. 168), gdzie oprócz ogromnej ilości ceramiki oraz narzędzi krzemiennych wystąpiła motyka w kształcie kopyta szewskiego wykonana z amfibolitu, przedmioty obsydianowe, a także fragment figurki kobiecej.

¹ Obszary AZP: 102- 76 (A. Barłowska 1979); 103-75 (S. Kadrow 1987; J. Podgórska-Czopek 2008); 103-76 (K. Moskwa, F. Leśniak 1979; A. Barłowska 1986); 103-77 (A. Lubelczyk, J. Młynarski 1984); 104-76 (A. Lubelczyk, J. Młynarski 1984); 104-77 (A. Lubelczyk, J. Młynarski 1984); 105-76 (S. Czopek 1989).

² Numeracja stanowisk w tekście odnosi się do Tabeli 1. Jeśli jakieś dane są powiązane z Tabelą 2 taka informacja została w tekście zamieszczona.

Na stanowisku tym zarejestrowano ślady po tzw. Długich domach oraz gliniankach zlokalizowanych wzdłuż domów, które tworzyły neolityczną osadę. Poza tym równie interesujący zbiór zabytków zarejestrowano w Rzeszowie stan. 3 (l.p. 3), gdzie także wystąpiły fragmenty naczyń, narzędzia krzemienne, kamienne, fragmenty siekier a także fragmenty tzw. kopyt szewskich (rodzaj motyki). Dodatkowo podkreślić należy, że stanowisko Zwięczyca stan. 4 (l.p. 169), Rzeszów-Lisia Góra stan. 23 (l.p. 23), Rzeszów ul. Leśna stan. 24 (l.p. 24) oraz Rzeszów „Skałka” stan. 25 (l.p. 25) wpisane zostały do rejestru zabytków pod numerami: odpowiednio A-441, A-443, A-444 oraz A-689. W tym miejscu należy nieco więcej uwagi poświęcić osadzie ze stanowiska Rzeszów-Osiedle Piastów stan. 16 (l.p. 16). Jest to jak dotąd najlepiej rozpoznana osada kultury ceramiki wstęgowej rytej na obszarze Rzeszowa. Materiały pozyskane podczas badań w latach 1960-1965 pozwoliły na wydzielenie 5 horyzontów czasowych. Zarejestrowane ślady działalności ludzkiej to przede wszystkim pozostałości po domach w postaci rzędów słupów a także glinianek, z których pobierano glinę na oblepianie ścian budynków. Materiał zabytkowy to przede wszystkim ceramika a także narzędzia krzemienne, kamienne, przęśliki oraz duże ilości polepy. Innym bardzo istotnym stanowiskiem omawianej kultury jest Zwięczyca-Folwark stan. 3 (l.p. 168), gdzie badania wykopaliskowe prowadził Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego (lata: 2005, 2006-2008). Pozyskany materiał zabytkowy jest obecnie opracowywany jednak już teraz można stwierdzić, że jest on bardzo interesujący. Odkryto m.in. fragment figurki kobiecej, narzędzia obsydianowe oraz motykę w kształcie kopyta szewskiego.

Drugi etap neolityzacji związany był z falą ludności jaka napłynęła z południa z tzw. cyklu lendzielsko-polgarskiego (z obszaru Węgier). Na obszarze miasta Rzeszów jest to osadnictwo określane nazwą kultura malicka (ok. 4700-4600 do 4100/4000 p. Chr.). W okresie jej istnienia nastąpiły zmiany zarówno w zdobieniu naczyń jak i w technologii ich produkcji. Naczynia zdobione były wówczas przede wszystkim ornamentyką kłutą, kreskową i stempelkową a także plastyczną oraz malowaną. Z kolei niewiele zmian obserwujemy w zakresie form gospodarowania. Stanowiska (w liczbie 12), które możemy wiązać z tym okresem czasu to: Rzeszów stan. 1, 3-4, 20, 22, 31, 41, 54, 117 (l.p.: 1, 3-4, 20, 22, 31, 41, 54, 117), Rzeszów-Osiedle Piastów stan. 16 (l.p. 16), Rzeszów ul. Leśna stan. 24 (l.p. 24), Zwięczyca-Folwark stan. 3 (l.p. 168). Na wymienionych stanowiskach zarejestrowano przede wszystkim charakterystyczne fragmenty naczyń a także narzędzia krzemienne. Bardzo znamieny jest fakt częstego współwystępowania na tych samych stanowiskach zabytków kultury malickiej z materiałami wcześniej istniejącej kultury ceramiki wstęgowej rytej (np. Rzeszów ul. Leśna stan. 24 – l.p. 24; Rzeszów stan. 31 – l.p. 31; Rzeszów-Załęże stan. 117 – l.p. 117; Zwięczyca - Folwark stan. 3 – l.p. 168). Na ślady kultury malickiej natrafiono także podczas prac archeologicznych prowadzonych na rzeszowskim Rynku (o czym niżej).

Na skutek przekształceń w środowisku kultury malickiej, spowodowanych migracjami z południa i wschodu, doszło do wykształcenia jednostki kulturowej nazywanej kulturą lubelsko-wołyńską, zwanej kiedyś kulturą ceramiki białą malowanej (początek ok. 4500 do 3500 p. Chr.). Charakterystyczne dla niej są przede wszystkim naczynia zdobione ornamentyką, która była malowana białą farbą. Na terenie Polski południowo-wschodniej stanowiska tej kultury nie są zbyt licznie spotykane. Na obszarze miasta znane jest tylko jedno stanowisko, które można łączyć z pozostałościami osadnictwa wspomnianej kultury a mianowicie Zwięczyca-Folwark stan. 3 (l.p. 168). Materiały kultury lubelsko-wołyńskiej pozyskane zostały na tym stanowisku podczas regularnych badań wykopaliskowych prowadzonych przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego w latach 2003, 2005-2008. Były to przede wszystkim fragmenty naczyń a także narzędzia krzemienne i kamienne.

Kolejny etap rozwoju kultur neolitycznych reprezentowany jest przez kulturę pucharów lejkowatych (początek ok. 4500 do 3000/2900 p. Chr.). Kultura ta kończyła proces neolityzacji na terenie Europy Środkowej. Charakterystyczne są dla niej naczynia w formie pucharów oraz amfor o wysokim poziomie technologicznym. Z obszaru Rzeszowa zabytki związane z tą kulturą znane są wyłącznie z 4 stanowisk: Rzeszów stan. 31, 55 (l.p. 31, 55), Rzeszów- Załęże stan. 116 (l.p. 116) oraz Słocina stan. 4 (l.p. 165). Na pierwszym z nich materiały pozyskano podczas badań ratowniczych związanych z budową jednego z odcinków obwodnicy miasta. Z kolei na drugim były to również prace ratownicze, jednak tam związane z rozbudową osiedla mieszkaniowego Pobitno-Południe. Na pozostałych dwóch stanowiskach przeprowadzono wyłącznie badania powierzchniowe. Na wszystkich stanowiskach zarejestrowano przede wszystkim charakterystyczne fragmenty naczyń a także typowe dla jej inwentarzy zabytki takie jak wióry krzemienne czy narzędzia (tzw. drapacze).

Ostatnią jednostką kulturową okresu neolitu na terenie Polski jest kultura ceramiki sznurowej (początek ok. 3100/3000 do ok. 2000 p. Chr.). Jej nazwa pochodzi od specyficznego sposobu zdobienia ceramiki za pomocą odcisków sznura. Bardzo charakterystyczne są dla niej również topory kamienne oraz siekiery. Z obszaru miasta znane są tylko dwa stanowiska, które można wiązać z tą kulturą, a mianowicie Rzeszów stan. 100 (l.p. 100) oraz Słocina stan. 1 (l.p. 164). W pierwszym przypadku na brzegu Wisłoka znaleziony został

toporek kamienny. Obecnie to stanowisko nie istnieje. W przypadku znaleziska ze Słociny jest to gładzona siekierka z krzemienia pasiastego.

W epoce brązu nastąpił kolejny ważny moment w dziejach człowieka. Pojawiły się a także upowszechniły przedmioty wykonywane z brązu. Natomiast w ogólnym zakresie kultury i życia codziennego kontynuowano osiągnięcia neolitu, szczególnie w zakresie produkcji żywności.

We wczesnej epoce brązu rozwijała się kultura zwana kulturą mierzanowicką (początek ok. 2300 do 1600 p. Chr.). Jej gospodarkę charakteryzowało efektywne rolnictwo z bardzo dużym znaczeniem pasterstwa. Zabytki typowe dla tej kultury to przedmioty wykonane z brązu lub miedzi ale też z krzemienia, a także paciorki fajansowe. Z kolei naczynia, podobnie jak w kulturze ceramiki sznurowej, zdobione były ornamentem w postaci odciskanego sznura oraz elementami plastycznymi. Z obszaru Rzeszowa znane są 4 stanowiska kultury mierzanowickiej, a mianowicie: Rzeszów stan. 31, 54-55, 88=89 (l.p. 31, 54-55, 88=89). Wszystkie wzmiankowane stanowiska przebadane zostały podczas badań ratowniczych. W przypadku pierwszego z nich były to badania związane z budową obwodnicy miasta, drugie stanowisko przebadano w związku z rozbudową osiedla Pobitno-Południe (o czym już wyżej wspomniano), natomiast trzecie podczas prac pod budynek hurtowni („Makro”). Prace na ostatnim z nich związane były z budową osiedla mieszkaniowego Baranówka IV. Odkryte tam zabytki to przede wszystkim fragmenty naczyń oraz narzędzia krzemienne. Dodatkowo zarejestrowano 2 znaleziska luźne, które również można wiązać z kulturą mierzanowicką (Rzeszów stan. 5 – l.p. 5; Zwięczyca stan. 13 (l.p. 178).

Kolejnym etapem w ramach epoki brązu był jej starszy okres. Rozwijała się wówczas kultura trzciniecka (początek ok. 1600 do ok. 1400 p. Chr.). Jej model osadniczy znacznie różnił się od tego znanego z wczesnej epoki brązu. Ludność tej kultury prowadziła wielokierunkową gospodarkę co wiązało się m.in. z wykorzystaniem terenów uprzednio niepreferowanych. Inwentarze zabytków kultury trzcinieckiej to głównie naczynia w typie waz z daszkowatymi brzegami oraz ornamentem w postaci żeberek a także wyroby brązowe (np. szpile). Z tą jednostką kulturową można wiązać jedynie 3 stanowiska: Rzeszów stan. 4=34, 88=89 (l.p. 4=34, 88=89) oraz Rzeszów-Załęże stan. 117 (l.p. 117). Obydwa stanowiska zostały przebadane podczas badań ratowniczych. Pierwsze z nich podczas prac związanych z budową osiedla mieszkaniowego, natomiast drugie podczas prac wyprzedzających inwestycję związaną z budową odcinka obwodnicy miasta. Prace na ostatnim z nich związane były z budową osiedla mieszkaniowego Baranówka IV. Zabytki pozyskane podczas wspomnianych badań to prawie wyłącznie charakterystyczna ceramika naczyniowa.

W młodszej oraz późnej epoce brązu nastąpił rozwój kolejnej jednostki kulturowej a mianowicie kultury łużyckiej. Wraz z jej nastaniem wyraźnie widoczna jest intensyfikacja osadnictwa z epoki brązu na terenie Polski. Ma to swoje odbicie również na obszarze miasta. W młodszej i późnej epoce brązu oraz we wczesnej epoce żelaza Polskę południowo-wschodnią zamieszkiwała ludność określana mianem tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (do niedawna nazywana grupą tarnobrzeską). Okres jej istnienia przypadał zarówno na okres epoki brązu jak i na wczesną epokę żelaza (od 1300/1200 do ok. 400 p. Chr.). Charakterystyczne było dla niej grzebanie swoich zmarłych na dużych, płaskich cmentarzyskach po wcześniejszym skremowaniu zwłok (tzw. pola popielnicowe). Inwentarze zabytków tarnobrzeskiej kultury łużyckiej to głównie naczynia w typie garnków, waz oraz kubków, o chropowatych powierzchniach, zdobionych ornamentyką plastyczną a także przedmioty brązowe (narzędzia, broń, ozdoby), później również żelazne. Z interesującego nas obszaru znanych jest 18 stanowisk pewnie związanych z tą jednostką kulturową: Budziwój stan. 5-7, 9-10 (l.p. 157-159, 161-162), Rzeszów-Przybyszówka stan. 122-123 (l.p. 122-123), Rzeszów stan. 3, 26, 31, 41, 54, 70, 74, 76, 78, 90 (l.p.: 3, 26, 31, 41, 54, 70, 74, 76, 78, 90), Rzeszów-Zwięczyca stan. 11 (l.p. 11), które istniały w późnej epoce brązu. Zewidencjonowane są również 4 stanowiska, które wiązać można z okresem halsztackim (wczesna epoka żelaza): Rzeszów stan. 2, 25, 54 (l.p. 2, 25, 54), Rzeszów-Zalesie stan. 94 (l.p. 94). Poza tym znanych jest 6 stanowisk, których istnienie można datować na przełom epoki brązu oraz epoki żelaza: Rzeszów stan. 12, 21 (l.p. 12, 21), Rzeszów-Zalesie stan. 95 (l.p. 95), Rzeszów-Załęże stan. 117 (l.p. 117), Rzeszów-Wilkowya stan. 96 (l.p. 96), Zwięczyca-Folwark stan. 3 (l.p. 168). Zabytki jakie zostały odkryte na wymienionych stanowiskach to przede wszystkim bardzo charakterystyczne fragmenty naczyń (m.in. z dziurką pod wylewem oraz talerze-placki), a także grot brązowy (Rzeszów stan. 10 – l.p. 10). Dodatkowo podkreślić należy, że na stanowisku Rzeszów-Zalesie stan. 95 (l.p. 95), mogło pierwotnie istnieć cmentarzysko tarnobrzeskiej kultury łużyckiej. W tym miejscu zwrócić należy również uwagę na to, iż istnieją informacje o odkryciu skarbu wyrobów brązowych w rejonie kopca Konfederatów Barskich. W jego skład miały wchodzić: 2 naramienniki, bransoleta i 3 pierścionki z 2 tarczkami spiralnymi. Skarb ten datowany jest na III lub IV okres epoki brązu.

We wczesnej epoce żelaza oprócz tarnobrzeskiej kultury łużyckiej istniała również inna jednostka kulturowa, nazywana kulturą pomorską (pocz. ok. 600/500 i 500 p. Chr.), której osadnictwo mogło przetrwać nawet do okresu lateńskiego (ostatnie wieki p. Chr.).

Model życia ludności kultury pomorskiej wiązał się prawdopodobnie z pasterstwem. Odmienna tradycja garncarska wiąże się przede wszystkim z wyświecaniem powierzchni naczyń a także stosowaniem przede wszystkim ornamentyki rytej oraz stempelkowej. Poza tym typowy inwentarz stanowiły przedmioty żelazne (narzędzia, ozdoby) oraz szklane (paciorki). Z kulturą pomorską można zapewne wiązać stanowisko Rzeszów „Skalka” stan. 25 (l.p. 25), na którym odkryto materiał ceramiczny charakterystyczny dla tej jednostki kulturowej a także paciorek szklany. Podobne paciorki są typowymi zabytkami dla końca okresu halszackiego oraz początku okresu lateńskiego.

Rozwój kultury lateńskiej, powszechnie łączonej z Celtami, miał miejsce w przeciągu ostatnich czterech wieków p. Chr. Nastąpił wówczas przełom, związany przede wszystkim z nowymi zdobyczami cywilizacyjnymi zarówno w dziedzinie rolnictwa jak i rzemiosła. Zaczęto wówczas stosować powszechnie m.in. pług, piłę czy młotek. Pojawiły się także naczynia wykonywane na kole z charakterystyczną domieszką grafitu. Z obszaru Rzeszowa znany jest tylko jeden zabytek, który możemy wiązać z kulturą lateńską a mianowicie miecz żelazny, znaleziony w korycie Wisłoka, odkryty na stanowisku Rzeszów stan. 12 (l.p. 12). Obecnie stanowisko nie istnieje.

Kolejna fala osadnictwa, jaka widoczna jest na interesującym nas obszarze związana jest z okresem wpływów rzymskich. W ciągu czterech pierwszych wieków n.e. rozwijała się na terenie Polski południowo-wschodniej kultura przeworska. Charakterystyczne dla niej zabytki to przede wszystkim naczynia lepiące ręcznie, przeszłiki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby (przede wszystkim zapinki). To właśnie z kulturą przeworską identyfikuje się szereg stanowisk z obszaru miasta Rzeszów. Stanowiska te, w liczbie 51, są najliczniejszą grupą stanowisk. Są to: Budziwój stan. 2-4, 8, 10 (l.p.: 154-156, 160, 162), Rzeszów stan. 1-4, 12, 21, 26-27, 35-36, 38, 40-41, 50, 52-53, 55, 57-59, 62-64, 85, 88-89 (l.p.: 1-4, 12, 21, 26-27, 35-36, 38, 40-41, 50, 52-53, 55, 57-59, 62-64, 85, 88-89), Rzeszów ul. Leśna stan. 24 (l.p. 24), Rzeszów „Skalka” stan. 25 (l.p. 25), Rzeszów-Przybyszówka stan. 121, 130-132, 134-135 (l.p.: 121, 130-132, 134-135), Rzeszów-Wilkowyja stan. 92, 96, 104-105 (l.p.: 92, 96, 104-105), Rzeszów-Zalesie stan. 93, 98, 108, 113 (l.p.: 93, 98, 108, 113), Rzeszów-Załęże stan. 116, 145 (l.p. 116, 145), Zwięczyca stan. 6, 10 (l.p.: 171, 175), Zwięczyca-Folwark stan. 3 (l.p. 168). Zabytki jakie zostały odkryte na wymienionych stanowiskach to przede wszystkim bardzo charakterystyczne fragmenty naczyń a także grot żelazny (Rzeszów stan. 21 – l.p. 21) oraz 2 fragmenty *terra sigillata* (naczynia importowane z obszaru Imperium Rzymskiego), znalezione w Rzeszowie stan. 2 (l.p. 2).

Podkreślić również należy, że 7 stanowisk: Rzeszów-Biała stan. 119-120 (l.p. 119-120), Rzeszów stan. 31-32, 37, 68-69 (l.p.: 31-32, 37, 68-69), Zwięczyca stan. 1 (l.p. 166) ze względu na występowanie na ich powierzchni charakterystycznego materiału zabytkowego (ceramiki toczonej na kole garncarskim) może być ściślej datowanych na późny okres rzymski (od 2 poł. II w. n. e. do poł. IV w. n. e.).

Na szczególną uwagę zasługuje stanowisko Rzeszów-Pobitno stan. 10 (l.p. 10), gdzie odkryty został skarb monet a także Rzeszów-Załęże stan. 148 (l.p. 148), gdzie również znaleziono monety, przede wszystkim denary z I-II w. n.e. Niestety skarb z Rzeszowa-Pobitno stan. 10 (l.p. 10) zaginął. Mamy również widoczne ślady penetracji w postaci pojedynczych monet. Podczas budowy drogi odkryto brązową monetę Maksymiana Herkulesa (286-305, 307-310) w Zwięczycy stan. 1 (l.p. 166). Z kolei w Rzeszowie przy ul. Dąbrowskiego (stan. 13 – l.p. 13) znaleziono w 1930 r. brązową monetę Probusa (276-282). Obydwa znaleziska pochodzą z późnego okresu rzymskiego. Według notatek znajdujących się w Muzeum Okręgowym w Rzeszowie, w bliżej nieokreślonym miejscu na terenie Rzeszowa miano również znaleźć złoty solid Walentyniana (364-375). Moneta zaginęła.

Innym wartym szczególnej uwagi stanowiskiem jest Rzeszów-Zalesie stan. 93 (l.p. 93), gdzie odkryto grób ciałopalny kultury przeworskiej, w postaci popielnicy ze spalonymi kośćmi oraz wyposażeniem w postaci umba, ostrogi, noża i fragmentu zapinki. Stanowisko to jest domniemanym cmentarzyskiem z okresu rzymskiego co ze względu na bardzo rzadkie występowanie tego typu cmentarzysk na obszarze województwa podkarpackiego zasługuje na wyjątkową uwagę. Ze względu na swoją lokalizację jest szczególnie zagrożone zniszczeniem z powodu postępującej tam zabudowy mieszkaniowej. Stanowisko to zostało wpisane do rejestru zabytków pod nr A-473. Drugim stanowiskiem, które zostało wpisane do rejestru zabytków jest Zwięczyca stan. 10 (l.p. 175).

W okresie od 2 poł. IV w. n. e. do końca wieku V miały miejsce znaczne ruchy ludnościowe, określane jako tzw. wędrówki ludów. Na skutek tych przemieszczeń ludności napłynęła ze wschodu na ziemie Polski ludność słowiańska. Miało to miejsce na początku VI w. Na ten czas datuje się początek wczesnego średniowiecza, który trwał do połowy wieku XIII. Charakterystyczne dla tego okresu zabytki to przede wszystkim naczynia garnekowate lepiące ręcznie (później również obtaczane), zdobione linią falistą, znakami garncarskimi na dnach, przeszłiki gliniane, ciężarki tkackie oraz narzędzia żelazne (nożyce, noże, sierpy), broń (topory). Z obszaru miasta Rzeszów znanych jest 35 stanowisk, które można wiązać z okresem wczesnego

średniowiecza. Są to: Rzeszów stan. 2, 7-8, 26, 40-41, 45-48, 51, 60, 71, 73, 75, 79, 81-82, 87, 91, 102, 104, 107 (l.p.: 2, 7-8, 26, 40-41, 45-48, 51, 60, 71, 73, 75, 79, 81-82, 87, 91, 102, 104, 107), Rzeszów ul. Leśna stan. 24 (l.p. 24), Rzeszów-Zalesie stan. 94, 98, 113 (l.p.: 94, 98, 113), Rzeszów-Słocina stan. 137-140 (l.p. 137-140), Rzeszów-Załęże stan. 115, 151 (l.p. 115, 151), Zwięczyca-Stawki stan. 7 (l.p. 1712, Zwięczyca stan. 9 (l.p. 174). Bardzo ogólnie na okres średniowiecza datuje się znaleziska z Rzeszowa-Wilkowyi stan. 92 (l.p. 92) oraz Zwięczycy stan. 12 (l.p. 177). Natomiast bardziej szczegółowo można datować zabytki z następujących stanowisk: Rzeszów-Przybyszówka stan. 128 (l.p. 128), Rzeszów-Załęże stan. 115 (l.p. 115), które pochodzą prawdopodobnie z IX-X w. Na VII-IX w. ustalona została chronologia dla materiałów pozyskanych podczas badań wykopaliskowych na stanowisku Rzeszów stan. 68=69 (l.p. 68=69). Prawdopodobnie na przedział VII-XII w. można ustalić chronologię zabytków z Rzeszowa stan. 3 (l.p. 3), na VII-IX datowane są materiały z Rzeszowa stan. 19 (l.p. 19), natomiast ze Zwięczycy-Folwark stan. 3 (l.p. 168) na VIII-X w. Z kolei zabytki ze stanowisk: Rzeszów-Zalesie stan. 108-110 (l.p.: 108-110) oraz Rzeszów-Zalesie stan. 112 (l.p. 112) posiadają chronologię XII-XIII a także XIII-wieczną. Osadnictwo wczesnośredniowieczne z obszaru Rzeszowa charakteryzowało się przede wszystkim otwartą zabudową, wśród której dominowały ziemianki i półziemianki. Dodatkowo należy w tym miejscu zwrócić również uwagę na domniemane cmentarzysko tatarskie, zlokalizowane w Budziwoju stan. 1 (l.p. 153). Jest ono wprowadzie datowane na okres średniowieczny jednak bez większych podstaw. Zwrócić także należy uwagę, że ze względu na znaczne walory poznawcze stanowisko Rzeszów stan. 19 (l.p. 19), zostało wpisane do rejestru zabytków (A-896).

W tym miejscu podkreślić również należy, iż na obszarze obecnego miasta istniały we wczesnym średniowieczu ośrodki osadnicze, które dały początek późniejszym wsiom (Staromieście, Ruska Wieś, Staroniwa, Pobitno i Załęże). Wydaje się, że pojedyncze stanowiska archeologiczne jak również ich koncentracje w obrębie tych miejscowości można interpretować jako załączki późniejszych wsi. Najwyraźniej widać to na przykładzie stanowiska Rzeszów stan. 3 (l.p. 3), które pokrywa się z zasięgiem późniejszej Ruskiej Wsi. Z kolei zespół stanowisk zlokalizowanych na lewym brzegu rzeki Przyrwy może być załączkiem średniowiecznego Staromieścia. Podobna sytuacja mogła być w przypadku pozostałych wsi.

W okresie późnego średniowiecza (XIV-XV w.), kiedy to Rzeszów był już właściwie miastem lokacyjnym, w jego obecnych granicach istniało szereg stanowisk archeologicznych. Są to: Rzeszów stan. 30, 54-55, 68-69, 72, 101, 103-106, 108-109 (l.p. 30, 54-55, 68-69, 72, 101, 103-106, 108-109), Rzeszów-Przybyszówka stan. 128-129 (l.p. 128-129), Rzeszów-Załęże stan. 146 (l.p. 146). Zabytki pozyskane na wymienionych stanowiskach to przede wszystkim ceramika (garnki, misy oraz dzbany).

Na okres przełomu późnego średniowiecza i czasów nowożytnych datowane jest stanowisko Rzeszów stan. 4=34 (l.p. 4=34). Z kolei już z właściwym okresem nowożytnym powiązано materiały pochodzące z 3 stanowisk, które nie posiadają bardziej szczegółowego przyporządkowania chronologicznego: Rzeszów stan. 31 (l.p. 31), Rzeszów-Wilkowyja stan. 96 (l.p. 96), Rzeszów-Słocina stan. 136 (l.p. 136). Na przełom XVI i XVII w. datowane są zabytki ze stanowiska Rzeszów-Załęże stan. 117 (l.p. 117). Z kolei materiał zabytkowy odkryty podczas badań wykopaliskowych na stan. 68=69 (l.p. 68=69) datowany jest dosyć szeroko, od XVI do XVIII w. Do wieku XVIII przyporządkowano materiały odkryte na stanowiskach: Rzeszów-Przybyszówka stan. 129, 134 (l.p. 129, 134).

Jak wynika z przedstawionych wyżej informacji obszar miasta Rzeszów jest niezwykle ciekawy z archeologicznego punktu widzenia. Jednak powyższa treść nie oddaje pełnego obrazu pradziejów czy też historii miasta. Przedstawione wyżej dane oparte są przede wszystkim na podstawie informacji zawartych w ewidencji archeologicznej AZP znajdującej się w siedzibie Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Rzeszowie, oraz archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Istnieje jednak szereg miejsc na archeologicznej mapie Rzeszowa, które do tej pory we wspomnianej ewidencji nie widnieją. Pozostaje również wiele niewyjaśnionych kwestii, które należy pokrótce przedstawić.

Bardzo istotnym zagadnieniem dla historii miasta jest przede wszystkim jego geneza. Na podstawie prowadzonych w latach 90. XX w. oraz w początkach XXI w. badań i obserwacji archeologicznych można przypuszczać, iż obecne miasto, lokowane w 1354 r., zostało utworzone na tzw. surowym korzeniu. Przypuszczenie to opiera się przede wszystkim na fakcie, iż podczas badań archeologicznych na obszarze Rynku oraz przyległych doń ulic nie zarejestrowano materiałów zabytkowych, które byłyby starsze niż XIV w. Wyniki tych prac dostarczyły wielu interesujących informacji, które są pomocne przede wszystkim w wyjaśnianiu miejskiego już etapu rozwoju Rzeszowa. Te zagadnienia związane z funkcjonowaniem późnośredniowiecznego oraz nowożytnego miasta powinny stać się przedmiotem odrębnego opracowania, co postulowano już niejednokrotnie. Jednak i tutaj należałoby przedstawić wstępne wyniki omawianych badań (o czym niżej).

Jak już wyżej wspomniano osadnictwo wczesnośredniowieczne miało charakter otwarty. Istnieje wprowadzie hipoteza wg której na terenie Rzeszowa miał się znajdować gród (lub nawet grody), jednak kwestia

ta nie została dotychczas ostatecznie wyjaśniona. Wg niektórych badaczy grodzisko wczesnośredniowieczne mogło się znajdować na terenie Staromieścia (na terenie dawnego dworu Jędrzejowiczów – dzisiaj park Szpitala Przeciwgruźliczego), jednak obecnie nic na to nie wskazuje. Istnieją również informacje, które lokalizują gród, na tzw. Kopcu Konfederatów Barskich, na obszarze Rynku, na terenie późniejszego zamku a także w rejonie ulicy o nazwie „Grodzisko”. Wydaje się zatem, iż jedynym słusznym rozwiązaniem pozostaje przeprowadzenie badań wykopaliskowych w kierunku wyjaśnienia tej kwestii. Podejmując takie prace należy zdawać sobie sprawę z trudności wynikających ze znacznego już przekształcenia terenu miasta na skutek jego silnej urbanizacji.

Pomimo, iż zespół staromiejski Rzeszowa nie widnieje w ewidencji stanowisk archeologicznych, niejednokrotnie prowadzono w jego obrębie prace archeologiczne, przede wszystkim o charakterze nadzorów. Sprawozdania z tych prac zostały złożone w siedzibie Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura w Rzeszowie, oraz archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Poniżej przegląd wybranych prac, sporządzony na podstawie sprawozdań z badań.

W latach 60. XX w. zwrócono uwagę na gęstą sieć piwnic pod rzeszowskim Rynkiem jednak bardziej ze względów pragmatycznych niż naukowych (m.in. zapadała się nawierzchnia a także pękały ściany kamienic). Rozpoczęto wówczas inwentaryzację oraz zabezpieczanie piwnic ale ze strony archeologów nie odnotowano większego zainteresowania tym faktem. Dopiero właściwie od lat 70. XX w. można odnotować intensyfikację prac archeologicznych w obrębie zespołu staromiejskiego.

W latach 1979-1980 przeprowadzono badania wykopaliskowe na północnowschodnim odcinku drewniano-ziemnych obwałowań Rzeszowa z XVII w. Prace te prowadził S. Lewandowski (1979 r.) oraz A. Lubelczyk (1980 r.). Objęły one teren skweru, położonego między ul. Kopernika, Bóżniczą i Mickiewicza. Podjęto je w związku z przewidywaną na tym miejscu budową teatru „Kacperek”. Celem prac było uchwycenie m.in. pełnego profilu wału, począwszy od umocnień stoku, po parkan i zaplecze wału. Prace zostały przerwane z powodu braku środków finansowych. Wiadomo m.in. na podstawie źródeł pisanych jak wyglądał przebieg północno-wschodniego odcinka wału z czasów Spytka Ligezy. Od strony północnej miasta wał biegł mniej więcej równolegle do ul. Kopernika i łączył się z walikami otaczającymi Starą Bożnicę. Był to stromy, ziemny nasyp z drewnianym parkanem, jako przedpiersiem. Dostęp do niego utrudniała rzeka Mikośka, która pełniła rolę obronnej fosy. Jej brzeg od strony wałów wznosił płot lub być może nawet parkan. Obecnie rzeka Mikośka zamieniona została w kanał, który przebiega poniżej powierzchni ul. Kopernika. Wały drewniano-ziemne, które wznosił Spytek Ligeza w latach 1624-1637 zaczęły tracić swoje znaczenie na przełomie XVII i XVIII w. To właśnie w tym czasie dokonano połączenia Starego i Nowego Miasta, prawdopodobnie kosztem rozkopania wałów obronnych. Wały od tamtej pory były systematycznie niszczone w XVIII i XIX w. Dodatkowo w latach 1942-1943 zniwelowano nasyp od strony Bożnicy oraz od strony wschodniej. Podczas prac prowadzonych w latach 1979-1980 zarejestrowano prawdopodobnie waliki, które otaczały Starą Bożnicę a także parkan (w postaci drewnianych konstrukcji), który mógł pełnić rolę umocnienia od strony Mikośki. Dodatkowo zadokumentowano dwie rynny drewniane (z XVII w.), które mogły służyć do odprowadzania wody z terenów położonych na południowy-wschód od miejsca założenia wykopów. Za pomocą rynien można było również zasilać rzekę Mikośkę wodą ze Starego Wisłoczyska, która podchodziła pod same wały. Podkreślić przede wszystkim należy, że opisywane badania przyniosły oczekiwane rezultaty. Nie zlokalizowano wprawdzie wału głównego otaczającego miasto od strony północnej ale zarejestrowano relikty walików. Brak reliktyw wału głównego może być spowodowany silnymi niwelacjami terenu od XVIII w. po czasy współczesne. Postulowano wówczas konieczność założenia wykopów archeologicznych w celu uchwycenia połączenia reliktyw walików z wałem głównym oraz zbadanie jego konstrukcji.

W latach 1979-1984 prowadzono nadzory archeologiczne nad pracami ziemnymi w obrębie Starego Miasta. Polegały one na okresowych inspekcjach robót ziemnych na terenie Starego Miasta i dokumentowaniu ciekawszych szybków. Ostatecznie wykonano dokumentację 21 szybków z ul. Mickiewicza, Przesmyk oraz Rynku. W sprawozdaniu z nadzorów zwracano uwagę na fakt, iż rozważania na temat rozplanowania budynków Starego Miasta można przeprowadzić dopiero od wieku XVI. Rozplanowanie Rynku i budynków ulokowanych wokół niego wskazuje na średniowieczną genezę układu urbanistycznego, a także na ciągłość zabudowy przyrynekowej, która ujęta była regularnym planem, już kilkanaście lat po lokacji miasta. Trudności w charakterystyce wspomnianej zabudowy związane są przede wszystkim z istnieniem przez długi okres czasu zabudowy drewnianej, która podlegała częstym zniszczeniom na skutek np. pożarów. Pierwsze wzmianki jakie można znaleźć w księgach miejskich na temat zabudowy miasta informują ogólnie o ruchu budowlanym na przełomie XVI i XVII w. Działalność budowlana wzmogła się pod koniec wieku XVII i na pocz. wieku XVIII. W tym czasie była to już zapewne w przeważającej części zabudowa murowana. Piwnice wykonywane były z cegły, z kolei II kondygnacja piwnic była najczęściej drążona w lessie i obmurowywana. Ostateczny kształt kamienice przyjęły zapewne w 1 poł. XVI w. Nadzory przeprowadzone w latach 1979-1984 udokumentowały

przede wszystkim nawarstwienia nowożytnie, które powstały między XVII w. XX w. Powstały one w większości w wyniku budowy kamienic oraz piwnic a także ich późniejszej dewastacji jak również w procesie współczesnych prac remontowo-instalacyjnych. Analiza nawarstwień i materiału archeologicznego potwierdziła datowanie kamienic na XVII i XVIII w. Dodatkowo uchwycono ślady drewniano-ziemnych umocnień Rzeszowa z pocz. XVII w. (w rejonie styku ul. Mickiewicza i ul. Bożniczej). Niestety małe rozmiary wykopów nie pozwoliły prześledzić kierunku przebiegu tych umocnień. W związku z tym ponownie został wysunięty postulat o konieczności nadzorów nad pracami ziemnymi, zwłaszcza na styku ul. Mickiewicza i ul. Bożniczej, którydy prawdopodobnie wał przebiegał.

W 1985 r. A. Lubelczyk przeprowadził nadzór archeologiczny w obrębie zespołu staromiejskiego na obszarze Rynku. Całość uzyskanego materiału zabytkowego można datować na XIV-XIX w. Większość materiału pochodzi z warstw zasypiskowych piwnic, w których zabytki archeologiczne wystąpiły w przemieszaniu. Chronologia najstarszych kafli i ceramiki w obrębie poszczególnych obiektów przedstawia się następująco: Rynek 3 – XIV-XV w., Rynek 5 – XIV-XV w., Rynek 10 – XVI w. (?), Króla Kazimierza 25 – XIV-XV w., Rynek 19 – XVI w. Dodatkowo odkryty obiekt (rodzaj piwniczki?) w budynku przy ul. Joselewicza datowany jest na XV w.

W 1986 r. przeprowadzono szereg prac o charakterze nadzorów w obrębie Starego Miasta. Istotne znaczenie mają jednak przede wszystkim obserwacje poczynione w budynku przy ul. Bożniczej 2, gdzie zarejestrowano krawędź fosy, która na tym odcinku została zasypana w końcu XVI w. Fosa ta byłaby zatem reliktem najstarszych urządzeń obronnych miasta. Jej zasypanie można prawdopodobnie wiązać z przebudową obwarowań miejskich przez Spytka Ligezę na przełomie XVI i XVII w. W tym czasie nastąpiła zmiana w systemie obronnym na tym odcinku, poprzez włączenie do niego Starej Bożnicy. Oprócz fragmentów ceramiki oraz kafli w wykopie przy ul. Bożniczej 2 odkryto 2 skórzane buty.

W roku 1987 ponownie przeprowadzono szereg prac o charakterze nadzorów w obrębie Starego Miasta (badania prowadzili: S. Czopek, A. Lubelczyk, M. Proksa). Badania te zlokalizowane były na skwerze u styku ulic Kopernika i Bożniczej, na ul. Mickiewicza, na terasie za wschodnią i południową pierzeją Rynku a także przy kamienicach w Rynku oraz przy ul. Mickiewicza. W wyniku tych prac pozyskano nowe dane dotyczące historii osadnictwa i zabudowy miasta od średniowiecza po czasy współczesne a także obwarowań drewniano-ziemnych. W rejonie ul. Kopernika, Bożniczej i Mickiewicza natrafiono na wał ziemny z resztkami konstrukcji drewnianych. Na ul. Mickiewicza odsłonięto sklepienie piwnic pod Zajazdem Czadowskiego- Jazłowieckiego oraz mur kamienny stanowiący prawdopodobnie pozostałość po tzw. „Bramie Wodnej”. Na terenie położonym za wschodnią pierzeją Rynku odsłonięto mury ceglane stanowiące pozostałość kamienic z XVII i XVIII w. Nie stwierdzono tam reliktyw obwałowań ani osadnictwa starszego niż XVI w. Na rogu ul. Króla Kazimierza i Berka Joselewicza natrafiono na pionowy pał mający zapewne związek z obwałowaniami ziemnymi. Z kolei na wprost ul. Baldachówka zarejestrowano fragment drogi przywałowej lub wałowej wyłożonej belkami. Natomiast naprzeciwko budynku przy ul. Króla Kazimierza 6 odsłonięto fragment tunelu kamiennego. Na zapleczu południowej pierzei Rynku oprócz fragmentów murów oficyny, nie zarejestrowano wałów ziemnych jak również śladów intensywnego zagospodarowania terenu.

W 1990 r. S. Czopek przeprowadził badania wykopaliskowe w rejonie ul. Króla Kazimierza. Ulica ta stanowi bezpośrednie zaplecze zabudowy przyrynkowej od strony południowej. Podczas prac pozyskano m.in. ceramikę XIV-XV w. a także późniejszą od XVI do XVIII w. Dodatkowo zarejestrowano relikty konstrukcji drewnianej, którą Autor badań interpretował jako element dźwigający np. pomost, który mógł biec w kierunku rozlewisk Wisłoka. Zarejestrowano także warstwę, która mogła być związana z odbudową systemu obronnego miasta na pocz. XVII w. a także pozostałości budynków gospodarczych z XV-XVII w. Pozyskane zabytki to przede wszystkim przedmioty ze szkła, metalu oraz gliny (ceramika i kafle). Autor badań poddał również w wątpliwość lokalizację drogi przywałowej, której relikty miano odkryć w 1987 r. w pobliżu ul. Baldachówka. Poza tym kategorycznie odrzucił interpretację pionowego pała (również odkrytego podczas badań w 1987 r.) jako ślad parkanu-palisady, otaczającego miasto od południa. Zdaniem wspomnianego badacza zasadniczy stok wału obronnego nie został dotychczas odsłonięty (znajduje się on pod ul. Króla Kazimierza). Natomiast górna jego część została już prawdopodobnie zniszczona. Autor badań podkreślał, że bardzo ważny jest teren obecnego stoku wzgórza staromiejskiego (ul. Króla Kazimierza od strony Rynku) i dlatego wszelkie prace ziemne w tym rejonie powinny być poprzedzone badaniami archeologicznymi. Zwracał przede wszystkim uwagę na płytko położone warstwy późnośredniowieczne i z wczesnych faz okresu nowożytnego. Jego zdaniem istotne byłoby przeprowadzenie systematycznych badań wykopaliskowych na szerszym terenie a przede wszystkim objąć nimi przekop przez ul. Króla Kazimierza (aż do calca). Podkreślał również, że stan archeologicznego rozpoznania staromiejskiego Rzeszowa jest już na tyle zaawansowany, że konieczne jest podjęcie kompleksowego opracowania ich wyników.

W 1990 r. przeprowadzone zostały również badania archeologiczne na Zamku w Rzeszowie, w rejonie odkrytego potajnika (inaczej zwanego „poterna”, co oznacza podziemne przejście wewnątrz fortyfikacji). Badania przeprowadzili: S. Czopek, P. Krupop oraz W. Wardawy. Wykop badawczy zlokalizowany był w północnej części Zamku między budynkiem a murami obronnymi. Podczas prac uchwycono ślad po murze, który mógł być pierwotnie murem obronnym do którego dochodził potajnik wykonany metodą drążenia w lessie a następnie obmurowany. Mur obronny został po pewnym czasie rozebrany a właściwie przesunięty na obecne miejsce. Potajnik zachowano, jednak po przesunięciu murów zewnętrznych teren został zasypany (wyrównany), przykrywając jednocześnie potajnik. Wiadomo zatem, że pierwotna linia murów obronnych na Zamku w Rzeszowie była przesunięta o ok. 7-7,5 m w stronę zamku. Brak materiałów ruchomych uniemożliwił datowanie. Dlatego też istotne wydaje się przeprowadzenie w rejonie Zamku (zarówno wewnątrz jak i w obrębie fosy) regularnych, stacjonarnych badań wykopaliskowych.

W 1993 r. A. Lubelczyk przeprowadził nadzory archeologiczne przy ciągu ciepłowniczym na odcinku od ul. Króla Kazimierza do ul. Kopernika. W ich wyniku stwierdzono, iż pierwotny układ stratygraficzny został gruntownie naruszony w okresie od XVIII do XX w. Wały ziemne biegły nie tuż na zapleczu kamienic Rynku tylko bliżej ul. Kopernika, pod którą płynie rzeka Mikośka, która pełniła swego czasu rolę fosy miejskiej. Zbyt płytkie wykopy nie pozwoliły na uchwycenie profilu wału (ślady umocnień uchwytne były w trakcie budowy Domu Nauczyciela w 1946 r. oraz w trakcie budowy teatru „Kacperek” o czym już wyżej wspomiano).

W 1993 i 1994 prowadzono nadzory przy Ratuszu, które wykonywano w związku z kapitalnym remontem tej budowli. Badaniami kierował A. Lubelczyk. Z braku środków finansowych w roku 1992 i 1993 prowadzono prace bez nadzoru archeologa. W związku z tym, iż prace ziemne przeprowadzono wówczas na szeroka skalę, doprowadziło to do bezpowrotnego zniszczenia warstw kulturowych i części odkrywanych murów. Udało się jednak odsłonić całe mury co pozwoliło na uchwycenie pozostałości wszystkich zachowanych murów oraz na próbę ich rozwarstwienia chronologicznego, które wygląda następująco. Faza I (XVI w.) są to mury, które wyznaczają zarys budowli o wymiarach 11x10 m, związanej prawdopodobnie z osobą Spytka Ligęzy. Faza 2 (przełom XVI i XVII w. oraz wiek XVII) są to mury budynku lub piwnicy, które wychodzą poza południową ścianę ratusza oraz młodsze, luźne mury zapewne zróżnicowane chronologicznie. Faza 3 (XVII w.) są to fundamenty południowo-zachodniego pomieszczenia obecnego ratusza, gdzie stwierdzono istnienie XVII-wiecznej piwnicy zniszczonej ok. połowy XVII w. Faza 4 (XVII lub początek XVIII w.) są to fundamenty wschodniej części obecnego Ratusza (bez podcieni). Część ta wyróżnia się tym, że wszystkie ściany są tu głęboko posadowione, występują fragmenty starszej zabudowy oraz na ścianie północnej i południowej istnieje znaczny uskok w posadowieniu fundamentów i calca, co nasuwa wątpliwości odnośnie XVII-wiecznej chronologii tej części ratusza. Na wiek XVIII wyznaczone zostały fundamenty ścian południowo-wschodniego pomieszczenia. Faza 5 to początek XVIII w. Z tego okresu pochodzi jedna z piwnic. Przestała ona pełnić swe funkcje w 1 poł. XVIII w. na co wskazują znalezione w niej kafle. Faza 6 (2 poł. XVIII w.) to przede wszystkim fundamenty północno-zachodniej części obecnego Ratusza. Z tego okresu mogą również pochodzić niektóre, nieokreślone chronologicznie mury. Musiały zostać wzniesione po roku 1762 ponieważ na planie Wiedemanna z tego roku, Ratusz jest budowlą wieloczonową. Faza 7 to okres przebudowy Ratusza w latach 1896-1898. W okresie tym wybudowano podcienia i nadbudowano 2 piętro, od południa wymurowano wypust z zaokrąglonymi narożnikami oraz poprzysuwano niektóre ściany działowe. Faza 8 (wiek XX i okres współczesny) to podbicia fundamentowe z lat 60. XX w., ścianki działowe oraz murki zabezpieczające kable.

W 1996 r. podczas inspekcji wykopów fundamentowych poniżej domu nr 15 przy ul. Partyzantów stwierdzono istnienie warstwy kulturowej, w której zarejestrowano fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej.

W tym samym roku prowadzono nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi, związanymi z budową sieci ciepłej na odcinku od ul. Batorego do ul. Kolejowej, na obszarze tzw. Nowego Miasta, które zostało założone w k. XVI w. lub początkach XVII w. Dopiero od tego czasu zaczęły się nawarstwiać poziomy kulturowe. Świadectwem tego jest warstwa uchwycona w wykopie przy ul. Batorego. Nie zarejestrowano pozostałości zabudowy jak również pozostałości wzmiankowanych w źródłach bram miejskich. W trakcie przyszłych prac na tym obszarze nie należy się zapewne spodziewać warstw starszych niż XVII w.

W 1997 r. prowadzono w obrębie zespołu staromiejskiego następujące nadzory nad robotami ziemnymi:

- Rynek 13 i 14 – odsłonięto 2 poziomy piwnic z XVII i XVIII w. przed frontem kamienic;
- Rynek 20-23 – odsłonięto układ piwnic wymienionych kamienic a z ich zasypisk pozyskano materiał zabytkowy od późnego średniowiecza po XIX w. Widoczne były również piwnice wychodzące poza obręb kamienic w kierunku Rynku;
- ul. Matejki 6-8 i ul. Kopernika 10 – odkryto szereg murów, które pozwoliły na odtworzenie piwnic kamienic nr 6 i 8 przy ul. Matejki, Odsłonięto także piwnicę II kondygnacji wychodzącą w głąb

ul. Matejki. Przed frontem kamienic natrafiono na wkop z kaflami i ceramiką z XV-XVI w., który mógł być śladem piwnicy lub przedproży. Z kolei przy ul. Kopernika 10 uchwycono pozostałości nasypu wału ziemnego z XVII w.;

- ul. 3-go Maja – w trakcie modernizacji ulicy na głębokości 50-70 cm natrafiono na poprzecznie ułożone belki drewniane, które były pozostałością XVII lub XVIII w. drogi prowadzącej z miasta do zamku. W założonym obok wykopie sondażowym na gł. 150 cm natrafiono na drugi również nowożytny poziom drogi (XVI/XVII w.).

W 1998 r. przeprowadzony został nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi związanymi z modernizacją ul. Kościuszki i ul. Grunwaldzkiej. Dodatkowo na skrzyżowaniu ul. Grunwaldzkiej i Kopernika, w miejscu spodziewanej bramy miejskiej wykonano specjalny wykop archeologiczny. W wykopach zaobserwowano, iż z powodu gęstej sieci infrastruktury technicznej, pierwotny układ nawarstwień został zniszczony przez nowożytny oraz współczesne prace. Mimo to w kilku punktach remontowanych ulic natrafiono na starsze poziomy z XVII i XVIII w. Jednym z nich jest ul. Kościuszki, gdzie zarejestrowano pozostałości drogi wykładanej drewnem (podobne relikty drogi odkryto na ul. 3-go Maja w 1997 r. oraz w 1998 na ul. Bernardyńskiej). Z kolei na ul. Grunwaldzkiej oraz ul. Kościuszki zadokumentowano warstwę z kośćmi oraz materiałem ceramicznym z XVII w. Najciekawszych informacji dostarczył jednak specjalny wykop na skrzyżowaniu ul. Grunwaldzkiej i ul. Kopernika. Odsłonięto tam potężne kamienne mury będące pozostałością tzw. „Bramy Murowanej” oraz muru zaporowego przed Mikošką. Dzięki tym badaniom wyjaśniła się rola odkrywanych od lat wzdłuż ul. Kopernika murów kamiennych, które są zapewne pozostałościami muru zabezpieczającego wały miejskie przed podmywaniem przez Mikoškę. Mur ten na pewnym odcinku został wykorzystany jako fundament „Bramy Murowanej”.

W tym samym roku przeprowadzono również nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi związanymi z modernizacją sieci energetycznej w Rzeszowie (na odcinku pomnik L. Lisa-Kuli – ul. Kopernika – ul. Grunwaldzka – ul. Bernardyńska – ul. Konarskiego – „stacja trafo” przy pomniku L. Lisa-Kuli). Z powodu gęstej infrastruktury technicznej pierwotny układ nawarstwień kulturowych został zniszczony a obserwowane poziomy mają współczesny charakter i dla rozważań historycznych nie mają większego znaczenia. Nie zarejestrowano również śladów obwałowań miejskich biegnących wzdłuż Mikoški.

Również w 1998 r. wykonany został nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi związanymi z budową sieci gazowej do Szpitala Wojewódzkiego nr 1. Gazociąg przebiega wzdłuż Wisłoka, w niedalekiej odległości od jego koryta, na odcinku od ul. Naruszewicza po al. Piłsudskiego. Nadzór ten podyktowany był faktem, iż wzmiankowana inwestycja znajdowała się w strefie ochrony konserwatorskiej. W pobliżu gazociągu znajduje się stary cmentarz, założony pod koniec XVIII w. (w miejscu szpitala dla ubogich). Wcześniej przechodziła tamtędy główna droga w kierunku wschodnim, z istniejącym do roku 1730 mostem drewnianym. Na jej szlaku znajdował się istniejący co najmniej od XV w. kościół św. Ducha (zastąpiony później kościołem św. Trójcy), położony tuż przed mostem. Niewątpliwie pełnił on ważną rolę w systemie obronnym miasta. Podczas nadzorów spodziewano się m.in. uchwycić ślady dawnej drogi prowadzącej do mostu za kościołem św. Trójcy. Niestety takich relikwów nie zarejestrowano. Spowodowane jest to prawdopodobnie zniszczeniami spowodowanymi przez przesunięcia koryta Wisłoka a także współczesnymi niwelacjami.

W 2000 r. A. Lubelczyk przeprowadził nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi związanymi z budową przyłącza sieci niskiego napięcia do budynku przy ul. Bernardyńska 2. Pomimo naruszenia pierwotnej stratygrafii uzyskano nowe informacje na temat otoczenia miasta poza wałami oraz prowadzących do niego dróg. Drogi, te które niejednokrotnie przebiegały przez podmokły teren, biegły groblami a ich nawierzchnie wykładano okrąglakami, które układano naprzemianlegle warstwami. Podczas opisywanych nadzorów odkryto pozostałości drewnianej nawierzchni drogi, co wskazywało na konieczność prowadzenia nadzorów archeologicznych w tym rejonie również w przyszłości.

Również w roku 2000 A. Lubelczyk przeprowadził nadzory przy ul. Siemiradzkiego 10 w Rzeszowie. Znajduje się tam kanał XIX-wieczny, który wychodzi z zabudowań byłych koszar „Kraińskiego” (obecnie Fundacja „Nowe Życie” ul. Piłsudskiego 8-10) i prowadzi do Potoku Mikoška płynącego wzdłuż ul. Siemiradzkiego. Kanał ten ma prawdopodobnie związek z koszarami „Kraińskiego”. W poł. XIX w. budowla ta pełniła prawdopodobnie częściową rolę zajazdu. Natomiast w 2 poł. XIX w. mieściły się w niej częściowo kwatery wojskowe a potem koszary.

Rok 2000 to także nadzory nad budową kanalizacji na odcinku od ul. Kopernika do ul. Mickiewicza. Podczas tych prac pozyskano kolejne cenne informacje dotyczące przebiegu XVII-wiecznych obwałowań ziemnych miasta. Odkryte w 1987 r. relikty interpretowano jako ślady walika otaczającego Bożnicę. Dzięki badaniom przeprowadzonym w 2000 r. udało się zweryfikować pierwotną hipotezę. Odkryte nawarstwienia to pozostałości tego samego wału, który mógł tworzyć front wschodni umocnień Rzeszowa oraz dochodził prawdopodobnie do „Bramy Wodnej” miasta. Przy tym założeniu bramę należałoby lokalizować w rejonie

późniejszego zajazdu, którego pozostałości odsłonięto w 1987 r. Z kolei informacje o odkryciu pozostałości „Bramy Wodnej” wiążą się z budową szaleatów miejskich, co miało miejsce niżej (na wprost ul. Gałęzowskiego).

W roku 2001 przeprowadzone zostały nadzory nad pracami ziemnymi związanymi z przebudową wodociągu w obrębie rzeszowskiego Rynku, ul. Matejki oraz Placu Farnego. W większości prace te prowadzone były po linii starego wodociągu co utrudniało obserwacje stratygraficzne. Dodatkowo w wykopach natrafiano na gęstą sieć infrastruktury technicznej, która naruszyła już wcześniej pierwotny układ nawarstwień kulturowych. Dlatego też rzadko natrafiano na pierwotny poziom z XVI, XVII lub XVIII w. Częściej natomiast rejestrowano pozostałości piwnic lub ich negatywy w profilach wykopu. W rejonie kościoła Farnego natrafiono na strefę cmentarza przykościelnego, która manifestowała się warstwą z drobnymi fragmentami kości ludzkich a w dwóch przypadkach nawet pozostałościami murowanych krypt grobowych. W toku opisywanych prac doszło do efektownego odkrycia kamiennej studni, która widoczna jest na XVIII wiecznych planach Rzeszowa. Opisywane wyżej nadzory potwierdziły, iż na przeważającej części Rynku (głównie partia środkowa), brak jest starszych nawarstwień. Świadczyć to może o znacznym zniwelowaniu powierzchni Rynku. Dodatkowo natrafiono na pozostałości piwnic przed kamienicą Rynek 21. Wspomnieć również należy, że na wysokości pomnika T. Kościuszki zarejestrowano wkop, który wskazuje istnienie jakiegoś korytarza lub fragment rozległego zapadliska. Ponadto w środkowej części Rynku natrafiono na jamę kultury przeworskiej, która wyeksplorowana została jedynie częściowo. Odkrycie studni wymusiło konieczność prowadzenia standardowych badań wykopaliskowych a nie tylko nadzoru archeologicznego. Materiał zabytkowy pozyskany podczas eksploracji studni mieści się w większości w ramach XVII w.. Zarejestrowano również artefakty, które można by zaliczyć do wieku XVI ale jest też sporo zabytków datowanych na wiek XVIII (m.in. kafle z białą polewą i prawdopodobnie dachówki „esówki”. Wydaje się, iż geneza tego obiektu związana jest z XVII w. jednak spora ilość materiału z XVIII w., który sugeruje późniejsze jej powstanie. Z całą pewnością jej istnienie można uznać co najmniej od 1730 r. a zapewne i wcześniej. Z kolei czas jej likwidacji należy przyjąć ok. roku 1842, kiedy to przez środek Rynku wytyczono szeroką ulicę.

W 2002 r. A. Lubelczyk przeprowadził nadzór na ul. Matejki i w obrębie Rynku. Na ul. Matejki odkryto poziom drogi wykładanej okraglakami datowany prawdopodobnie na XVII w. Z kolei w piwnicach kamienic północnej pierzei Rynku uchwyciono ślady wychodzących przed ich front piwnic (zwykle I kondygnacji). Dodatkowo Autor nadzorów zwracał uwagę na fakt, iż na wysokości kościoła farnego aż do 2 poł XVIII w. znajdował się cmentarz przykościelny. W związku z tym podczas prowadzonych tam prac można natrafić na krypty grobowe i szkielety ludzkie. Dlatego też na wspomnianym odcinku należy zachować szczególną ostrożność podczas wszelkich prac ziemnych.

W 2003 r. podczas inspekcji robót ziemnych przy modernizacji kanalizacji na styku ul. Sobieskiego i Gałęzowskiego odsłonięto grube belki z drzewa, które tworzyły narożnik nieokreślonego budynku. Budynek ten został prawdopodobnie zniszczony podczas wykonywania poprzedniej kanalizacji i innej infrastruktury. Na starych planach we wspomnianym miejscu widoczny jest jakiś niewielki budynek.

W tym samym roku na placu przy ul. Słowackiego i ul. Dymnickiego przeprowadzono badania archeologiczne o charakterze ratowniczym. Prace te miały na celu przebadanie śladów starszego osadnictwa oraz stratygrafii nawarstwień kulturowych na tym obszarze. Tradycja i źródła historyczne mówiły o ul. Różanej, która biegła w poprzek wspomnianego placu. Ulica ta istniała jeszcze w latach 70. XX w. Plan katastralny z 1841 r. ukazuje drewnianą zabudowę przy interesującej nas ulicy. Niestety podczas badań nie udało się zarejestrować śladów drewnianej zabudowy jak również reliktyw wałów czy śladów osadnictwa starszego niż XVIII w. Stwierdzono przemieszane warstwy osadnicze co może świadczyć, iż teren ten został bardzo mocno zniwelowany.

W 2003 r. przeprowadzono także nadzory nad pracami ziemnymi związanymi z modernizacją kanalizacji deszczowej na rzeszowskim Rynku a także na ul. Matejki. Jak większość nadzorów na Rynku również i tymi pracami kierował A. Lubelczyk. Prace te były kontynuacją modernizacji prowadzonej od 2002 r. Opisywane działania miały miejsce po zachodniej stronie ul. Matejki (za ul. Grunwaldzką) oraz na wysokości kamienicy Rynek 24-21, zahaczając nieznacznie o początek kamienicy Rynek 20. W wielu przypadkach zarejestrowane nawarstwienia miały charakter przemieszane prawdopodobnie na skutek współczesnej infrastruktury, która tam występowała. W wykopach przy ul. Matejki odkryto m.in. poziom gruzu ceglanego z materiałem datowanym na 2 poł. XVI i 1 poł. XVII w. a także nieliczne fragmenty z przełomu XV i XVI w. Dodatkowo zarejestrowano skupisko kości ludzkich, złożone tam prawdopodobnie wtórnie (być może w trakcie prowadzenia prac ziemnych), jednak wydaje się, że pochodziły z najbliższego otoczenia.

Prawdopodobnie punkt ten wyznacza północno-wschodni zasięg cmentarza przy kościele Farnym. Na odcinku Rynek 25/24 – Rynek 21/20 nie udało się wprawdzie uchwycić kontynuacji piwnic odkrytych w 2001 r. na wprost kamienicy Rynek 21. Natomiast zarejestrowano negatywy kolejnych 4 lub 5 płytkich piwnic oraz

prawdopodobnie jedną piwnicę II kondygnacji na wysokości zachodniej osi kamienicy Rynek 21. Poza tym na styku kamienicy 25 i 24 zarejestrowano strefę zasypiska po domniemanej piwnicy. Ponadto na wysokości kamienicy Rynek 24 wystąpił rozległy obiekt kultury łużyckiej oraz wąska piwnica. Na wysokości kamienicy Rynek 22 również w miejscu piwnicy zarejestrowano strefę zagruzowania.

W 2005 r. miał miejsce nadzór archeologiczny nad pracami penetracyjnobadawczymi w obrębie kwartału zachodniego na rzeszowskim Rynku. Podczas tych prac zarejestrowano m.in. pradziejową jamę, w której zalegał materiał zabytkowy charakterystyczny dla kultury malickiej (ceramika, krzemienie, siekierka oraz fragment przęslika).

W latach 2006-2007 A. Lubelczyk prowadził nadzór archeologiczny nad pracami ziemnymi, które związane były z budową II etapu podziemnej trasy turystycznej. Była to właściwie kontynuacja nadzoru z 2005 r. w obrębie dawnego zespołu zabudowań kwartału zachodniego rzeszowskiego Rynku. Głównym celem nadzoru z lat 2006-2007 było udokumentowanie odkrywanych nawarstwień kulturowych i określenie kontekstu kulturowo-chronologicznego odkrywanych reliktyw piwnic. Odkrycia poczynione podczas opisywanych prac są bardzo zróżnicowane dlatego przedstawione zostaną tylko niektóre z nich. Również podczas tych badań rejestrowano silnie przemieszane nawarstwienia. Na wysokości kamienicy Rynek 5 i 6 udało się odsłonić (niestety tylko fragmentarycznie) zachowane mury piwnic oraz wkopów po dawnych korytarzach wychodzących z poszczególnych kamienic. Na wysokości zachodnich części kamienic Rynek 12, 11, 10

zarejestrowano ślady sklepień piwnic. Z kolei na wysokości Ratusza odsłonięto betonowy kanał biegnący w stronę pomieszczeń we wschodniej części Ratusza. Na ten sam kanał natrafiono w trakcie nadzoru w latach 1993-1994. Podczas opisywanych prac możliwe było również pełniejsze odczytanie układu murów Ratusza. Bardzo interesujących danych dostarczyła szerokopłaszczyznowa odkrywka wykonana na płycie Rynku. Wcześniej sądzono, że pierwotny poziom Rynku został całkowicie ściągnięty podczas brukowania Rynku na pocz. XX w. Tymczasem okazało się, że w części południowej Rynku, począwszy od kamienicy 10 a skończywszy na Ratuszu zachowała się warstwa nasyciona resztkami organicznymi (kośćmi, szczapami). Z tej warstwy pozyskano materiał zabytkowy wiązany z późnym średniowieczem oraz okresem nowożytnym. Z kolei na drodze przejazdowej przez środek Rynku (blisko Ratusza i kwartału) odsłonięto nawet belki drewniane, które stanowiły wykładzinę drogi.

W 2007 r. na terenie klasztoru oo. Bernardynów zostały przeprowadzone badania archeologiczne, które podjęto w związku z planowanymi pracami budowlanymi na terenie klasztoru (badaniami kierowała M. Bober). Przeprowadzone prace o charakterze sondażowym miały na celu zbadanie układu stratygrafii w miejscu istniejącej kiedyś zabudowy (przedłużenie północnego skrzydła klasztoru) oraz stwierdzenie obecności lub braku reliktyw murów tejże. Badaniami objęto obszar po wschodniej stronie budynku skrzydła północnego klasztoru. Stwierdzono, iż teren ten został bardzo mocno zniwelowany. Z układu stratygraficznego rozpoznano miejscami warstwę osadniczą z materiałem zabytkowym, który można datować na XVII w. Potwierdzono, iż część północna budynku klasztornego została wybudowana w innej technice, współcześnie z istniejącym przedłużeniem skrzydła północnego lub później. Zarejestrowano relikty piwnic (XVIII-XIX w.), które stanowią kontynuację piwnic z budynku północnego. Ze względu na dużą niwelację terenu nie zachowały się pozostałości murów dawnej zabudowy klasztoru, odsłonięto jednak ślady, które mogą świadczyć o jej obecności (czworokątny wkop w profilu oraz poziom kamieni). Ze względu na bardzo zwiezły grunt budynek klasztorny był płytko posadowiony i nie był podpiwniczony. Prawdopodobnie został wybudowany w technice drewniano-kamiennej, szachulcowej (?). Być może ze względu na niezbyt trwałą konstrukcję ścian oraz brak podpiwniczenia zabudowa ta nie istniała długo i została rozebrana.

Jak wynika z powyższych informacji w obrębie Starego Miasta w Rzeszowie również zarejestrowano wiele ciekawych obiektów archeologicznych. Wydaje się zatem oczywiste, że wszystkie wspomniane wyżej miejsca powinny zostać wpisane do ewidencji stanowisk archeologicznych jak to ma miejsce w innych miastach. Niestety jak do tej pory takich wpisów nie poczyniono. W zasadzie każda ulica, każdy plac czy też nawet każdy budynek, w obrębie których zarejestrowano ślady archeologicznych nawarstwień kulturowych lub zabytki archeologiczne, powinny znaleźć się w ewidencji stanowisk archeologicznych. Jak już niejednokrotnie wspomniano obszar miasta Rzeszów jest jednym z ciekawszych i bardzo zróżnicowanych, pod względem archeologicznym. Już od połowy lat 50. XX w. badacze penetrowali teren miasta a także okolic. Wydawać by się mogło, że z biegiem czasu kolejne znaleziska archeologiczne będą sukcesywnie dołączane do listy stanowisk. Niestety tak się nie stało. Do tej pory Rynek rzeszowski nie funkcjonuje jako stanowisko archeologiczne. Podobnie jest z przyległymi doń ulicami, których również na próżno szukać w ewidencji stanowisk archeologicznych dla Rzeszowa. Analogiczna sytuacja jest z zamkiem czy np. klasztorem o. o. bernardynów. Rzeszowski zespół staromiejski został pominięty z niezrozumiałych przyczyn, szczególnie

że zarówno Rynek jak i cały zespół staromiejski został niejednokrotnie objęty nadzorami archeologicznymi czy badaniami ratowniczymi.

Jak widać z powyższego przeglądu prac dzięki nadzorom czy planowym badaniom archeologicznym udało się wyjaśnić również wiele problematycznych kwestii związanych z historycznym rozwojem Rzeszowa. Zapewne wiele pytań oczekuje nadal na swoje odpowiedzi jednak z całą pewnością mogą w tym pomóc badania archeologiczne.

V.2.6. Zasób muzealny

W Rzeszowie zbiory muzealne są gromadzone przez kilka instytucji. Najważniejszą z nich jest Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, następnie Muzeum Diecezjalne, Muzeum Mleczarstwa, Muzeum Dobranocek oraz Prywatne Muzeum Techniki i Militariów.

Muzeum Okręgowe jest instytucją prowadzoną przez Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego dzielącą się na oddziały (na terenie Rzeszowa): Muzeum Okręgowe mieszczące się w zabudowaniach klasztoru pijarskiego, Muzeum Etnograficzne w kamienicy przyrynkowej oraz Muzeum Historii Miasta Rzeszowa.

W gmachu głównym przy ul. 3 Maja mieszczą się działy Archeologii, Sztuki oraz Historii. Dział Archeologii dokumentuje pradziejowe i wczesnohistoryczne dzieje południowo-wschodniej Polski posiadając w swoich zbiorach kilkadziesiąt tysięcy eksponatów. Jest on wynikiem między innymi kilkudziesięciu lat badań prowadzonych przez pracowników Muzeum i dalej w ten sposób uzupełniany. Zbiór charakteryzuje duża liczba obiektów pochodzących z epoki brązu oraz wczesnej epoki żelaza. Jednym z wyróżników jest słynny skarb ze Świlczy, w którego skład wchodzi złote i srebrne ozdoby. Natomiast Dział Historyczny, którego zasób oblicza się na ponad dwadzieścia tysięcy eksponatów, charakteryzuje się dużym podzbiorem różnego rodzaju militariów (broni, umundurowania, ekwipunku). Istotnym w strukturze Muzeum jest także Dział Sztuki z dwiema charakterystycznymi kolekcjami. Jedną z nich jest Galeria Dąbskich, która prezentuje cenne obrazy malarstwa zachodnioeuropejskiego. Druga to Galeria Malarstwa Polskiego z dziełami tak uznanych artystów jak Aleksandr Kotsis, Wojciech Gerson, Władysław Czachórski, Henryk Siemiradzki, Maksymilian Gierymski, Aleksander Gierymski, Józef Chełmoński, Józef Brandt, Wojciech Kossak, Ferdynand Ruszczyc, Jacek Malczewski, Leon Wyczółkowski, T. Axentowicz, Andrzej i Zbigniew Pronaszkowie, Jan Cybis, Tytus Czyżewski, Hanna Rudzka-Cybisowa, Artur Nacht-Samborski. W skład zasobu działu wchodzi m.in. zróżnicowane dzieła rzemiosła artystycznego w tym ciekawe przykłady z zakresu ubioru. Wyróżnikiem całego Muzeum jest także unikalny zbiór – spuścizna po Edwardzie Januszu c.k. fotografie działającym w Rzeszowie na przełomie XIX/XX w. Warte docenienia są dwie już publikacje na temat fotografa, jednak dziwi brak informacji o nim na stronie internetowej Muzeum.

Muzeum Etnograficzne im. F. Kotuli posiada jedną ze znaczniejszych w skali kraju kolekcji dotyczących kultury ludowej. Gromadzi ono unikalne już dzieła rzeźby i malarstwa ludowego, strojów noszonych na przełomie XIX i XX w. W zasobie Muzeum znajduje się także cenny zbiór ludowych instrumentów muzycznych. Pozyskiwane są i opracowywane wyroby ludowego rzemiosła artystycznego z zakresu ceramiki, zabawkarstwa. Oprócz eksponatów klasycznie muzealnych instytucja przechowuje duży zasób udokumentowanej w sposób mechaniczny spuścizny szeroko rozumianej kultury ludowej w postaci materiałów z prac terenowych – wywiadów (w formie tekstowej i nagrań), rysunków, fotografii, nagrań fonicznych i wideo dokumentujących ludową obrzędowość. Muzeum gromadzi także dokumenty dotyczące historii wsi. Wyodrębniony zbiór stanowi spuścizna po Franciszku Kotuli, imienniku Muzeum.

Muzeum skupionym na dokumentowaniu dziejów sztuki sakralnej jest Muzeum Diecezjalne mające swoją siedzibę w budynku Kurii Diecezji Rzeszowskiej przy ul. Zamkowej. Jedną z młodszych instytucji tego typu w Polsce, muzeum powstało w 1997 r. W jego zbiorach możemy podziwiać przykłady gotyckiej rzeźby (krucyfiks z kościoła w Rożnowicach, XIV w.). Znajdujemy także dzieła sztuki barokowej zarówno w dziedzinie malarstwa (Chrystus u słupa, XVII w.) jak i rzeźby (Chrystus Ukrzyżowany, XVIII w.).

Powyższe muzea są muzeami w klasycznym tego słowa rozumieniu i zwiedzający miasto będące stolicą województwa i siedzibą władzy kościelnej spodziewa się, a wręcz jest podświadomie przekonany, iż tego rodzaju instytucje muzealne będzie mógł zobaczyć. Nie umniejszając roli Muzeum Okręgowego i Diecezjalnego – jednostek o ustalonej marce i renomie posiadających bogate zbiory z danych dziedzin – wyróżnikiem miasta są obecnie dwa Muzea, których rola w promocji miasta wydaje się jeszcze nie odkryta. Są nimi Muzeum Dobranocek oraz Muzeum Mleczarstwa.

Muzeum Dobranocek ze zbiorów Wojciecha Jamy w Rzeszowie jest wynikiem wieloletniej pasji W. Jamy. Zbierał on różnego rodzaju eksponaty związane z wieczorynkami (*Jacek i Agatka*, *Miś Uszatek*, *Rumcajs* i inne) – figurki, materiały, które służyły do produkcji animacji i filmów związanych z dobranockami oraz różnego rodzaju przedmioty codziennego użytku zdobione wizerunkami postaci z bajek. Swoje zbiory

przekazał miastu w celu utworzenia Muzeum Dobranocek, które został otworzone w 2009 r. w lokalu przy ul. Słowackiego. Obecnie Muzeum mieści się w budynku Teatru Maska przy ul. Mickiewicza.

Muzeum Mleczarstwa przy Zespole Szkół Spożywczych w Rzeszowie dokumentuje działalność jednej z najstarszych w kraju działającej szkoły, kształcącej na potrzeby przemysłu mleczarskiego. Początki gromadzenia zbiorów to l. 50 XX w., kiedy zaczęto zbierać wycofywane z czynnej produkcji maszyny mleczarskie. Kolekcjonowano także dokumenty archiwalne i ikonograficzne dotyczące historii szkoły. Oficjalne otwarcie Muzeum nastąpiło w 1986 r. Obecnie mieści się w jednym z budynków szkoły przy ul. Warszawskiej.

Najmłodszą instytucją muzealną jest Prywatne Muzeum Techniki i Militariów w Rzeszowie, w 2010 r. zarejestrowane w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Mieści się w użyczonych przez miasto obiektach przy ul. Kochanowskiego 19. Właściciele Muzeum – Karolina Gawlicka-Bąk oraz Tomasz Bąk przez kilkanaście lat gromadzili zabytki, które teraz udostępnili szerszej publiczności. Wśród nich znajdują się m.in. zabytkowe samochody i motocykle, militaria (m.in. sprzęt i wyposażenie) oraz sprzęt gospodarstwa domowego i RTV pochodzący z ok. poł. XX w.

Warto jeszcze wspomnieć o instytucji paramuzealnej, a bardzo ważnej dla zobrazowania zawartości zbiorów sztuki gromadzonych na terenie miasta, jaką jest Szajna Galeria. Działa ona od 1997 r. w strukturze Teatru im. Siemaszkowej w Rzeszowie. Prezentuje ona dorobek tego wybitnego artysty, który swoje dzieła ofiarował rodzinnej miastu.

V.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

V.3.1. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony

Przed przystąpieniem do omówienia podstawowych form ochrony obiektów zabytkowych należy także zaznaczyć, iż na terenie Rzeszowa nie występują obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego UNESCO, nie ma też zabytków, które byłyby uznane za Pomnik Historii.

Park kulturowy

Park kulturowy to forma ochrony zabytków, wprowadzona na mocy *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Park kulturowy powołuje mocą uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, rada gminy (lub rady gmin, jeśli obszar parku znajduje się na terenie kilku gmin). Utworzenie parku kulturowego ma na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Do chwili obecnej na terenie Rzeszowa nie został utworzony żaden park kulturowy.

Rejestr zabytków

Rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Dla województwa podkarpackiego jest nim Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków, mający swą siedzibę w Przemyśle, dysponujący delegaturami w Krośnie, Rzeszowie i Tarnobrzegu. Odpowiednim terytorialnie dla miasta Rzeszowa jest Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków – Delegatura w Rzeszowie. Wpis do rejestru odbywa się na mocy decyzji Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, wydanej z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub posiadacza wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W tym samym trybie do rejestru może być też wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.

Wykaz obecnie znajdujących się na terenie Rzeszowa obiektów i zespołów obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych zamieszczono w Aneksie nr 1.

Poza wymienionymi ww. Aneksie zabytkami nieruchomymi do rejestru zabytków wpisanych zostało dziesięć stanowisk archeologicznych:

- osada wczesnośredniowieczna Rzeszów stan. 19 (l.p. 19),
- osada wczesnoneolityczna Rzeszów - Lisia Góra stan. 23 (l.p. 23),
- osada wielokulturowa Rzeszów ul. Leśna stan. 24 (l.p. 24),
- osada wielokulturowa Rzeszów „Skalka” stan. 25 (l.p. 25),
- stanowisko z odkrytym grobem ciałopalnym kultury przeworskiej Rzeszów-Zalesie stan. 93 (l.p. 93),
- osada wielokulturowa Rzeszów-Zalesie stan. 94 (l.p. 94),
- osada wielokulturowa Rzeszów-Zalesie stan. 95 (l.p. 95),
- osada wielokulturowa Rzeszów-Zalesie stan. 108 (l.p. 108),
- osada wczesno neolityczna Zwiężczyca stan. 4 (l.p. 169)
- osada kultury przeworskiej Zwiężczyca stan. 10 (l.p. 175).

Ochrona ustalona w planach zagospodarowania przestrzennego

Obecnie obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego w niewielkim stopniu dotyczą terenów istotnych dla ochrony zabytków miasta. Większość mpzp dotyczy niewielkich obszarów; wykonywane są pod kątem planowanych nowych inwestycji. Uchwalone plany uwzględniają ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków i Gminnej Ewidencji Zabytków oraz strefy ochrony wyznaczone w *Studium Uwarunkowań...*. Obowiązujące mpzp nie obejmują obszarów najważniejszych z punktu widzenia ochrony zabytków Rzeszowa.

V.3.2. Zabytki ruchome objęte prawnymi formami ochrony

Zabytki ruchome na terenie Rzeszowa wpisane do rejestru zabytków

Na terenie miasta Rzeszowa większość zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków znajduje się w świątyniach rzymskokatolickich. Pozostałe wpisy dotyczą obiektów będących w dużym stopniu własnością prywatną a liczbowo dominują w nich zwarte zbiory, będące przykładem miejscowego kolekcjonerstwa.

W rejestrze zabytków ruchomych województwa podkarpackiego na terenie miasta Rzeszowa znajdują się następujące obiekty

- We własności kościelnej:
 - wyposażenie kościoła parafialnego p.w. św. Stanisława i Wojciecha; decyzje B-50 z dn. 02.V.1970, (1 obiekt) oraz B-231 z dn. 2.XII.1987, (43 obiekty)
 - wyposażenie zespołu klasztorного oo. Bernardynów; decyzje B-186 z dn. 16.I.1981 (98 obiekty), B-202 z dn. 16.I.1981 (135 obiektów - zespół wotów) oraz B-217 z dn. 4.I.1986 (7 obiektów - portrety Lubomirskich)
 - wyposażenie kościoła oo. Pijarów p.w. św. Św. Krzyża; decyzja B-40 z dn. 08.VI.1979, (40 obiektów)
 - wyposażenie kościoła parafialnego p.w. św. Marcina w Słocinie; decyzja B-84 z dn. 14.II.2003 (10 obiektów)
 - wyposażenie kościoła parafialnego p.w. św. Józefa w Staromieściu; decyzja B-53 z dn. 29.I.2002 (27 obiektów)
 - obraz Matka Boska z Dzieciątkiem z kościoła parafialnego p.w. Narodzenia NMP w Staroniwie; decyzja B-239 z dn. 20.II.1992 (1 obiekt)
 - wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP, dawnej cerkwi w Zalesiu; decyzja B-93 z dn. 13.04.2004 (10 obiektów)
 - wyposażenie kościoła p.w. Matki Boskiej Śnieżnej w Budziwoju; decyzja B-192 z dn. 26.02.2007 r. (16 obiektów)
 - wyposażenie kaplicy p.w. Św. Trójcy przy ul. Targowej; decyzja B-213 z dn. 23.XI.1983, (22 obiekty)
- kolekcje:
 - kolekcja prywatna (m.in. meble, obrazy), decyzja B-28 z dn. 17.X.1960, (90 obiektów)
 - kolekcja prywatna (kolekcja rzeźb i innych dzieł sztuki), decyzja B-192 z dn. 05.X.1978 (23 obiekty) i decyzja B-193 z dn. 05.I.1979, (69 obiektów)
 - kolekcja, decyzje B-194 z dn. 12.V.1979, (11 obiektów); B-194/1 z dn. 30.X.1979 (1 obiekt); B-194/11 z dn. 12.X.1979, (1 obiekt)
 - kolekcja (wyposażenie i wystrój jadalni), decyzja B-212 z dn. 27.XI.1981, (12 obiektów)
 - samochód osobowy, decyzja B-59 z dn. 26.VI.2002, (1 obiekt)
- pozostałe:
 - malowidła w kamienicy Rynek 17; decyzją B-200 z dn. 25.VIII.1980 (2 obiekty)
 - obraz znajdujący się na Uniwersytecie Rzeszowskim; decyzją B-230 z dn. 28.VIII.1987 (1 obiekt)
 - Pas kontuszowy, wł. prywatnej, decyzją B-233 z dn. 11.IX.1987 (1 obiekt)
 - Ikona, wł. prywatnej, decyzją B-252 z dn. 10.II.1988 (1 obiekt)
 - obelisk ks. Stojałowskiego przy ul. Dębickiej w Przybyszówce, decyzją B-206 z dn. 26.II.1981 (1 obiekt)

V.4. Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków

Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków należy do obowiązków miasta.

Ewidencję tę prowadzi się w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu miasta, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (Art.22.p.4 Ustawy o ochronie zabytków). Wpis zabytków nieruchomości do gminnej ewidencji zabytków jest podstawą do objęcia tych zabytków ochroną w formie zapisu w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w mpzp w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji

drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ewidencja zabytków jest też podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami, a ustalenia tego programu uwzględnia się zarówno w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, jak i w mpzp.

Gminna Ewidencja Zabytków była opracowywana przez miasto sukcesywnie po wejściu w życie *Ustawy o ochronie zabytków...*, a w 2011 r. została uzupełniona m.in. o obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz obiekty z terenów przyłączonych do Rzeszowa miejscowości.

W ramach prac terenowych do niniejszego *Programu...* stwierdzono, że w Gminnej Ewidencji Zabytków znajdują się obiekty nieistniejące oraz obiekty w znacznym stopniu przekształcone, które utraciły większość wartości zabytkowych - wykaz znajduje się w Aneksie nr 4. Występują też obiekty, które takich wartości nie posiadały (dotyczy to głównie współczesnych kapliczek). W związku z tym postuluje się usunięcie z GEZ obiektów wymienionych w Aneksie nr 4 oraz współczesnych kapliczek.

Istniejąca Gminna Ewidencja Zabytków miasta Rzeszowa jest niepełna – nie obejmuje stanowisk archeologicznych.

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Mocne strony:

- duży zasób obiektów i zespołów obiektów o znacznych wartościach architektonicznych, historycznych, artystycznych oraz o cennych walorach krajobrazowych;
- zadbane zespół staromiejski o zachowanym historycznym rozplanowaniu i dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi;
- istnienie zabytków będących świadectwem wielokulturowości i wielowyznaniowości oraz położenie w obszarze o znacznych walorach środowiska kulturowego (d. cerkiew, dwie synagogi i kirkut),
- bogaty zasób ruchomych dzieł sztuki zgromadzonych w obiektach sakralnych oraz w muzeach (głównie Muzeum Okręgowe, Muzeum Etnograficzne, Muzeum Diecezjalne)
- charakterystyczne muzea (Muzeum Dobranocek, Muzeum Mleczarstwa, Muzeum Mleczarstwa)
- zachowane zabytkowe zespoły zieleni
- organizacja wielu imprez kulturalnych, w tym także o międzynarodowej randze (Światowy Festiwal Polonijnych Zespołów Folklorystycznych, Międzynarodowy
- Festiwal Piosenki „Carpathia Festiwal”, Wieczory Muzyki Organowej, Dni
- Rzeszowa, Święto ul. 3 Maja – czyli Święto na Pańskiej, Biennale Plakatu
- Teatralnego, Biennale Sztuki Komputerowej);
- wysoka aktywność społeczna w obszarze kultury, m.in. działalność towarzystw: Stowarzyszenie „Euroregion Karpacki Polska”, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Podkarpacia „Pro Carpathia”, Towarzystwo Przyjaciół Rzeszowa
- sanktuarium Matki Bożej Rzeszowskiej w kościele oo. Bernardynów – możliwość rozwoju turystyki pielgrzymkowej,
- korzystne warunki rozwoju turystyki m.in. ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe oraz położenie przy trasie E4, w niedalekiej odległości od lotniska Jasionka;
- wysoki poziom pozyskiwania środków z innych źródeł na dofinansowanie zadań własnych samorządu miasta
- silne społeczeństwo obywatelskie – aktywność, zdolność do samoorganizacji, wysoka świadomość potrzeb wspólnoty miejskiej, dążenie do ich zaspokajania, zainteresowanie sprawami Rzeszowa
- pozyskiwanie funduszy strukturalnych na ochronę zabytków
- systematycznie rozbudowywana baza hotelowa

Słabe strony:

- brak spójnej, długofalowej polityki przestrzennej i jej nieczytelność
- brak skutecznej ochrony krajobrazu kulturowego zespołu staromiejskiego ze względu na znikomą ilość miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- część zabytkowych zespołów przekształcona, z elementami nowej zabudowy, nie liczącej się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami;
- wykonywanie części remontów zabytkowych obiektów bez poszanowania substancji zabytkowej;
- brak wystarczających nakładów na ochronę zabytków i prace konserwatorskie przy obiektach zabytkowych oraz na kulturę i dziedzictwo narodowe w przeliczeniu na 1 mieszkańca;

- niezagospodarowane lub nawet zdewastowane zabytkowe tereny zielone (park w zespole dworskim w Zalesiu, częściowo park w zespole dworskim w Słocinie);
- słaba promocja walorów kulturowych i turystycznych;
- mało aktywne wykorzystanie przez miasto dóbr kultury dla rozwoju turystyki;
- mała liczba noclegów o kategorii turystycznej

Szanse – czynniki pozytywnego oddziaływania na środowisko kulturowe:

- uwzględnianie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w programach, strategiach i planach rozwoju miasta oraz w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania miasta;
- możliwość finansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowe, samorządowe, prywatne, wyznaniowe, środki UE i in.;
- określenie warunków rozwoju przestrzennego miasta – wdrożenie polityki przestrzennej, która uporządkuje miasto i pozwoli na kontrolowane powstawanie nowych inwestycji bez uszczerbku dla wartości dziedzictwa kulturowego;
- korzystne warunki dla rozwoju turystyki z wszechstronnym wykorzystaniem zasobu i wartości dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego i naturalnego;
- możliwość rozwoju turystyki, m.in. dzięki: budowie autostrady A4 i planom budowy drogi ekspresowej S 19 (powstanie łączników zjazdowych do miasta), rozbudowie lotniska w Jasionce, tanim liniom lotniczym itp.;
- wzrost wydatków na kulturę i społeczne zainteresowanie kulturą;
- duża ilość funduszy Unii Europejskiej w okresie 2007-2013 w tym z Regionalnego Programu Operacyjnego województwa podkarpackiego;
- silne i aktywne organizacje pozarządowe

Zagrożenia – czynniki negatywnego oddziaływania na środowisko kulturowe:

- niekontrolowany rozwój inwestycyjny na obszarze miasta wkraczający w historyczny układ urbanistyczny i układy ruralistyczne;
- brak skutecznej ochrony krajobrazu kulturowego ze względu na minimalną ilość opracowywanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów o znaczących wartościach kulturowych;
- niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków;
- braki w edukacji kulturowej i niedostateczna świadomość wartości zasobów kulturowych;
- wzrost atrakcyjności turystycznej innych regionów kraju powodujący odpływ turystów;
- konkurencja pobliskich ośrodków miejskich tj. Łańcuta, Jarosławia i Przemyśla w obsłudze ruchu turystycznego, a także w imprezach kulturalnych
- wzmożony ruch samochodowy w ścisłym zabytkowym centrum miasta.

VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Wymienione w tym rozdziale zadania są działaniami, których realizacja przewidziana jest na okres wieloletni. Możliwość ich realizacji zależy od możliwości i środków wygospodarowanych przez miasto.

VII.1. Priorytet: Ochrona dziedzictwa kulturowego, układu urbanistycznego i układów ruralistycznych na obszarze miasta

VII.1.1. Istniejące *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Rzeszowa* zostało przyjęte Uchwałą Nr XXXVII/113/2000 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 4 lipca 2000 r. z późniejszymi zmianami. Zawarte w *Studium* załączniki dotyczące zasobów i ochrony dziedzictwa kulturowego Rzeszowa zawierają częściowo nieaktualne dane, na podstawie których wysuwane są także częściowo nieaktualne postulaty/wytyczne dotyczące ochrony zabytków. W związku z powyższym postuluje się opracowanie *Studium wartości kulturowych miasta Rzeszowa* obejmującego cały obszar miasta. Przygotowane *Studium wartości kulturowych miasta Rzeszowa* powinno stanowić podstawę do aktualizacji *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Rzeszowa* w zakresie dotyczącym dziedzictwa kulturowego.

VII.1.2. Rozważenie możliwości miasta w zakresie powołania parku kulturowego w obrębie zespołu staromiejskiego oraz opracowania planu jego ochrony (z uwzględnieniem wskazanych zasad postępowania przy powoływaniu parków kulturowych) w celu stworzenia skutecznej ochrony i promocji walorów kulturowych i krajobrazowych miasta.

Zasady postępowania przy powoływaniu parków kulturowych określa dokument pn. Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania projektu jego ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków, przyjęty i zarekomendowany w dniu 6 października 2005 r. do stosowania przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury. Park kulturowy jest formą ochrony krajobrazu kulturowego (krajobraz kulturowy jest to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze Art.16 *Ustawy o ochronie zabytków*) umożliwiającą zachowanie wyjątkowych wartości historyczno-kulturowych w jednoczesnym ewentualnym powiązaniu z ochroną środowiska przyrodniczego. Celem ustanowienia takiej formy ochrony jest potrzeba zachowania ciągłości tradycji krajobrazu i umożliwienie jego rozwoju zgodnie z tradycjami regionu.

Sposób powoływania parku kulturowego określa *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. W art. 16 i 17 ustawy zawarto podstawowe zasady postępowania przy tworzeniu parku kulturowego, w tym:

- powołanie parku kulturowego poprzez uchwałę rady gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej,
- określenie w uchwale nazwy parku kulturowego, jego granic, sposobu ochrony oraz zakazów i ograniczeń,
- sporządzenie, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, planu ochrony parku kulturowego i jego zatwierdzenie przez radę gminy,
- możliwość utworzenia jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem,
- obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru parku kulturowego,
- możliwość ustanawiania na terenie parku zakazów i ograniczeń.

VII.1.3. Podjęcie działań zmierzających do poszerzenia obszaru ochrony w ramach wpisu zespołu zabytkowego centralnej części miasta (decyzja A-325 z dn. 30.01.1969 r.).

VII.1.4. Sporządzenie i uchwalenie MPZP dla obszarów, które takich planów nie posiadają. W pierwszej kolejności dla terenów o stosunkowo dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi lub terenów istotnych dla ochrony historycznych układów przestrzennych.

Są to m.in. następujące obszary:

- teren całego Śródmieścia
- zamek wraz z jego otoczeniem
- obszar historycznego Rynku Nowego Miasta
- plac Garncarski
- tereny historycznych zespołów koszarowych
- układ osiedla majsterskiego fabryki Cegielskiego
- osiedle Dąbrowskiego (osiedle mieszkaniowe PZL)
- osiedle Grota-Roweckiego
- układy ruralistyczne Pobitna, Przybyszówki, Staromieście

Plany te winny uwzględniać wymogi związane z ochroną znajdujących się na tych obszarach obiektów zabytkowych, w szczególności tych wpisanych do rejestru zabytków, ale także tych uwzględnionych w Gminnej Ewidencji Zabytków. Zaleca się wprowadzenie w stosunku do obiektów z obu tych grup bardziej precyzyjnych, zindywidualizowanych zapisów, uwzględniających specyfikę ich bryły, form architektonicznych i kontekstu przestrzennego.

VII.1.5. Uwzględnianie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego miasta dziedzictwa kulturowego, a w szczególności:

- obiektów zabytkowych - zarówno wpisanych do rejestru zabytków jak i wszystkich obiektów zabytkowych ujętych w zaktualizowanej Gminnej Ewidencji Zabytków,

- zapisów dotyczących ochrony zabytków zawartych w niniejszym *Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa*
- ochrony w obszarach stref ochrony konserwatorskiej – wskazanej w opracowaniu *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Rzeszowa*

VII.1.6. Uwzględnianie w planowaniu przestrzennym i działalności inwestycyjnej na terenie miasta zasad ochrony historycznych układów planistycznych miejscowości przyłączonych do miasta oraz zasad ochrony krajobrazu kulturowego a przede wszystkim ochrony konserwatorskiej elementów charakterystycznych dla zespołów zabudowy dawnych wsi i związanych z nimi elementów krajobrazu naturalnego:

- układów ruralistycznych i planistycznych, tj. pozostałości dawnego rozplanowania wsi na obszarach siedliskowych;
- zabytkowych zespołów kościelnych i cerkiewnych;
- zabytkowych zespołów dworsko-parkowych;
- stanowisk archeologicznych;
- krajobrazu kulturowego [ogólny charakter zabudowy, historyczna sieć dróg, sposób zagospodarowania i użytkowania terenu, elementy dopełniające (m.in. kapliczki, figury i krzyże, pomniki, cmentarze) oraz powiązanie zabudowy z formami terenowymi, elementami krajobrazu naturalnego (cieki wodne, naturalna zieleń, rzeźba terenu) oraz charakterystycznymi formami zagospodarowania terenu: zieleń użytkowa, obszary chronionego krajobrazu, rezerваты, użytki ekologiczne, pomniki przyrody, rowy, skarpy, stawy itp.]
- historycznych panoram, osi widokowych, form terenu, zabytkowych kompozycji zieleni, cmentarzy itp.
- zasad kształtowania reklam, małej architektury, zieleni

VII.1.7. Podjęcie działań zmierzających do uzupełnienia zabudowy południowej pierzei Rynku.

VII.1.8. Wspieranie przez samorząd miasta dalszej konsekwentnej rewaloryzacji zespołu zabytkowego Śródmieścia Rzeszowa.

VII.1.9. Rewaloryzacja terenów:

- placu Ofiar Getta wraz z otoczeniem synagog,
- placu Wolności
- otoczenia Zamku

VII.1.10. Wykonanie prac w celu prawidłowego zagospodarowania otoczenia zabytkowych obiektów. (Wszelkie prace w otoczeniu obiektów zabytkowych należy wykonać w porozumieniu z WUOZ Delegatura w Rzeszowie), np. uczytelnienie ekspozycji Zamku od strony zachodniej.

VII.1.11. Dążenie do ograniczania ruchu kołowego w historycznym centrum miasta.

VII.1.12. Nawiązywanie w nowych realizacjach do lokalnych tradycji kształtowania zabudowy – poszanowanie i kultywowanie we współczesnych realizacjach lokalnych tradycji budowlanych na obszarach dawnych wsi.

VII.1.13. W dalszej perspektywie w historycznym centrum miasta należy dążyć do wymiany istniejącej dyszharmonizującej zabudowy, (m.in. istniejące pawilony, bloki) na nową dostosowaną gabarytami, bryłą i jakością architektury.

VII.2. Priorytet: Opieka nad zabytkami nieruchomymi, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów obiektów charakterystycznych dla miasta

VII.2.1. Podjęcie inicjatywy zmierzającej do wpisania do rejestru zabytków obiektów posiadających wartości architektoniczne, historyczne lub artystyczne, które dotychczas nie figurują w rejestrze. Dotyczy to m.in. następujących obiektów będących własnością miasta:

- Kamienica- Dawne koszaży im. Głowackiego, ul. Batorego 20, XIX/XX w.
- Kamienica - dawne koszaży im. Kilińskiego, ul. Batorego 9, 1889 r.
- Dom mieszkalny, ul. Dąbrowskiego 79, pocz. lat 50-tych XX w.

- Dom mieszkalny, ul. Dąbrowskiego 85, pocz. lat 50-tych XX w.
- Dom mieszkalny, ul. Dominikańska 6a, 1952 r.
- Dom mieszkalny, ul. Dominikańska 6, 1952 r.
- Dom mieszkalny, ul. Fryderyka Szopena 16, lata 30-te XX w.
- Zespół budynków szkolnych, ul. Fryderyka Szopena 11, 1931 r.
- Dom mieszkalny - kamienica mieszczańska, ul. Jagiellońska 4, lata 20-te XX w.
- Dom mieszkalny - kamienica, ul. Józefa Ignacego Kraszewskiego 5, 1912 r.
- Dom mieszkalny - kamienica, ul. Józefa Ignacego Kraszewskiego 3, ok. 1910 r.
- Kapliczka słupowa zw. Mikołajek, ul. Michała Bałuckiego 1905 r.
- Dom mieszkalny - kamienica, Plac Śreniawitów 2, pocz. XX w. (po 1903 r.)
- Dom mieszkalny, Plac Wolności 15a, poł. XIX w.
- Dom mieszkalny - kamienica, ul. Sokoła 4, pocz. XX w.
- Cmentarz, ul. Zapolskiej 1 poł. XIX w.

VII.2.2. Działania władz samorządowych związane z wpisaniem do rejestru zabytków ważnych dla dziedzictwa kulturowego miasta obiektów powinny polegać na:

- a) zebraniu stosownej dokumentacji, opracowaniu karty ewidencyjnej obiektu i złożeniu wniosku do WKZ (osobno dla każdego obiektu; sukcesywnie, poczynając od obiektów najbardziej zagrożonych z uwagi na stan zachowania lub zamierzenia inwestycyjne) – w przypadku obiektów stanowiących własność miasta;
- b) prowadzeniu działań zachęcających właścicieli do występowania do WKZ o dokonanie wpisu do rejestru zabytków, np. sfinansowanie kosztów uzyskania wypisów i wyrysów z ewidencji gruntów niezbędnych przy składaniu wniosków o dokonanie wpisu, podjęcie decyzji o finansowym wspieraniu remontów obiektów wpisanych do rejestru zabytków (np. poprzez system ulg w podatkach lokalnych czy refundowanie określonej procentowo części kosztów remontu, jeśli sposób jego przeprowadzenia zyskał akceptację WKZ) itp. – w przypadku obiektów znajdujących się w posiadaniu innym niż miasta podmiotów (w tym osób prywatnych);
- c) w obu ww. przypadkach miasto może również we własnym zakresie objąć ochroną wytypowane obiekty, wprowadzając precyzyjne, szczegółowe zapisy w mpzp zgodnie z wytycznymi WKZ.

VII.2.3. Prowadzenie prac remontowych przy obiektach zabytkowych stanowiących własność władz samorządowych zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi. W pierwszej kolejności należy wykonać prace remontowe i konserwatorskie przy obiektach znajdujących się w złym stanie, a prezentujących znaczne wartości zabytkowe lub historyczne i walory architektoniczne. Należą do nich następujące obiekty:

- mur w zespole cmentarza w Pobitnem,
- kaplica na cmentarzu w Staromieściu,
- kaplica na cmentarzu w Zalesiu.

VII.2.4. Przygotowanie i wdrożenie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków.

VII.2.5. Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami m.in. poprzez pozyskiwanie środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych.

VII.2.6. Dofinansowanie dokumentacji zagrożonych zabytków budownictwa drewnianego.

VII.2.7. Zapobieganie pogarszaniu stanu zachowania zabytkowej zabudowy miasta – podejmowanie przez samorząd inicjatyw zachęcających właścicieli obiektów zabytkowych do przeprowadzania prac konserwatorsko-remontowych – samorządowy system preferencji finansowych dla właścicieli i użytkowników zabytków (m.in. ulgi i zwolnienia podatkowe, częściowa partycypacja w kosztach, patrz pkt. VII.2.4.).

VII.2.8. Wspieranie działań zmierzających do powstrzymania procesu niszczenia oraz działań ratunkowych w stosunku do obiektów zabytkowych o dużych walorach architektonicznych lub historycznych, nie będących własnością miasta, nieużytkowanych bądź znajdujących się w złym stanie technicznym, np.:

- Kordegarda w zespole Pałacu Letniego Lubomirskich
- Słocina – obiekty z zespołu dworsko-parkowego m.in.: dwór, spichlerz
- Zwiężczyca – spichlerz z zespołu folwarcznego

- Budziwój – kościół
- Budziwój – d. szkoła
- Biała – dom, ul. Słowiańska 1
- Biała - rządcówka

VII.2.9. Rozważenie możliwości przejęcia przez miasto Pałacu Letniego Lubomirskich oraz budynku dawnej kordegardy oraz ich adaptacja na działalność kulturalną (np. Muzeum Historii Rzeszowa).

VII.2.10. Wspieranie inicjatyw zmierzających do rewitalizacji zabytkowych obiektów kolejowych oraz młyna przy ul. Dębickiej – w dobie głębokich przekształceń własnościowych w sposób szczególnie narażonych na zniszczenie lub silne przekształcenia.

VII.2.11. Dbłość o zachowanie w nieprzekształconej formie architektury willowej (będącej świadectwem rozwoju miasta od II poł. XIX w. oraz w okresie dwudziestolecia międzywojennego). Ochrona winna dotyczyć zarówno zachowania formy, bryły, wystroju elewacji, detalu, stolarki okiennej i drzwiowej obiektów wpisanych do rejestru i do gminnej ewidencji zabytków, jak również szczególnej dbłości o zachowanie wartości urbanistycznych z wykluczeniem działań powodujących degradację otoczenia tych obiektów.

VII.2.12. Starania o zachowanie i ochronę architektury modernistycznej; zwrócenie szczególnej uwagi na zachowanie najistotniejszych elementów charakterystycznych dla tej stylistyki, – m.in. stolarki okiennej i drzwiowej; rodzajów, faktury i kolorystyki tynków; wystroju elewacji i wnętrz klatek schodowych.

VII.2.13. Przy realizacji zadań określonych w Programie Rewitalizacji Obszarów Miejskich jako prace remontowe i modernizacyjne określonych m.in. jako prace remontowe konkretnych budynków należy pamiętać, że przy obiektach zabytkowych przeprowadza się prace konserwatorsko-remontowe, w czasie których zadbać należy o maksymalne zachowanie autentycznej substancji zabytkowej (m.in. oryginalnej stolarki okiennej i drzwiowej, wystroju i detalu architektonicznego, klatek schodowych). Prace te muszą być uzgodnione z WUOZ Delegatura w Rzeszowie.

VII.2.14. Rewaloryzacja parków:

- Ogród Miejski im. Solidarności
- Park w zespole dworsko-parkowym w Słocinie
- Park w zespole dworsko-parkowym w Staromieściu
- Park im. Inwalidów Wojennych.

VII.2.15. Egzekwowanie kanonu zasad i zakresu dopuszczalnych działań przy prowadzeniu wszelkich prac remontowych i budowlanych przy obiektach zabytkowych:

- a) wpisanych do rejestru zabytków;
- b) znajdujących się w GEZ;

w tym m.in.: wymóg uzgadniania remontów i ewentualnych zmian z WKZ, poszanowanie dla wszelkiej substancji zabytkowej obiektu, stosowania metod odwracalnych, stosowania materiałów naturalnych względnie identycznych z zastosowanymi pierwotnie (zwłaszcza w odniesieniu do cokołów, ścian zewnętrznych, detalu architektonicznego, pokryć dachowych, elementów dekoracyjnych na zewnątrz i wewnątrz budynku), zachowania pierwotnych (lub zbliżonych do pierwotnych) gabarytów i bryły, zachowanie (lub powrót do) historycznego, bezpośredniego otoczenia budynku.

VII.2.16. Przestrzeganie podstawowych wymogów estetyki w stosunku do zabytkowych obiektów i zespołów obiektów ze szczególnym uwzględnieniem zasad konserwatorskich dotyczących umieszczania reklam, kolorystyki elewacji, lokalizacji i wyglądu ogródków kawiarnianych oraz poprzez działania niskonakładowe jak: bieżąca konserwacja, uporządkowanie obejścia, urządzenie zieleni, wymiana nieestetycznych współczesnych ogrodzeń.

VII.2.17. Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków:

- GEZ należy uzupełnić o karty stanowisk archeologicznych, które zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków....* też są zabytkowymi obiektami nieruchomymi i należy je uwzględniać w Gminnej Ewidencji

Zabytków. Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w AZP dołączony został do *Programu* jako Aneks nr 2;

- Prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych, prowadzonych prac remontowych i konserwatorskich oraz bieżące wprowadzanie danych do komputerowej bazy GEZ;
- Usunięcie z Gminnej Ewidencji Zabytków obiektów nieistniejących oraz przekształconych, które utraciły wartości zabytkowe. Należą do nich m.in. obiekty wskazane w załączonej do niniejszego Programu tabeli, Aneks nr 4 (patrz pkt. V.4)
- Wypracowanie zasad wymiany informacji i aktualizacji danych dotyczących obiektów zabytkowych objętych gminną ewidencją zabytków pomiędzy Urzędem Ochrony Zabytków – Delegatura w Rzeszowie a Miejskim Konserwatorem Zabytków.

VII.2.18. Starania o zachowanie i ochronę drewnianego budownictwa w mieście.

Zachowanie „enklaw” tego budownictwa, m.in.

- drewniana zabudowa w Staromieściu
- drewniana zabudowa w Pobitnie.

VII.2.19. Rozważenie możliwości utworzenia skansenu w celu ratowania cennych, zagrożonych obiektów budownictwa drewnianego (np. domów w Budziwoju, ul. Podleśna 9, ul. Porąbki 163).

VII.3. Priorytet: Opieka nad zabytkami ruchomymi.

VII.3.1. Podjęcie działań zmierzających do objęcia ochroną polegającą na wpisie do rejestru zabytków ruchomych najcenniejszych nagrobków znajdujących się na Starym Cmentarzu oraz cmentarzach: w Pobitnie, Staromieściu, Słocinie, Przybyszówce, Zalesiu.

VII.3.2. Dalsze wspieranie prac konserwatorskich przy zabytkowych nagrobkach.

VII.3.2. Wspieranie prac konserwatorskich przy wystroju i wyposażeniu świątyń w miarę potrzeb i możliwości.

VII.3.3. Wspieranie prac konserwatorskich zabytkowych kapliczek. Zwracanie uwagi w trakcie wykonywania remontów zabytkowych kapliczek na zachowanie lub przywracanie ich pierwotnej, tradycyjnej bryły, formy, stylu, materiałów, pokrycia dachowego, wystroju i detalu architektonicznego itp. – pomocne mogą być fotografie archiwalne ze zbiorów Urzędu Ochrony Zabytków - Delegatury w Rzeszowie oraz pomoc merytoryczna Narodowego Instytutu Dziedzictwa Oddział Terenowy w Rzeszowie.

VII.3.4. Podjęcie działań w zakresie ochrony zabytkowego wyposażenia kapliczek drogą wymiany oryginałów na kopie (umieszczanie oryginałów w zbiorach publicznych).

VII.3.5. Wsparcie prac konserwatorskich dotyczących kolekcji fotografii i warsztatu Edwarda Janusza, bardzo ważnych dla spuścizny historycznej miasta.

VII.3.6. Dofinansowanie zakupów eksponatów muzealnych dla muzeów z terenu miasta.

VII.4. Priorytet: Opieka nad zabytkami archeologicznymi.

VII.4.1. W przypadku inwestycji miejskich na terenach stref ochrony konserwatorskiej i lub występowania stanowisk archeologicznych należy zabezpieczyć fundusze na ratownicze badania archeologiczne oraz nadzór archeologiczny.

VII.4.2. Wykonanie aktualnego studium wartości kulturowych i ochrony krajobrazu wraz z wytycznymi konserwatorskimi dla miasta Rzeszów, które w pełni uwzględni odkrycia w obrębie zespołu staromiejskiego. W tym miejscu należy również zwrócić uwagę na publikowane w Internecie, na stronach Biuletynu Informacji Publicznej Urzędu Miasta Rzeszowa, „Lokalne wartości archeologicznego dziedzictwa kulturowego” (Opracowanie: główny projektant studium” A. Raińczuk, Rzeszów 2011, załącznik nr 83 do uchwały

Nr XXXVII/113/2000 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 4 lipca 2000 r.). Podkreślić należy, że zawarte tam informacje są już, od co najmniej kilku lat, nieaktualne.

VII.4.3. Uchwalane mpzp powinny zwracać uwagę właścicielom terenów, na których znajdują się stanowiska archeologiczne i przyszłym inwestorom na obowiązki wynikające z ustawowej ochrony zabytków archeologicznych oraz konieczność uzyskania zezwoleń na przeprowadzenie prac w strefie obserwacji archeologicznej i w rejonie oznaczonych stanowisk archeologicznych. Postuluje się nadzór archeologiczny wszelkich prac ziemnych prowadzonych na obszarach stanowisk archeologicznych o planowanych tego typu działaniach należy powiadomić Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Rzeszowie.

VII.4.4. W przypadku pojedynczych śladów osadnictwa, w momencie prowadzenia w ich rejonie jakichkolwiek prac ziemnych, należy zapewnić nadzór archeologiczny nad tymi pracami. W przypadku stanowisk rozległych, z bardzo licznym materiałem powierzchniowym (co świadczy o postępującej jego degradacji) służba konserwatorska, powinna wpisywać je do rejestru zabytków. W przypadku stanowisk zagrożonych czynnikami naturalnymi (erozja, głęboka orka) należy typować je w pierwszej kolejności do badań wykopaliskowych. Szczególną jednak ochronę konserwatorską należy zastosować do stanowisk narażonych na zniszczenie przez inwestycyjną działalność człowieka. W tych przypadkach, już na etapie wykonywania projektów, odpowiednie służby i inwestorzy powinny zwrócić się do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie opinii. Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać zmianę lokalizacji, wcześniejsze przeprowadzenie badań wykopaliskowych lub tylko nadzór archeologiczny w trakcie trwania prac ziemnych. Podkreślić należy, że koszty tych badań pokrywają poszczególni inwestorzy.

Na szczególną uwagę zasługują stanowiska charakteryzujące się dużą oceną wartości poznawczej. Należą do nich: Rzeszów stan. 2-4=34, 16, 26, 41, 54-55, 68=69, 88=89 (l.p. 2-4=34, 16, 26, 41, 54-55, 68=69, 88=89), Rzeszów ul. Leśna stan. 24 (l.p. 24), Rzeszów „Skałka” stan. 25 (l.p. 25), Rzeszów-Zalesie stan. 93, 98, 108 (l.p. 93, 98, 108), Rzeszów-Wilkowyja stan. 96, 104-105 (l.p. 96, 104-105), Rzeszów-Załęże stan. 117 (l.p. 117), osada wielokulturowa Zwięczyca-Folwark stan. 3 (l.p. 168), . Mimo, iż niektóre z nich w większej mierze są już obecnie zabudowane to w przypadku prowadzenia prac ziemnych na ich obszarze lub w ich okolicy należy bezwzględnie przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny.

Stanowiska, które dotychczas nie zostały wpisane do rejestru zabytków a ze względu na szczególną wartość poznawczą powinny się tam znaleźć to: Rzeszów stan. 2- 4=34, 16, 26, 68=69, 88=89 (l.p. 2-4=34, 16, 26, 68=69, 88=89), Rzeszów-Zalesie stan. 98 (l.p. 98), Rzeszów-Wilkowyja stan. 96, 104-105 (l.p. 96, 104-105), Rzeszów-Załęże stan. 117 (l.p. 117), osada wielokulturowa Zwięczyca-Folwark stan. 3 (l.p. 168). Dodatkowo wśród wymienionych stanowisk powinien się znaleźć także kopiec „Konfederatów Barskich”, Rzeszów stan. 43 (l.p. 43).

VII.4.5. Postuluje się ścisłą obserwację archeologiczną, którą odnieść należy przede wszystkim do:

- całego obszaru Starego Miasta oraz ulic doń przyległych, m.in. ul. Matejki, ul. Grunwaldzka, ul. Kopernika, ul. Bernardyńska, ul. Mickiewicza, ul. Zamenhofska, ul. Króla Kazimierza, ul. Słowackiego, ul. 3-go Maja, ul. Kościuszki (możliwe dalsze relikty murów obronnych oraz bram miejskich), zespołu kościoła farnego (możliwe pozostałości cmentarza przykościelnego);
- zespołu zamkowego Lubomirskich (ufortyfikowany Zamek wraz z fosami oraz pałac letni);
- placu Ofiar Getta (jako miejsce dawnego kirkutu) oraz synagog;
- zespołów kościelnych i cerkiewnych;
- zespołu pałacowo-parkowego w Staromieściu;
- zespołu dworsko-parkowego wraz z zespołem folwarcznym w Słocinie;
- zespołu dworsko-parkowego w Zalesiu;
- dworu Piątkowskiego przy ul. Reformackiej (obecnie szkoła językowa);
- dworek przy ul. Ks. Jałowego;
- pałacu Burgallera ul. Zamkowa 1;
- poaustriackich jednostek wojskowych znajdujących się w rejonie: ul. Dąbrowskiego, ul. Langiewicza, ul. Fredry, ul. Batorego, ul. Piłsudskiego, ul. Lwowskiej oraz ul. Rejtana;
- zespołu stacyjno-dworcowego Rzeszów-Staroniwa.

VII.4.6. Prace ziemne na wszystkich wymienionych wyżej obszarach powinny być prowadzone bezwzględnie pod nadzorem archeologicznym. W razie odkrycia reliktyw starszego osadnictwa prace te powinny zostać bezzwłocznie przerwane a teren należy poddać gruntownym badaniom archeologicznym. Wynik tych badań zadecyduje o dalszych możliwościach inwestycyjnych tego terenu. Tego rodzaju ochrona z pewnością

przyczyni się do powiększenia bazy źródłowej, a co za tym idzie stanu wiedzy na temat historycznego rozwoju miasta. Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że niepowtarzalną okazją do badań archeologicznych są każde prace związane z modernizacją czy przebudową (budowa domów, małych zwirowni, prace melioracyjne, a szczególnie wielkie inwestycje – drogi, zbiorniki wodne i budowa zakładów przemysłowych).

VII.4.7. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki. Istotne byłoby, zatem:

- przeprowadzenie badań wykopaliskowych w celu wyjaśnienia miejsca lokalizacji domniemanego grodziska. Podejmując takie prace należy zdawać sobie sprawę z trudności wynikających ze znacznego już przekształcenia terenu miasta na skutek jego silnej urbanizacji;
- podjęcie próby weryfikacji, które z odkrytych na ul. Mickiewicza reliktyw murów są pozostałością po tzw. „Bramie Wodnej” zwłaszcza, że nadal istnieją sporne kwestie co do jej lokalizacji (mur kamienny w pobliżu odsłoniętych sklepów piwnic pod Zajazdem Czadowskiego-Jazłowieckiego lub pozostałości odkryte przy okazji budowy szalek miejskich, na wprost ul. Gałęzowskiego);
- podjęcie badań skoncentrowanych na zlokalizowaniu reliktyw wałów obronnych miasta, szczególnie w rejonie ul. Króla Kazimierza, mając przy tym na uwadze możliwy fakt ich znacznej destrukcji lub całkowitego zniszczenia;
- przeprowadzenie w obrębie samego Zamku (zarówno wewnątrz jak i w obrębie fosy) regularnych, stacjonarnych badań wykopaliskowych;
- archeologiczne rozpoznanie kopca Konfederatów Barskich. Dopiero wtedy będzie można wysuwać wnioski co do jego charakteru;
- założenie wykopów archeologicznych w celu uchwycenia i ponownego zbadania połączenia reliktyw wałków z wałem głównym oraz zbadanie jego konstrukcji w okolicach Starej Bożnicy.

Dodatkowo należałoby także:

- przy okazji niezbędnych prac remontowych w okolicach kościoła Farnego, wykonać sondże archeologiczne poza strefą starych wykopów, aby uchwycić pierwotną stratygrafię nawarstwień kulturowych co pozwoliłoby m.in. uściślić zasięg cmentarza przy kościele a także wyeksplorować w całości jamę kultury przeworskiej, odkrytą podczas jednego z nadzorów;
- podjąć nowe badania, w tym również archeologiczne w obrębie tzw. Nowego Miasta, ze względu na brak specjalistycznych opracowań odnośnie jego zabudowy;
- podjąć weryfikację istnienia osadnictwa pradziejowego na obszarze obecnego miasta poprzez zarówno prace wykopaliskowe jak i ponowne badania powierzchniowe (mające na celu określenie stopnia zniszczenia stanowisk odkrytych podczas wcześniejszych penetracji, jak również odkrycie ewentualnych, nowych stanowisk);
- dokładnie rozpoznać pochodzenie elementów kulturowych, sygnalizowanych przez luźne znaleziska narzędzi krzemiennych i kamiennych.

VII.4.8. Zwrócić należy uwagę na to, iż w ewidencji stanowisk archeologicznych (przede wszystkim na kartach AZP) występuje wiele nieścisłości. Jedną z nich jest to, że nowa numeracja stanowisk niedawno przyłączonych w obręb Rzeszowa została nadana w 2008 r. jednak do tej pory nie naniesiono tych zmian na karty AZP (dotyczy to stanowisk od nr 119 do nr 151 – zob. Aneks nr 2). Stanowiska te na wspomnianych kartach nadal figurują pod starymi numerami (por. Aneks nr 2, kolumna uwagi do stanowisk od 119-145, 148- 150). Jedynie 3 stanowiska mają uaktualnioną numerację (stanowiska o nr 146-147 oraz 151). Należałoby zatem uaktualnić wspomnianą numerację na kartach AZP, która została nadana w 2008 r., która odpowiada już ściśle nowej numeracji w obrębie Rzeszowa.

W następnej kolejności należałoby uaktualnić numerację stanowisk w obrębie miejscowości nowo przyłączonych do Rzeszowa (propozycja zmiany numeracji tych stanowisk zob. Aneks 3) wraz z uzupełnieniem stanowisk, które zostały błędnie pominięte w poprzednich zmianach (np. Słocina stan. 1 – l.p. 164 oraz Słocina stan. 4 – l.p. 165) a także z uwzględnieniem nowych stanowisk (np. Biała stan. 4 – l.p. 152 oraz Budziwój stan. 11 – l.p. 163), o których informacje znajdują się w archiwum Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. W przypadku skreślenia jakiegoś stanowiska z ewidencji AZP należałoby taką informację zaakcentować aby w przyszłości nie wykazywać go w spisach. Jeśli taka informacja nie została nigdzie zamieszczona nie wydaje się słuszne pomijanie stanowisk jak to miało miejsce w przypadku wspomnianych już wyżej stanowisk na terenie Słociny. Postuluje się przede wszystkim o większą współpracę jednostek naukowych i muzealnych z Urzędem Ochrony Zabytków Delegatura w Rzeszowie. Wszelkie zmiany

w numeracji jak również odkrycie nowych stanowisk archeologicznych należy bezzwłocznie i bezwzględnie zgłaszać do UOZ Delegatura w Rzeszowie w celu ich zewidencjonowania i wykonania dla nich kart AZP. Zabrania się nadawania nowej numeracji AZP bez konsultacji z UOZ Delegatura w Rzeszowie. Pozwoli to uniknąć sytuacji, kiedy jedno stanowisko posiada np. podwójną numerację lub nie zostało zewidencjonowane. Dodatkowo postuluje się natychmiastowe wykonywanie kart AZP dla nowych stanowisk, nie poprzestając tylko na notatkach, które później przez lata zalegają w archiwach bez podjęcia koniecznych działań.

Podsumowując powyższe, postuluje się zatem co następuje:

- niezbędne jest natychmiastowe wpisanie zespołu staromiejskiego do ewidencji stanowisk archeologicznych AZP (osobno Rynek, osobno poszczególne ulice);
- niezbędne jest natychmiastowe wpisanie obiektów architektonicznych jak np. zamek, klasztor o.o. Bernardynów itd. do ewidencji stanowisk archeologicznych AZP;
- niezbędna jest natychmiastowa zmiana na kartach AZP poprzedniej numeracji, nowo przyłączonych w obręb Rzeszowa miejscowości, jak również wcześniej przyłączonych, które takich zmian nie posiadają (wzór zob. Aneks nr 3);
- niezbędne jest natychmiastowe wykonanie kart AZP na podstawie informacji znajdujących się w Dziale Archeologii Muzeum Okręgowego w Rzeszowie (dla stanowisk: Biała stan. 4 – l.p. 152, Budziwój stan. 11 – l.p. 163).
- wszelkie zmiany dotyczące dotychczasowych stanowisk należy umieszczać na kartach AZP za pomocą odpowiednich oraz czytelnych adnotacji.
- ważnym krokiem byłoby przedstawienie, w formie drukowanej monografii, wyników badań archeologicznych, jakie miały do tej pory miejsce na obszarze zespołu staromiejskiego Rzeszowa. Dotychczasowe opracowania mają jedynie charakter sprawozdawczy, co w obecnym czasie wydaje się już być niewystarczające. Monografia taka pozwoliłaby skorelować ze sobą, na szerszym tle, dotychczasowe wyniki badań a także byłaby ważną, a przede wszystkim aktualną pozycją wydawniczą dotyczącą przeszłości miasta. Publikacja takiej monografii dałaby asumpt do upowszechniania wiedzy na temat historii Rzeszowa szerszemu gronu odbiorców. Taka inicjatywa powinna zyskać wsparcie finansowe przede wszystkim ze strony miasta;
- powyższe informacje mogłyby również funkcjonować w wersji skróconej w formie ulotek, które także z całą pewnością przyczynią się do popularyzacji przeszłości miasta.

VII.5. Priorytet: Rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach.

VII.5.1. Opracowanie i uchwalenie przez Miasto *Studium wartości kulturowych miasta Rzeszowa* (patrz pkt. VII.1.1.)

VII.5.2. Prowadzenie stałego monitoringu i weryfikacja obiektów uwzględnionych w GEZ, najlepiej w oparciu o komputerową bazę danych.

VII.5.3. Umieszczenie listy obiektów znajdujących się w GEZ na stronie internetowej Urzędu Miasta.

VII.5.4. Wspieranie inicjatyw zmierzających do upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym miasta np. w postaci publikacji przewodnikowych, popularnonaukowych i albumowych;

VII.5.5. Organizowanie corocznych konkursów grantowych dla młodych naukowców na prace naukowo-badawcze dotyczące historii i dziedzictwa kulturowego miasta.

VII.5.6. Stymulowanie zasad partnerstwa publiczno-prywatnego – finansowanie wybranych prac badawczych i dokumentacyjnych w zagrożonych obiektach zabytkowych – ważnych dla dziedzictwa kulturowego miasta (w tym także dokumentacji zasobu budownictwa ludowego).

VII.5.7. Używanie i stosowanie (także w stosunku do nieistniejących miejscowości) historycznych nazw miejscowych – przysiółków, historycznych nazw itp., inicjowanie nowego nazewnictwa lub zmian w istniejącym nazewnictwie promujących lokalną historię i lokalne tradycje.

VII.6. Priorytet: Praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego – rozwój turystyki, działania edukacyjne, promocyjne itp.

VII.6.1. Zintegrowanie działań promocyjnych władz Rzeszowa w zakresie turystyki z działaniami władz samorządu wojewódzkiego, samorządów gmin ościennych oraz powiatu jako naturalnych partnerów, np. poprzez stworzenie szlaków atrakcji turystycznych miasta i regionu (np. związanych z dziedzictwem żydowskim, COP-u), w których miasto byłoby jednym z punktów na szlaku.

VII.6.2. Dokonanie wyboru najciekawszych obiektów i miejsc w mieście, opracowanie na ich bazie specjalnych szlaków dziedzictwa (pieszych i rowerowych), oznakowanie ich, opisanie poszczególnych jego elementów na towarzyszących im estetycznych, zunifikowanych w ramach szlaku tabliczkach informacyjnych, wydanie popularyzującego szlak folderu lub przewodnika, np. ,

- szlak zabytkowych cmentarzy,
- szlak zabytkowych kapliczek,
- szlak gmachów galicyjskich (obiekty prezentujące rozwój Rzeszowa w okresie galicyjskim),
- szlak rezydencji i dworów,
- szlak architektury i sztuki socrealizmu.

VII.6.3. Stworzenie strony internetowej poświęconej zabytkom miasta, która zawierałaby interaktywną mapę miasta ilustrującą jego rozwój przestrzenny, lokalizację zabytków oraz informacje na ich temat, fotografie, filmy itp.

VII.6.4. Dokumentacja i popularyzacja historii miasta poprzez prezentację historycznych cmentarzy, np:

- utworzenie internetowej bazy zawierającej dane na temat historii nekropolii, wybitnych osób na niej pochowanych, informacje o artystach tworzących nagrobki, fotografie oraz dokumentację prac konserwatorskich,
- wykonanie na zabytkowych cmentarzach ujednoliconych tablic informacyjnych, zawierających krótką historię, prezentację i lokalizację najciekawszych nagrobków

VII.6.5. Wprowadzenie w przestrzeń pl. Ofiar Getta czytelnej wizualnie informacji o historii tego miejsca.

VII.6.6. Współpraca z Muzeum Okręgowym w Rzeszowie w zakresie organizacji i prowadzenia działu Historii Miasta Rzeszowa.

VII.6.7. Wspieranie przez miasto działań mających na celu zorganizowanie stałej ekspozycji archiwalnych fotografii ze zbiorów Edwarda Janusza (np. poprzez współpracę Galerii Fotografii Miasta Rzeszowa i Muzeum Okręgowego).

VII.6.8. Organizacja imprez turystycznych z wykorzystaniem potencjału zgromadzonych na terenie miasta zabytków np. rekonstrukcje historyczne, walki z wykorzystaniem bardzo bogatej infrastruktury kolejowej.

VII.6.9. Nawiązanie współpracy z Sądem Okręgowym w celu umożliwienia przynajmniej raz w roku zwiedzania rzeszowskiego Zamku.

VII.6.10. Upamiętnianie i utrwalanie w pamięci mieszkańców, zwłaszcza młodego pokolenia, ważnych wydarzeń historycznych, wybitnych postaci związanych z miastem (Leopold Lis-Kula, Jan Towarnicki, Józef Szajna) itp. poprzez działalność wydawniczą (regionalia), prowadzenie lekcji nt. przeszłości i kultury regionu, organizowanie okazjonalnych wystaw i ekspozycji itp.

VII.6.11. Wspieranie lokalnych inicjatyw zmierzających do udokumentowania, zachowania, kultywowania wartości niematerialnych (pieśni, podania, legendy, tradycje związane z ważnymi wydarzeniami rodzinnymi jak śluby czy pogrzeby, tradycje związane ze świętami, potrawy regionalne, nazwy miejscowe).

VII.6.12. Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej.

VII.6.13. Aktywne włączanie się miasta i prowadzonych przezeń instytucji kultury w coroczne obchody Europejskich Dni Dziedzictwa, pozwalające na szerokie propagowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i zapewniające organizowanym imprezom reklamę na terenie całego województwa za pośrednictwem plakatów z programem obchodów oraz regionalnych mediów.

VII.6.14. Wspieranie działań w zakresie popularyzacji akcentującej walory kulturowe i przyrodnicze turystyki pieszej i rowerowej na terenie samego miasta i jego okolic oraz rozwijanie towarzyszącej im infrastruktury (ścieżki rowerowe, sezonowe wypożyczalnie sprzętu, punkty widokowe, tablice informacyjne itp.);

VII.7. Zadania Programu do realizacji w latach 2013-2016 [do opracowania przez Miasto].

VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI I ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA RZESZOWA

Instrumentami wdrażania *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa* dysponują wszystkie podmioty zobowiązane do działań zapisanych w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*.

Miejskie władze samorządowe mają do dyspozycji liczne instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania, w tym:

- finansowe wspieranie określonych przedsięwzięć – możliwość ujmowania w rocznych budżetach środków finansowych na zadania związane z ochroną zabytków,
- sporządzanie i aktualizowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych, gospodarczych i politycznych, stymulowanie powstawania zrzeszeń publiczno-prywatnych, informowanie środowisk, opinii publicznej, władz państwowych itp.,
- stymulowanie działań właścicieli obiektów zabytkowych do ich utrzymywania w należytym stanie,
- promowanie pozytywnych działań w ochronie zabytków np. przez fundowanie nagród, nagłaśnianie przez media, przyznawanie dyplomów itp.

Zakłada się, że zadania określone w *Programie* będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. Wspólne działanie władz samorządowych z WKZ oraz z: właścicielami i posiadaczami obiektów, diecezjami, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi;
2. Działania własne władz samorządowych:
 - a) prawne – np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, powoływanie parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które winny być objęte ochroną;
 - b) finansowe – należyte utrzymywanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
 - c) programowe – realizacja projektów i programów regionalnych,
 - d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.
3. działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

Zgodnie z *Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Prezydent miasta ma obowiązek sporządzenia co 2 lata sprawozdania z realizacji programu, które przedstawia radzie miasta. Postuluje się, by sprawozdania te przekazywane były do wiadomości Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatura w Rzeszowie oraz do Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Oddział Terenowy w Rzeszowie.

IX. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI M. RZESZOWA

Przedstawione poniżej informacje są wskazaniem możliwości finansowania w różnorodnych obszarach działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego. Nie stanowią jednak bezpośredniego wskazania sposobów finansowania poszczególnych zadań. Ponieważ opieka i ochrona zabytków realizowana jest poprzez różnorodne działania - dotyczące zarówno sfery materialnej (np., konserwacja i renowacja zabytków, zabezpieczenia) jak i niematerialnej (np. edukacja i popularyzacja wiedzy) – system finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce złożony jest z wielu różnorodnych i niezależnych od siebie elementów.

Zakłada się, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji w Programie, będą zarówno środki, które pozostają w dyspozycji lub w zasięgu władz samorządowych, jak również inne źródła (rządowe, prywatne, itp.)

Podstawowymi źródłami finansowania są:

- finanse publiczne:
 - krajowe (budżet państwa, budżety samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, fundusze celowe)
 - zagraniczne (środki Unii Europejskiej i inne środki pomocowe)
- finanse prywatne (osób fizycznych i prawnych, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.)

Zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega m.in. na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, a także na prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz jego zabezpieczeniu, dla utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie.

Finansowanie tych działań także jest obowiązkiem podmiotu posiadającego tytuł prawny do zabytku - osób fizycznych, jednostek organizacyjnych - a więc właścicieli, trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym. Wsparciem w realizacji tych zadań mogą być środki publiczne przekazywane w formie dotacji celowej, udzielanej na wniosek właściciela, użytkownika lub osób przez nie upoważnionych.

IX.1. Prognozy dotyczące finansowania zadań *Programu* przewidziane do realizacji w latach 2013-2016 [do opracowania przez Miasto]

IX.2. Finanse publiczne - budżet państwa i budżety samorządów terytorialnych

Dotacje na ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane, przeznaczane z budżetu państwa i budżetów samorządów lokalnych, mogą być udzielane przez:

- Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego) oraz innych ministrów
- Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda)
- Sejmik Województwa (budżet województwa)
- rady powiatów (budżety powiatów)
- rady gmin (budżety gmin)
- rady miast (budżety miast)

IX.2.1. Budżet Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 –2020”. Jednym z trzech instrumentów wdrażania przyjętych celów częściowych są Narodowe Programy Kultury, w tym Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”. Określony jest on poprzez podprogramy, priorytety i działania, które Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje w corocznie ogłaszanych programach. Programy te zawierają m.in. plan budżetu przeznaczony na każdy instrument, rodzaje kwalifikujących się projektów, sposobów ich naboru oraz wykaz podmiotów uprawnionych do ubiegania się o wsparcie finansowe. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (poprzednia nazwa: Programy Operacyjne) są podstawą ubiegania się o środki na zadania z zakresu kultury realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe, placówki doskonalenia zawodowego nauczycieli szkół artystycznych oraz podmioty gospodarcze i osoby fizyczne.

Krajowym programem wspierającym inicjatywy kulturalne jest Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 (zob.: www.mkidn.gov.pl). Corocznie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłasza nabór wniosków do prowadzonych przez siebie programów. Ogłaszane decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego programy stanowią podstawę ubiegania się o środki ministra na zadania z zakresu kultury realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe oraz podmioty gospodarcze.

- Programy określają: cele, zadania, typy projektów, alokację finansową, uprawnionych wnioskodawców, tryb naboru i wyboru wniosków, kryteria oceny, zobowiązania wnioskodawców oraz wskaźniki monitoringu.
Szczegółowy opis każdego programu i priorytetu zamieszczony jest na stronie internetowej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

IX.2.1.1. Dotacje na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków

Dotacje na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, realizowane są na podstawie ustaw (o ochronie zabytków, o finansach publicznych) i aktów wykonawczych do nich (rozporządzeń – np. dotacje na prace konserwatorskie i roboty budowlane). Zapisy aktów prawnych określają precyzyjnie katalog prac, które mogą być dofinansowane poprzez udzielenie dotacji celowej - są to prace zmierzające do zabezpieczania, zachowania i utrwalania historycznej substancji zabytku.

Poważnym ograniczeniem możliwości ubiegania się o dotacje jest ustawowe zawężenie przedmiotowe do obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Zasadą ustawową udzielanych dotacji budżetowych jest współfinansowanie prac - dotacja z jednego źródła może być udzielana do wysokości 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac, co zmusza inwestorów do poszukiwania różnych źródeł finansowania.

W przypadku, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, dotacja jednego organu może być udzielona w wysokości do 100% koniecznych nakładów. Takim wskazaniem może być również zły stan zachowania zabytku, który wymaga podjęcia prac konserwatorskich lub wyjątkowa wartość historyczna, naukowa lub artystyczna zabytku.

Ze środków budżetowych nie jest natomiast możliwe finansowanie prac modernizacyjnych czy też związanych z adaptacją obiektu do nowych funkcji, jak wprowadzanie nowoczesnych rozwiązań technicznych podwyższających standard użytkowania.

IX.2.1.2. Mecenat Państwa w dziedzinie kultury

Programy związane z działalnością dotyczącą dziedzictwa kulturowego mogą być dofinansowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego poprzez dotacje z budżetu państwa na dofinansowanie zadań objętych mecenatem państwa w dziedzinie kultury. Ponieważ celem ogólnym jest stworzenie impulsu do rozwoju instytucji i regionów, finansowane są najlepsze programy instytucji kultury mających kluczowe znaczenie dla działalności kulturalnej w regionie.

IX.2.2. Budżet Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Wojewódzki Konserwator Zabytków, oprócz działań administracyjnych, realizuje ustawowo określone zadania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, przy pomocy środków z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda. Udzielane przez WKZ dotacje dotyczą ściśle określonych w *Ustawie o ochronie zabytków* prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych przy zabytkach nieruchomych i ruchomych.

IX.2.2.1. Dotacje na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków

Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków udzielane są – podobnie jak dotacje Ministra Kultury – na podstawie ustaw (*o ochronie zabytków, o finansach publicznych*) i aktów wykonawczych do nich (rozporządzeń – np. *dotacje na prace konserwatorskie i roboty budowlane...*). Katalog zadań uprawniający do ubiegania się o dotacje jest ten sam, co w przypadku dotacji Ministra. W przypadku dotacji WKZ także występuje zawężenie pomocy do obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Omawiane dotacje realizowane są w cyklu danego roku budżetowego, adekwatnie do wielkości przyznanych środków finansowych. WKZ corocznie ogłasza nabór wniosków w dwóch terminach: do 29 lutego dla wniosków na prace planowane do wykonania w danym roku oraz do 30 czerwca na realizację refundacji poniesionych wcześniej nakładów.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane może m.in. obejmować nakłady konieczne na: sporządzanie ekspertyz technicznych i konserwatorskich; badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych; opracowanie programu konserwatorskiego, projektów budowlanych; zabezpieczanie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku, odnowienie i odtworzenie okładzin architektonicznych, tynków, okien, drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego; modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych; wykonanie izolacji przeciwwilgociowej; uzupełnienie narysów

ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach architektonicznych; zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, wyeksponowanie oryginalnych elementów parku, wykonanie instalacji przeciwwłamaniowej, przeciwpożarowej i odgromowej.

IX.2.3. Fundusz Kościelny w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji

Dodatkową możliwość wsparcia prac przy zabytkach sakralnych daje Fundusz Kościelny (funkcjonujący w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji).

Fundusz Kościelny jest ustawową formą rekompensaty za utracone przez kościoły dobra ziemskie. Jednym z celów funduszu jest dofinansowywanie remontów i konserwacji obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, w tym podstawowe prace zabezpieczające obiekt, a w szczególności remonty stropów, dachów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej. Katalog prac objętych dofinansowaniem nie uwzględnia otoczenia, wystroju wnętrz, zabytków ruchomych będących wyposażeniem świątyni, jednak nie zawiera ograniczenia związanego z wpisaniem obiektu do rejestru zabytków: dotyczy wszystkich obiektów sakralnych, także tych, znajdujących się w ewidencji konserwatorskiej.

IX.2.4. Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

W szczególnych projektach możliwie jest pozyskanie środków z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Rzeszowie.

Fundusz dysponuje środkami przeznaczonymi na finansowanie ochrony środowiska i gospodarki wodnej w celu realizacji zasady zrównoważonego rozwoju i polityki ekologicznej państwa oraz na współfinansowanie projektów inwestycyjnych, kosztów operacyjnych i działań realizowanych z udziałem środków pochodzących z Unii Europejskiej.

Środki w/w funduszy (a także Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej) mogą być przeznaczone m.in. na:

- edukację ekologiczną oraz propagowanie działań proekologicznych i zasady zrównoważonego rozwoju,
- przedsięwzięcia związane z ochroną przyrody, w tym urządzanie i utrzymanie terenów zieleni, zadrzewień, zakrzewień oraz parków,

Środki wojewódzkich funduszy mogą być przeznaczone m.in. także na dofinansowywanie:

- działań związanych z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Rzeszowie określił strategię działania na lata 2009-2012. W dziedzinie „Ochrona przyrody” głównym celem strategicznym jest zachowanie najcenniejszych zasobów środowiska oraz bioróżnorodności flory i fauny. Cel ten będzie realizowany poprzez wspieranie działań związanych m.in. z:

- przywracaniem walorów założen parkowych i pałacowo-parkowych wpisanych do rejestru zabytków.

IX.2.5. Budżet Województwa Podkarpackiego

Z budżetu Województwa Podkarpackiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, znajdującym się na terenie województwa podkarpackiego, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe oraz znajdującym się w złym stanie technicznym.

O dotację może ubiegać się każdy podmiot będący właścicielem lub posiadaczem zabytku, jeżeli posiadanie to oparte jest o tytuł prawny do zabytku wynikający z użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu albo stosunku zobowiązaniowego.

Szczegółowe kryteria oraz tryb weryfikacji i przyznawania pomocy finansowej, jak też jej realizacji określa stosowny regulamin przyjmowany w postaci Uchwały Sejmiku Województwa Podkarpackiego.

Ponadto w ramach sprawowanego nad działalnością kulturalną mecenatu Samorząd Województwa Podkarpackiego udziela dotacji celowych dla organizacji pozarządowych i innych podmiotów.

IX.2.6. Budżety samorządów lokalnych

Działając na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organy stanowiące samorządów lokalnych, a więc Rady Powiatów, Rady Gmin, Rady Miast, mają prawo udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na swoim terenie. Zasady udzielania ww. dotacji, są określane w podjętych uchwałach, tworzących prawo lokalne.

IX.2.7. Fundusze europejskie i środki pomocowe

Znaczne środki finansowe na różnorodne działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, są możliwe do pozyskania z funduszy europejskich.

W ramach tych funduszy najważniejszym źródłem finansowania projektów kulturalnych jest obecnie Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013. Program podzielony jest na 8 osi priorytetowych:

1. Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka;
2. Infrastruktura techniczna;
3. Społeczeństwo informacyjne;
4. Ochrona środowiska i zapobieganie zagrożeniom;
5. Infrastruktura publiczna;
6. Turystyka i kultura;
7. Spójność wewnątrzregionalna;
8. Pomoc techniczna;

Możliwość pozyskania środków na projekty kulturalne została m.in. zagwarantowana w działaniu 3. *Zachowanie oraz ochrona bioróżnorodności biologicznej i krajobrazowej w osi priorytetowej 4. Ochrona środowiska i zapobieganie zagrożeniom.*

Wsparcie w tym zakresie jest uzupełnieniem działań dotyczących infrastruktury ochrony środowiska, gospodarki wodnej oraz infrastruktury przeciwpowodziowej przewidzianych w niniejszej osi priorytetowej i wspomaga racjonalne wykorzystanie zasobów zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Realizowane będą przedsięwzięcia m.in. w zakresie zachowania różnorodności gatunkowej i ochrony siedlisk. Polegać one będą na wsparciu dla ośrodków rehabilitacji zwierząt chronionych, a także pielęgnacji i konserwacji pomników przyrody. Wspierane będą także przedsięwzięcia dotyczące renaturyzacji zniszczonych ekosystemów i siedlisk przyrodniczych.

Realizowane projekty dotyczyć będą m.in.:

- zachowania różnorodności gatunkowej, ekosystemowej i krajobrazowej;
- inwentaryzacji przyrodniczej (optymalnie na poziomie gmin);
- opracowania planów ochrony przyrody dla obszarów NATURA 2000, parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody;

Beneficjentami wszystkich ww. działań mogą być jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia.

Możliwość wykorzystania środków na cele związane z ochroną i rewaloryzacją dziedzictwa kulturowego daje przede wszystkim oś priorytetowa:

6. *Turystyka i kultura*, poprzez realizację projektów, które dotyczą m.in.:

- rewaloryzacji, konserwacji, renowacji, restauracji oraz zachowania obiektów dziedzictwa kulturowego wraz z otoczeniem, a także ich adaptacji na cele kulturalne i turystyczne;
- konserwacji zabytkowych muzealiów, starodruków, zabytkowych archiwaliów, księgozbiorów oraz innych zabytków ruchomych;
- infrastruktury służącej udostępnianiu obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym ciągów komunikacyjnych, parkingów, itp.;
- instytucji kultury wraz z otoczeniem, w tym teatrów, bibliotek, ognisk artystycznych, muzeów, domów kultury, galerii sztuki;
- monitoringu i zabezpieczenia obiektów infrastruktury turystycznej, dziedzictwa kulturowego, oraz instytucji kultury wraz z otoczeniem na wypadek zagrożeń;
- tworzenia systemów informacji kulturalnej, informacji dotyczącej obiektów dziedzictwa kulturowego oraz rozwoju i modernizacji publicznej infrastruktury informacyjnej (np. centra i punkty informacji kulturalnej);
- wyposażenia służącego prowadzeniu działalności kulturalnej w obiektach będących celem projektu (wyłącznie jako jeden z elementów projektu);
- organizacji imprez kulturalnych o znaczeniu regionalnym np. festiwali, targów (wyłącznie jako element przedsięwzięć infrastrukturalnych);
- przygotowania i realizacji programów rozwoju i promocji lokalnych lub regionalnych produktów turystyki kulturowej i przyrodniczej (wyłącznie jako element przedsięwzięć infrastrukturalnych);
- przystosowania obiektów turystycznych i dziedzictwa kulturowego oraz instytucji kultury do potrzeb osób niepełnosprawnych (jako element większego projektu);
- tworzenia i rozwoju systemów oznakowania obszarów i obiektów atrakcyjnych kulturowo (tylko jako element większego projektu);

- cyfrowej archiwizacji zasobów instytucji kultury;

Beneficjentami wszystkich ww. działań mogą być jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia.

Środki na zadania, które mogą (w ściśle określonym zakresie) dotyczyć zabytkowych obiektów i zespołów obiektów zapewnia także oś priorytetowa:

7. *Spójność wewnątrzregionalna* w następującym działaniu:

7.2 *Rewitalizacja obszarów zdegradowanych*;

W przedstawionym zakresie realizowane będą przedsięwzięcia służące adaptacji do nowych funkcji obszarów i/lub przemysłowych, popegeerowskich, powojennych oraz takich, które są wynikiem zaniechania rozpoczętych inwestycji. Celem projektów rewitalizacyjnych będzie ożywienie społeczne i gospodarcze poprzez dostosowanie objętych nim obszarów i obiektów do potrzeb gospodarczych, społecznych, edukacyjnych, kulturowych, turystycznych oraz mieszkalnych.

Realizowane projekty będą dotyczyły m.in.:

- przedsięwzięć na obszarach i w obiektach rewitalizowanych służących ich adaptacji do wskazanych potrzeb
- rekultywacji terenów zdegradowanych
- przedsięwzięć służących wypromowaniu obszarów i obiektów rewitalizowanych
- renowacji części wspólnych wielorodzinnych budynków mieszkalnych na terenach popegeerowskich oraz renowacji i adaptacji na cele mieszkaniowe budynków istniejących stanowiących własność władz publicznych lub własność podmiotów działających w celach niezarobkowych.

Beneficjentami wymienionych działań mogą być jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia.

Fundusze unijne mogą być także pozyskiwane w ramach Programu Kultura (2007-2013).

IX.3. Finanse niepubliczne – źródła prywatne

Według zapisu w Narodowej Strategii Rozwoju Kultury: „polski model finansowania kultury zakłada, że mecenat prywatny jest uzupełnieniem, a nie alternatywą dla publicznego finansowania kultury. Łączenie środków publicznych z prywatnymi jest swoistym docelowym elementem systemu.” W praktyce jednak, szczególnie dotyczącej utrzymania, rewaloryzacji i konserwacji zabytków nieruchomych znajdujących się w rękach osób prywatnych lub osób prawnych (szczególnie przedsiębiorstw), finansowanie w znacznej mierze odbywa się w oparciu o własne środki. Wielkość niepublicznych źródeł finansowania – zarówno osób fizycznych jak i osób prawnych, w tym przedsiębiorstw, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp. – przeznaczanych na ten cel jest z pewnością znaczna, lecz trudna do oszacowania.

X. ANEKSY

X.1. ANEKS nr 1 - Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych woj. podkarpackiego z obszaru miasta Rzeszowa

zespół urbanistyczny średniowiecznego miasta i Nowego Miasta		A- 325 z 30.01.1969
ZESPÓŁ KOŚCIOŁA FARNEGO P.W. ŚŚ. STANISŁAWA I WOJCIECHA	pl. Famy	A-548 z 13.05.1994
kościół famy p.w. śś. Stanisława i Wojciecha	pl. Famy	A-548 z 13.05.1994
Dzwonnica	pl. Famy	A-548 z 13.05.1994
Cmentarz	pl. Famy	A-548 z 13.05.1994
kościół par. p.w. Chrystusa Króla	ul. Ks. Jałowego 37	A-1088 z 1.04.1981
ZESPÓŁ KLASZTORNY BERNARDYNÓW		A-37 z 18.10.1949
kościół p.w. Wniebowzięcia NMP	ul. Sokoła	A-37 z 18.10.1949
Klasztor		A-37 z 18.10.1949
ZESPÓŁ KLASZTORNY PIJARÓW	ul. 3 Maja 17	A-1027 z 8.06.1979
kościół p.w. św. Krzyża	ul. 3 Maja 17	A-1027 z 8.06.1979
Klasztor	ul. 3 Maja 17	A-1027 z 8.06.1979
Kolegium	ul. 3 Maja 17	A-1027 z 8.06.1979
Ogrodzenie	ul. 3 Maja 17	A-1027 z 8.06.1979
ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. MARCINA	ul. Paderewskiego 130	A-1281 z 20.06.1986
kościół par. p.w. św. Marcina	ul. Paderewskiego 130	A-1281 z 20.06.1986
kaplica grobowa rodziny Szymanowskich	ul. Paderewskiego 130	A-1281 z 20.06.1986
Dzwonnica	ul. Paderewskiego 130	A-1281 z 20.06.1986
ogrodzenie z kapliczkami i bramami	ul. Paderewskiego 130	A-1281 z 20.06.1986
kościół par. p.w. św. Józefa	ul. Partyzantów	A-62 z 16.10.2002
kościół klasztorny reformatów, ob. garnizonowy p.w. Matki Boskiej Królowej Polski	ul. Reformacka	A-1194 z 14.10.1988
ZESPÓŁ CERKWI GR.-KAT., ob. kościoła rzym.-kat. par. p.w. Wniebowzięcia NMP	ul. Zelwerowicza 2	A-67 z 27.01.2003
cerkiew gr.-kat., ob. kościoła rzym.-kat. par. p.w. Wniebowzięcia NMP	ul. Zelwerowicza 2	A-67 z 27.01.2003
Dzwonnica	ul. Zelwerowicza 2	A-67 z 27.01.2003
Cmentarz	ul. Zelwerowicza 2	A-67 z 27.01.2003
Ogrodzenie	ul. Zelwerowicza 2	A-67 z 27.01.2003
cmentarz grzebalny	ul. Zelwerowicza 2	A-67 z 27.01.2003
synagoga, tzw. Duża, ob. BWA	ul. Bożnicza 2	A-649 z 24.01.1978
synagoga, tzw. Mała, ob. archiwum	ul. Bożnicza 4	A-646 z 25.03.1987
ZESPÓŁ CMENTARZA, TZW. STAREGO	ul. Targowa 2	A-308 z 13.11.1968
cmentarz, tzw. Stary	ul. Targowa 2	A-308 z 13.11.1968
kaplica p.w. Św. Trójcy	ul. Targowa 2	A-308 z 13.11.1968
ZESPÓŁ CMENTARZA KOMUNALNEGO	ul. Lwowska	A-1127 z 25.11.1982
cmentarz komunalny	ul. Lwowska	A-1127 z 25.11.1982
Kaplica	ul. Lwowska	A-1127 z 25.11.1982
dom grabarza	ul. Lwowska	A-1127 z 25.11.1982
ogrodzenie z bramami	ul. Lwowska	A-1127 z 25.11.1982
cmentarz żydowski	ul. Rejtana	A-1130 z 14.01.1983
ZESPÓŁ ZAMKOWY	Plac Śreniawitów 3	A-40 z 5.05.1950 i z 18.05.1993
Zamek	Plac Śreniawitów 3	A-40 z 5.05.1950 i z 18.05.1993
fortyfikacje bastionowe	Plac Śreniawitów 3	A-40 z 5.05.1950 i z 18.05.1993
park miejski	ul. Dąbrowskiego - Jagiellońska	A-1234 z 19.11.1991
Ratusz	Rynek 1	A-1268 z 31.12.1993
Dom	ul. Alsza 6	A-1175 z 24.11.1987
Dom	ul. Asnyka1/ Sobieskiego 7	A-1245 z 15.11.1991

Dom	ul. Bernardyńska 10	A-1195 z 26.10.1988
szkoła żydowska, ob. dom	ul. Bożnicza 2 / Mickiewicza	A-1182 z 22.06.1988
Dom	ul. Chodkiewicza 12/Lenartowicza	A-1238 z 28.08.1991
Dom	ul. Chrzanowskiej 10	A-1091 z 16.04.1981
ZESPÓŁ DWORSKI	ul. Ćwiklińskiej 2	A-1007 z 11.10.1978
Dwór	ul. Ćwiklińskiej 2	A-1007 z 11.10.1978
Park		A-1007 z 11.10.1978
Kamienica	ul. Dąbrowskiego 2	A-120 z 9.06.2005
ZESPÓŁ DWORSKI	ul. Dąbrowskiego 19	A-1025 z 15.06.1979
Dworek	ul. Dąbrowskiego 19	A-1025 z 15.06.1979
Ogród	ul. Dąbrowskiego 19	A-1025 z 15.06.1979
budynek Domu Kultury WSK	ul. Dąbrowskiego 83	A-1249 z 28.01.1997
Plebania	pl. Famy 5	A-159 z 30.05.2006
Dom	ul. Gałęzowskiego 1 / Mickiewicza	A-1187 z 21.07.1988
dom z oficynami	ul. Gałęzowskiego 4	A-1178 z 07.1988
Dom	ul. Grodzisko 3	A-934 z 17.12.1975
d. hotel	ul. Grottgera 26	A-1248 z 28.01.1992
Kamienica	ul. Grunwaldzka 2 / Kościuszki 8	A-121 z 16.06.2005
Dom	ul. Grunwaldzka 6	A-1185 z 13.06.1988
dom z oficyną	ul. Grunwaldzka 20	A-684 z 12.11.1985
Kamienica	ul. Grunwaldzka 24	A-114 z 12.04.2005
Dom	ul. Grunwaldzka 36	A-1287 z 6.10.1997
Dom	ul. Hetmańska 2 / Dąbrowskiego	A-1247 z 16.12.1991
Dom	ul. Hetmańska 13	A-1200 z 17.04.1989
Kamienica	ul. Jabłońskiego 3	A-551 z 15.09.1983
Kamienica	ul. Jabłońskiego 5	A-1118 z 15.09.1983
kamienica z oficyną	ul. Jabłońskiego 8	A-1276 z 7.02.1995
Willa	ul. Jagiellońska 11	A-1020 z 24.01.1979
Dom	ul. Jagiellońska 12	A-1214 z 28.03.1990
Dom	ul. Jagiellońska 35	A-1197 z 29.12.1988
ZESPÓŁ DWORSKI	ul. Ks. Jałowego 6	A-1028 z 15.06.1979
Dworek	ul. Ks. Jałowego 6	A-1028 z 15.06.1979
Ogród	ul. Ks. Jałowego 6	A-1028 z 15.06.1979
Kamienica	ul. Ks. Jałowego 10	A-1259 z 07.04.1993
Dom	ul. Ks. Jałowego 12	A-1026 z 15.06.1979
Dom	ul. Ks. Jałowego 19	A-1226 z 12.02.1991
budynek liceum	ul. Ks. Jałowego 22	A-1103 z 24.06.1981
budynek Seminarium Nauczycielskiego z ogrodzeniem	ul. Ks. Jałowego 24	A-497 z 15.03.2011
ZESPÓŁ DOMU	ul. Ks. Jałowego 33	A-1119 z 25.11.1982
Dom	ul. Ks. Jałowego 33	A-1119 z 25.11.1982
altanka ogrodowa	ul. Ks. Jałowego 33	A-1119 z 25.11.1982
Kamienica	ul. Kopernika 10	A-115 z 26.04.2005
Kamienica	ul. Kościuszki 5	A-113 z 26.04.2005
dom z oficyną	ul. Kościuszki 7	A-1190 z 4.10.1988
dom z oficyną	ul. Kościuszki 15	A-1222 z 21.09.1990
Dom	ul. Krakowska 4	A-1193 z 11.10.1988
Dom	ul. Króla Kazimierza 5	A-559 z 18.02.1991
Kamienica	ul. Króla Kazimierza 29	A-127 z 4.10.2005
Kamienica	ul. Króla Kazimierza 31	A-128 z 21.07.2005
dworek Bieniaszewskich	ul. Lisa-Kuli 1	A-206 z 24.04.2007
Dom	ul. Lwowska 8	A-1090 z 13.04.1981
Dom	ul. 3 Maja 2	A-1201 z 11.07.1989
Dom	ul. 3 Maja 4/6	A-1231 z 15.04.1991
Dom	ul. 3 Maja 8	A-1192 z 11.10.1988
Kamienica	ul. 3 Maja 9	A-112 z 21.03.2005

ZESPÓŁ DOMU	ul. 3 Maja 10	A-1289 z 12.03.1998
Dom	ul. 3 Maja 10	A-1289 z 12.03.1998
budynek gospodarczy	ul. 3 Maja 10	A-1289 z 12.03.1998
Altana	ul. 3 Maja 10	A-1289 z 12.03.1998
Ogród	ul. 3 Maja 10	A-1289 z 12.03.1998
Dom	ul. 3 Maja 20	A-1111 z 30.12.1981
Bank	ul. 3 Maja 21	A-1136 z 28.02.1983
Dom	ul. 3 Maja 22	A-1208 z 25.01.1990
gmach PKO	ul. 3 Maja 23	A-1262 z 28.06.1993
Dom	ul. 3 Maja 24	A-1217 z 22.05.1990
kamienica z oficyną	ul. 3 Maja 26	A-152 z 5.06.2006
Dom	ul. 8 Marca 5	A-1097 z 24.06.1981
Dom	ul. Matejki 2	A-1144 z 8.10.1984
Kamienica	ul. Matejki 13	A-121 z 16.06.2005
Dom	ul. Matejki 18	A-1181 z 14.06.1988
Dom	ul. Mickiewicza 4	A-945 z 13.02.1976
Dom	ul. Mickiewicza 5	A-326 z 19.11.1969
Dom	ul. Mickiewicza 7	A-598 z 21.01.1976
zajazd, ob. budynek mieszkalno-usługowy	ul. Mickiewicza 8	A-57 z 22.07.2002
Dom	ul. Mickiewicza 9	A-650 z 10.09.1976
Dom	ul. Mickiewicza 11	A-651 z 10.09.1976
Dom	ul. Mickiewicza 19	A-1242 z 18.11.1991
Dom	ul. Moniuszki 4	A-1098 z 24.06.1981
Dom	ul. Moniuszki 8	A-1144 z 23.05.1988
Dom	ul. Moniuszki 11	A-1092 z 8.06.1981
Ochronka	ul. Paderewskiego 71	A-1279 z 6.10.1995
Kamienica	ul. Piłsudskiego 5	A-151 z 5.06.2006
Dom	ul. Piłsudskiego 7	A-1135 z 28.02.1983
Koszary	ul. Piłsudskiego 8-10	A-632 z 27.11.1989
Koszary	ul. Piłsudskiego 21	A-1096 z 24.06.1981
Dom	ul. Piłsudskiego 27 / Targowa 10	A-7 z 5.08.1999
Willa	al. Pod Kasztanami 2-6	A-1173 z 22.06.1987
ZESPÓŁ PALACYKU LETNIEGO LUBOMIRSKICH	al. Pod Kasztanami 3 / Zamkowa 9	A-292 z 31.05.1958
pałacyk letni Lubomirskich	al. Pod Kasztanami 3	A-292 z 31.05.1958
Ogrodzenie	al. Pod Kasztanami 3	A-292 z 31.05.1958
Kordegarda	ul. Zamkowa 9	A-292 z 31.05.1958
Ogród	al. Pod Kasztanami 3	A-292 z 31.05.1958
ZESPÓŁ WILLI	al. Pod Kasztanami 8	A-1029 z 15.06.1979
Willa	al. Pod Kasztanami 8	A-1029 z 15.06.1979
Ogród	al. Pod Kasztanami 8	A-1029 z 15.06.1979
ZESPÓŁ WILLI	al. Pod Kasztanami 10	A-1019 z 10.01.1979
Willa	al. Pod Kasztanami 10	A-1019 z 10.01.1979
Ogród	al. Pod Kasztanami 10	A-1019 z 10.01.1979
ZESPÓŁ DWORSKI	ul. Powstańców Śląskich	A-338 z 19.08.1988
Dwór	ul. Powstańców Śląskich	A-338 z 19.08.1988
Rządówka	ul. Powstańców Śląskich	A-338 z 19.08.1988
domek w parku	ul. Powstańców Śląskich	A-338 z 19.08.1988
Spichlerz	ul. Powstańców Śląskich	A-338 z 19.08.1988
Obora	ul. Powstańców Śląskich	A-338 z 19.08.1988
Park	ul. Powstańców Śląskich	A-13 z 12.10.1948; 338 z 19.08.1988
Kapliczka	ul. Powstańców Śląskich	A-180 z 9.11.2006
d. browar	ul. 17 Pułku Piechoty 3	A-458 z 16.11.2010
Kamienica	ul. Przesmyk 2	A-127 z 4.10.2005
Dom	ul. Przesmyk 6	A-1202 z 28.07.1989
Dom	ul. Reformacka 4	A-333 z 22.08.1968
Dom	ul. Reformacka 10	A-1258 z 29.03.1993
ZESPÓŁ PALACOWO-PARKOWY	ul. Rycerska	A-398 z 16.02.2010

Pałac	ul. Rycerska	A-398 z 16.02.2010
Park	ul. Rycerska	A-398 z 16.02.2010
Dom	Rynek 3	A-973 z 10.09.1976
Dom	Rynek 4	A-1043 z 1.09.1979
Dom	Rynek 5	A-381 z 22.08.1968
dom, ob. Muzeum Etnograficzne	Rynek 6	A-576 z 10.01.1959
Dom	Rynek 7	A-350 z 11.12.1968
Dom	Rynek 8	A-1063 z 16.07.1980
Dom	Rynek 9	A-1030 z 19.06.1979
Dom	Rynek 10	A-561 z 11.12.1968
Dom	Rynek 11	A-1053 z 5.11.1979
Dom	Rynek 12	A-1054 z 18.12.1979
Dom	Rynek 13	A-940 z 28.01.1976
Dom	Rynek 14	A-939 z 28.01.1976
Dom	Rynek 15/Mickiewicza 2	A-933 z 28.01.1976
Dom	Rynek 16	A-944 z 13.02.1976
Dom	Rynek 17	A-935 z 31.12.1975
Dom	Rynek 18	A-1093 z 22.05.1981
Dom	Rynek 19	A-942 z 13.01.1976
Dom	Rynek 20	A-1062 z 16.07.1980
Dom	Rynek 21	A-941 z 21.01.1976
Dom	Rynek 24	A-1061 z 06.05.1980
Dom	Rynek 25	A-943 z 13.02.1976
Kordegarda	ul. Słowackiego 10b / Kościuszki	A-986 z 5.11.1976
Dom	ul. Sobieskiego 3	A-1107 z 30.12.1981
Dom	ul. Sobieskiego 4, 6 / Okrzei 12	A-688 z 30.11.1981
Dom	ul. Sobieskiego 5	A-543 z 30.12.1981 i z 3.03.2011
Dom	ul. Sobieskiego 8	A-1110 z 31.12.1981
Kamienica	ul. Sokoła 2	A-287 z 04.09.2008
Dom	ul. Sokoła 6	A-1034 z 20.07.1979
willa Holzerówka, ob. teatr	ul. Sokoła 7	A-549 z 13.06.1991
budynek Sokoła, ob. teatr	ul. Sokoła 9	A-549 z 13.06.1991
gmach Rady Powiatowej, ob. biblioteka	ul. Sokoła 13	A-1145 z 18.12.1984
kiosk (trafika)	ul. Sokoła	A-1252 z 27.03.1992
d. bursa Seminarium Nauczycielskiego z ogrodzeniem	ul. Towarnickiego 3	A-496 z 15.03.2011
ZESPÓŁ DWORSKI	ul. Unii Lubelskiej 3	A-1042 z 30.08.1979
Dworek	ul. Unii Lubelskiej 3	A-1042 z 30.08.1979
Ogród	ul. Unii Lubelskiej 3	A-1042 z 30.08.1979
ZESPÓŁ WILLI	ul. Unii Lubelskiej 4	A-597 z 15.06.1979
Willa	ul. Unii Lubelskiej 4	A-597 z 15.06.1979
Ogród	ul. Unii Lubelskiej 4	A-597 z 15.06.1979
Dom	ul. Wierzbowa 4/6	A-1240 z 4.09.1991
d. hotel Krakowski	pl. Wolności 2	A-1183 z 21.07.1988
Dom	pl. Wolności 7	A-379 z 26.08.1968
Dom	pl. Wolności 11	A-1191 z 11.10.1988
ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY	ul. Załęska 76	A-308 z 16.02.2009
Dwór	ul. Załęska 76	A-308 z 16.02.2009
brama wjazdowa	ul. Załęska 76	A-308 z 16.02.2009
aleja dojazdowa	ul. hr. W. Tarnowskiej	A-308 z 16.02.2009
Park	ul. Załęska	A-308 z 16.02.2009
ZESPÓŁ DOMU	ul. Zamkowa 1	A-334 z 22.08.1968
Dom	ul. Zamkowa 1	A-334 z 22.08.1968
Ogród	ul. Zamkowa 1	A-334 z 22.08.1968
budynek d. Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń	ul. Zamkowa 3	A-418 z 19.05.2010
Kamienica	ul. Zamkowa 4/6	A-160 z 30.05.2006
Dom	ul. Zygmuntowska 2	A-1162 z 20.06.1986

X.2. ANEKS nr 2 – Wykaz stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na obszarze miasta Rzeszów, na podstawie AZP

L.p.	Nazwa stanowiska	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
1.	Rzeszów	1 (58)	103-76	• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Kult. mialicka • Kult. przeworska (OR)	
2.	Rzeszów	2 (47)	103-76	• Ślad osadnictwa • Osada • Osada • Osada	• Neolit • TKL (Ha D) • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze	
3.	Rzeszów	3 (55)	103-76	• Osada • Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Osada	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. mialicka • TKL (EB) • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze (VII-XII w.)	Badania archeologiczne w latach 1965-1969
4.	Rzeszów	4=34 (50)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Osada	• Kult. mialicka • Kult. trzciniecka • Kult. przeworska (OR) • Późne średniowiecze/Nowożytność	Jest to część dużego stanowiska sztucznie podzielonego na dwa nr 4 i 34; Badania ratownicze w latach 2007-2009; teren przemysłowy, zagrożenie zabudową
5.	Rzeszów (Staromieście)	5 (?)	103-76	Znalezisko luźne	Kult. mierzanowicka	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
6.	Rzeszów (Staromieście)	6 (?)	103-76	Znalezisko luźne	Neolit/WEB	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
7.	Rzeszów	7 (45)	103-76	Osada	Wczesne średniowiecze	
8.	Rzeszów	8 (81)	103-76	Osada	Wczesne średniowiecze	
9.	Rzeszów	9 (53)	103-76	Ślad osadnictwa	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	
10.	Rzeszów-Pobitno	10 (3)	103-76	Skarb monet	Kult. przeworska (OR)	Kilkadziesiąt monet rzymskich, wykopane w 1921 r., zaginęły
11.	Rzeszów-Zwiczycza	11 (9)	104-76	Ślad osadnictwa	TKL (EB)	

12.	Rzeszów	12 (1)	104-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit • TKL (EB/Ha D) • Kult. przeworska ? (OR)	Miejsce znalezienia koryto Wisłoka, obecnie zalew; stanowisko nie istnieje
13.	Rzeszów (ul. Dąbrowskiego)	13 (?)	103-76	Znalezisko luźne	Kult. przeworska (OR)	Moneta Probusa (276-282), znaleziona w 1930 r.; Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
14.	Rzeszów (Drabinianka)	14 (?)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
15.	Rzeszów	15 (2)	104-76	Ślad osadnictwa	Kult. lateńska	Miecz celtycki znaleziony w korycie Wisłoka w 1957 r.
16.	Rzeszów (Osiedle Piastów)	16 (57)	103-76	• Osada • Osada	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. malicka	Badania ratownicze w latach 1960-1965
17.	Rzeszów	17 (56)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit	
18.	Rzeszów-Staromieście	18 (?)	103-76	Osada ?	Nieokreślona	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
19.	Rzeszów	19 (51)	103-76	Osada	Wczesne średniowiecze (VIII-IX w.)	Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-666
20.	Rzeszów	20 (79)	103-76	Osada	Kult. malicka	Badania w 1962 r.
21.	Rzeszów	21 (3)	104-76	• Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa	• TKL (EB/Ha D) • Kult. przeworska (OR)	
22.	Rzeszów	22 (?)	103-76	Osada	Kult. malicka	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji. W starszej literaturze określane jako stan. 18
23.	Rzeszów, Lisia Góra	23 (4)	104-76	Osada	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-443
24.	Rzeszów, ul. Leśna	24 (5)	104-76	• Osada • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej/ Kult. malicka • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze	Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-444; teren miejski istnieje możliwość zabudowy
25.	Rzeszów „Skalka”	25 (8)	103-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Kult. świderska (schyłkowy paleolit – epoka kamienia) • Kult. ceramiki wstęgowej rytej	Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-689

				• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• TKL (Ha D) • Kult. pomorska/Kult. lateńska? • Kult. przeworska (OR)	
26.	Rzeszów	26 (4)	103-76	• Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • TKL (EB) • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze	
27.	Rzeszów	27 (5)	103-76	Ślad osadnictwa	Kult. przeworska (OR)	
28.	Rzeszów	28 (25)	103-76	Punkt osadniczy	Nieokreślona	
29.	Rzeszów	29 (14)	103-76	Punkt osadniczy	Nieokreślona	
30.	Rzeszów	30 (23)	103-76	Punkt osadniczy	Późne średniowiecze	
31.	Rzeszów	31 (24)	103-76	• Osada • Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Osada • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa • Osada	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. malicka • Kult. pucharów lejkowatych • Kult. mierzaniowska • TKL (EB) • Kult. przeworska (POR) • Nowożytność • Pradzieje	Badania ratownicze związane z budową obwodnicy Rzeszowa w 2004 r.
32.	Rzeszów	32 (19)	103-76	• Osada • Osada	• Neolit • Kult. przeworska (POR)	
33.	Rzeszów	33 (?)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji, rejon stan. 16
34.	Rzeszów	34=4 (50)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Osada	• Kult. malicka • Kult. trzciniecka • Kult. przeworska (OR) • Późne średniowiecze/Nowożytność	Jest to część dużego stanowiska sztucznie podzielonego na dwa nr 4 i 34; Badania ratownicze w latach 2007-2009; teren przemysłowy, zagrożenie zabudową
35.	Rzeszów	35 (26)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	
36.	Rzeszów	36 (20)	103-76	Osada	Kult. przeworska (OR)	
37.	Rzeszów	37 (52)	103-76	Ślad osadnictwa	Kult. przeworska (POR)	
38.	Rzeszów	38 (31)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	
39.	Rzeszów	39 (54)	103-76	Ślad osadnictwa	Nieokreślona	

40.	Rzeszów	40 (18)	102-76	• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze	
41.	Rzeszów	41 (48)	103-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Osada • Osada • Punkt osadniczy	• Paleolit (epoka kamienia) • Kult. malicka • TKL (EB) • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze	Badania ratownicze w latach 2006-2007 związane z budową osiedla mieszkaniowego przez rzeszowską Spółdzielnię Mieszkaniową „Geodeci”.
42.	Rzeszów	42 (1)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	
43.	Rzeszów	43 (2)	103-76	Kopiec ”Konfederatów Barskich” (grodzisko?)	Nieokreślona	
44.	Rzeszów	44 (6)	103-76	Ślad osadnictwa	Nowożytność (XVII w.)	
45.	Rzeszów	45 (7)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
46.	Rzeszów	46 (12)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
47.	Rzeszów	47 (13)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
48.	Rzeszów	48 (15)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
49.	Rzeszów	49 (16)	103-76	Punkt osadniczy	Neolit	
50.	Rzeszów	50 (21)	103-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. przeworska (OR)	
51.	Rzeszów	51 (22)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
52.	Rzeszów	52 (27)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	Jest to prawdopodobnie jedno duże stanowisko razem ze stan. 105
53.	Rzeszów	53 (28)	103-76	Ślad osadnictwa	Kult. przeworska ? (OR)	
54.	Rzeszów	54 (29)	103-76	• Osada • Ślad osadnictwa • Osada • Ślad osadnictwa	• Kult. malicka • Kult. mierzanowicka • TKL (Ha D) • Późne średniowiecze	Badania ratownicze w 2000 r. związane z budową hurtowni „Makro”
55.	Rzeszów	55 (30)	103-76	• Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. pucharów lejkowatych • Kult. mierzanowicka • Kult. przeworska (OR) • Późne średniowiecze • Pradzieje	Badania ratownicze w 1997 r. związane z rozbudową osiedla mieszkaniowego Pobitno-Południe
56.	Rzeszów	56 (32)	103-76	Punkt osadniczy	Nieokreślona	

57.	Rzeszów	57 (33)	103-76	• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Neolit • Kult. przeworska (OR)	
58.	Rzeszów	58 (34)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	
59.	Rzeszów	59 (35)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	Dawniej jako Słocina stan. 2
60.	Rzeszów	60 (36)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
61.	Rzeszów	61 (37)	103-76	Punkt osadniczy	Neolit	
62.	Rzeszów	62 (38)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska ? (OR)	
63.	Rzeszów	63 (39)	103-76	• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Neolit • Kult. przeworska (OR)	
64.	Rzeszów	64 (40)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	
65.	Rzeszów	65 (41)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	
66.	Rzeszów	66 (42)	103-76	Osada ?	Nieokreślona	
67.	Rzeszów	67 (43)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit	
68.	Rzeszów	68 (44)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Osada	• Kult. przeworska (POR) • Wczesne średniowiecze (VII-X w.) • Późne średniowiecze • Nowożytność (XVI-XVIII w.)	W rzeczywiście jest to jedno stanowisko razem z 69, stanowisko zostało sztucznie podzielone podczas badań powierzchniowych; Badania ratownicze w 1986 r.
69.	Rzeszów	69 (46)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Osada	• Kult. przeworska (POR) • Wczesne średniowiecze (VII-X w.) • Późne średniowiecze • Nowożytność (XVI-XVII w.)	W rzeczywiście jest to jedno stanowisko razem z 68, stanowisko zostało sztucznie podzielone podczas badań powierzchniowych; Badania ratownicze w 1986 r.
70.	Rzeszów	70 (49)	103-76	Ślad osadnictwa	TKL ? (EB)	
71.	Rzeszów	71?	103-76	Osada	Wczesne średniowiecze	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
72.	Rzeszów	72 (59)	103-76	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
73.	Rzeszów	73 (60)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
74.	Rzeszów	74 (61)	103-76	Punkt osadniczy	TKL (EB)	
75.	Rzeszów	75 (62)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze ?	
76.	Rzeszów	76 (63)	103-76	Punkt osadniczy	TKL (EB)	
77.	Rzeszów	77 (64)	103-76	Punkt osadniczy	Nieokreślona	
78.	Rzeszów	78 (65)	103-76	Osada	TKL (EB)	
79.	Rzeszów	79 (66)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
80.	Rzeszów	80 (67)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit ?	

81.	Rzeszów	81 (68)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
82.	Rzeszów	82 (69)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
83.	Rzeszów	83 (70)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit ?	
84.	Rzeszów	84 (71)	103-76	Punkt osadniczy	Nieokreślona	
85.	Rzeszów	85 (72)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	
86.	Rzeszów	86 (19)	102-76	Punkt osadniczy	Neolit	
87.	Rzeszów	87 (78)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
88.	Rzeszów (Baranówka IV)	88=89 (80)	103-76	• Osada • Osada • Osada	• Neolit • Kult. mierzanowicka • Kult. trzciniecka • Kult. przeworska (OR)	To samo co stan. 89, obydwa stanowiska należy uznać za jedno, zostały sztucznie podzielone; Badania ratownicze w 1980 r.
89.	Rzeszów (Baranówka IV)	89=88 (80)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Ślad osadnictwa	• Neolit • Kult. mierzanowicka • Kult. trzciniecka • Kult. przeworska (OR)	To samo co stan. 89, obydwa stanowiska należy uznać za jedno, zostały sztucznie podzielone; Badania ratownicze w 1980 r.
90.	Rzeszów	90 (?)	103-76	Ślad osadnictwa	TKL (EB)	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
91.	Rzeszów	91 (6)	104-76	• Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit • Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Stanowisko odkryte w miejscu dzisiejszego zalewu, stanowisko nie istnieje
92.	Rzeszów-Wilkowya	92 (38)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Kult. przeworska (OR) • Średniowiecze • Nowożytność	
93.	Rzeszów-Zalesie	93 (7)	104-76	Kurhan (?) z grobem ciałopalnym	Kult. przeworska (OR)	Grób ciałopalny w postaci popielnicy ze spalonymi kośćmi oraz wyposażeniem w postaci umbra, ostrogi, noża i fąg. fibuli; kurhan może być w przyszłości zniwelowany przez stopniową orkę; Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-473; dawniej znane jako stan. Zalesie I; Badania ratownicze w 1955 r.;

						Dodatkowo stanowisko zagrożone jest postępującą zabudową mieszkalną
94.	Rzeszów-Zalesie	94 (8)	104-76	• Osada • Ślad osadnictwa	• TKL (Ha D) • Wczesne średniowiecze	Zasadnicza część stanowiska jest już obecnie zabudowana przez akademiki; dawniej znane jako stan. Zalesie 2; Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-896; możliwość dalszej zabudowy
95.	Rzeszów-Zalesie	95 (32)	104-76	• Osada/Cmentarzysko ? • Osada	• TKL (EB/Ha D) • Pradzieje	Teren miejski możliwa zabudowa; dawniej znane jako stan. Zalesie 3; Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-895
96.	Rzeszów-Wilkowya	96 (1)	103-77	• Ślad osadnictwa • Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Paleolit schyłkowy (epoka kamienia) • Kult. ceramiki wstęgowej rytej • TKL (EB/Ha D) • Kult. przeworska (OR) • Pradzieje	Dawniej znane jako Wilkowya stan. 1
97.	Rzeszów	97 (2)	103-77	Osada	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	Dawniej znane jako Wilkowya stan. 4
98.	Rzeszów-Zalesie	98 (10)	104-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa	• Epoka kamienia • Neolit • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Stanowisko zlokalizowane na terenie ogródków działkowych, domkami na działkach pracowniczych; dawniej znane jako Zalesie stan. 4
99.	Rzeszów, (dawniej ul. Kasprzaka)	99 (11)	104-76	Punkt osadniczy	Neolit ?	Stanowisko nie istnieje; obecnie jest to wyrobisk o po zwirowni przy ujściu Strugu, pierwotnie było to piaszczyste wyniesienie
100.	Rzeszów (Biała)	100 (12)	104-76	Ślad osadnictwa	Kult. ceramiki sznurowej (?)	Dawnie jako Biała stan. 1; stanowisko obecnie nie istnieje

101.	Rzeszów	101 (26)	103-77	Punkt osadniczy	Późne średniowiecze	
102.	Rzeszów	102 (27)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	
103.	Rzeszów	103 (28)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Późne średniowiecze • Pradzieje	
104.	Rzeszów-Wilkowya	104 (32)	103-77	• Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa	• Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze • Późne średniowiecze • Pradzieje	
105.	Rzeszów-Wilkowya	105 (33)	103-77	• Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Kult. przeworska ? (OR) • Późne średniowiecze • Pradzieje	Teren miejski możliwość zabudowy; Jest to prawdopodobnie jedno duże stanowisko razem ze stan. 52
106.	Rzeszów-Wilkowya	106 (37)	103-77	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Epoka kamienia • Późne średniowiecze	
107.	Rzeszów-Zalesie	107 (3)	104-77	• Osada • Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	
108.	Rzeszów-Zalesie	108 (33)	104-76	• Osada • Osada • Osada	• Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze (XII-XIII w.) • Późne średniowiecze	Teren miejski możliwość zabudowy w przyszłości; Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-898
109.	Rzeszów-Zalesie	109 (34)	104-76	• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze (XII-XIII w.) • Późne średniowiecze • Pradzieje	Możliwość zabudowy terenu
110.	Rzeszów-Zalesie	110 (35)	104-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Neolit ? • Wczesne średniowiecze (XII-XIII w.) • Pradzieje	
111.	Rzeszów-Zalesie	111 (36)	104-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit ? • Pradzieje	
112.	Rzeszów-Zalesie	112 (37)	104-76	• Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze XIII w.	
113.	Rzeszów-Zalesie	113 (38)	104-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Kult. przeworska ? (OR) • Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Zagrożenie spowodowane erozją
114.	Rzeszów-Przybyszówka	114 (82)	103-76	• Ślad osadnictwa	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	

115.	Rzeszów-Załęże	115 (10)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze (IX-X w.)	Dawniej jako Załęże stan. 1
116.	Rzeszów-Załęże	116 (9)	103-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Kult. pucharów lejkowatych • Kult. przeworska (OR)	Dawniej jako Załęże stan. 2
117.	Rzeszów-Załęże	117 (83)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Osada • Osada	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. malicka • Kult. trzciniecka • TKL (EB/Ha D) • Nowożytność	Badania ratownicze w latach 2007-2008
118.	Rzeszów-Przybyszówka	118 (63)	103-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
119.	Rzeszów-Biała	119 (39)	104-76	Osada	Kult. przeworska (POR)	Dawniej jako Biała stan. 2
120.	Rzeszów-Biała	120 (40)	104-76	Ślad osadnictwa	Kult. przeworska ? (POR)	Dawniej jako Biała stan. 3
121.	Rzeszów-Przybyszówka	121 (74)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 1
122.	Rzeszów-Przybyszówka	122 (75)	103-76	Punkt osadniczy	TKL ? (EB)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 2
123.	Rzeszów-Przybyszówka	123 (76)	103-76	Punkt osadniczy	TKL (EB)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 3
124.	Rzeszów-Przybyszówka	124 (77)	103-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	Dawniej jako Przybyszówka stan. 4
125.	Rzeszów-Przybyszówka	125 (4)	103-75	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit • Pradzieje	Dawniej jako Przybyszówka stan. 5
126.	Rzeszów-Przybyszówka	126 (5)	103-75	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	Dawniej jako Przybyszówka stan. 6
127.	Rzeszów-Przybyszówka	127 (6)	103-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	Dawniej jako Przybyszówka stan. 7
128.	Rzeszów-Przybyszówka	128 (7)	103-75	• Ślad osadnictwa • Osada ?	• Wczesne średniowiecze (IX-X w.) • Późne średniowiecze	Dawniej jako Przybyszówka stan. 8
129.	Rzeszów-Przybyszówka	129 (8)	103-75	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Późne średniowiecze • Nowożytność (XVIII w.)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 9
130.	Rzeszów-Przybyszówka	130 (9)	103-75	Osada	Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 10
131.	Rzeszów-Przybyszówka	131 (10)	103-75	• Osada • Osada	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 11
132.	Rzeszów-Przybyszówka	132 (11)	103-75	Osada	Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 12
133.	Rzeszów-	133 (12)	103-75	• Osada	• Neolit	Dawniej jako Przybyszówka

	Przybyszówka			• Osada	• Pradzieje	stan. 13
134.	Rzeszów-Przybyszówka	134 (13)	103-75	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit • Kult. przeworska ? (OR) • Nowożytność (XVIII w.)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 14
135.	Rzeszów-Przybyszówka	135 (14)	103-75	• Ślad osadnictwa • Osada	• Neolit • Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 15
136.	Rzeszów-Słocina	136 (9)	103-77	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa	• Neolit • Pradzieje • Nowożytność	Badania sondżowe w 2007 r.; dawniej jako Słocina stan. 3
137.	Rzeszów-Słocina (Stare Budy)	137 (10)	103-77	• Osada • Punkt osadniczy	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 5
138.	Rzeszów-Słocina	138 (43)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 6
139.	Rzeszów-Słocina	139 (44)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Epoka kamienia • Wczesne średniowiecze	Dawniej jako Słocina stan. 7
140.	Rzeszów-Słocina	140 (47)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 8
141.	Rzeszów-Słocina	141 (48)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Epoka kamienia • Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 9
142.	Rzeszów-Słocina (Działy Śl.)	142 (4)	104-77	• Punkt osadniczy	• Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 10
143.	Rzeszów-Słocina	143 (7)	104-77	• Punkt osadniczy	• Pradzieje	Stanowisko zagrożone zabytkową; dawniej jako Słocina stan. 11
144.	Rzeszów-Słocina (św. Roch)	144 (8)	104-77	• Ślad osadnictwa	• Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 12
145.	Rzeszów-Załęże	145 (11)	103-76	• Punkt osadniczy	• Kult. przeworska (OR)	Dawniej jako Załęże stan. 3
146.	Rzeszów-Załęże	146 (17)	103-76	• Ślad osadnictwa	• Późne średniowiecze (XV w.)	Dawniej jako Załęże stan. 4
147.	Rzeszów-Załęże	147 (18)	103-76	• Punkt osadniczy	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej)	Dawniej jako Załęże stan. 5
148.	Rzeszów-Załęże	148 (3)	103-77	• Skarb monet	• Kult. przeworska (OR)	Monety zaginęły; dawniej jako Załęże stan. 6
149.	Rzeszów-Załęże	149 (12)	103-77	• Ślad osadnictwa	• Pradzieje	Dawniej jako Załęże stan. 7
150.	Rzeszów-Załęże	150 (13)	103-77	• Ślad osadnictwa	• Pradzieje	Dawniej jako Załęże stan. 8
151.	Rzeszów-Załęże	151 (14)	103-77	• Osada	• Wczesne średniowiecze	Dawniej jako Załęże stan. 9
152.	Biała	4 (41)	104-76	• Ślad osadnictwa	• Neolit	Informacja na podstawie Archiwum MOR
153.	Budziwój	1 (1)	105-76	• Cmentarzysko	• Średniowiecze ?	Domniemane cmentarzysko

				„tatarskie” ?		
154.	Budziwój	2 (5)	105-76	• Ślad osadnictwa • Osada ?	• Epoka kamienia • Kult. przeworska ? (OR)	
155.	Budziwój	3 (6)	105-76	Osada	Kult. przeworska ? (OR)	
156.	Budziwój	4 (7)	105-76	Osada	Kult. przeworska ? (OR)	
157.	Budziwój	5 (8)	105-76	Osada?	TKL (EB)	
158.	Budziwój	6 (9)	105-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit ? • TKL (EB)	
159.	Budziwój	7 (10)	105-76	Ślad osadnictwa	TKL (EB)	
160.	Budziwój	8 (11)	105-76	Osada?	Kult. przeworska ? (OR)	
161.	Budziwój	9 (12)	105-76	• Osada? • Osada?	• TKL (EB) • Pradzieje	
162.	Budziwój	10 (47)	105-76	• Osada? • Osada?	• TKL (EB) • Kult. przeworska (OR)	
163.	Budziwój	11 (42)	104-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Informacja na podstawie Archiwum MOR
164.	Ślęcina	1 (8)	103-77	Ślad osadnictwa	Kult. ceramiki sznurowej	Stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
165.	Ślęcina	4 (61)	103-77	Ślad osadnictwa	Kult. pucharów lejkowatych	
166.	Zwięczyca	1 (16)	104-76	Ślad osadnictwa	Kult. przeworska (POR)	Brązowa moneta Maksymiana Herkulesa 286-305 i 307-310; odkryta podczas budowy drogi w 1948 r.
167.	Zwięczyca	2 (14)	104-76	Ślad osadnictwa	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	
168.	Zwięczyca – Folwark	3 (13)	104-76	• Osada • Osada • Osada • Osada • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. malicka • Kult. lubelsko-wolnyńska • TKL (EB/Ha D) • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze (VIII- X w.) • Pradzieje	Badania wykopaliskowe IA UR w 2003 r. oraz w latach 2005-2008; stanowisko znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie zabudowań, zagrożone postępującą zabudową domkami jednorodzinnymi
169.	Zwięczyca	4 (15)	104-76	Osada	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-441
170.	Zwięczyca	5 (17)	104-76	Ślad osadnictwa	Neolit	
171.	Zwięczyca	6 (73)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska ? (OR)	
172.	Zwięczyca – Stawki	7 (22)	104-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	

173.	Zwięczyca – Stanki	8 (23)	104-76	Ślad osadnictwa	Neolit	
174.	Zwięczyca	9 (24)	104-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Zagrożenie związane z głęboką orką
175.	Zwięczyca	10 (25)	104-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	Głęboka orka może zniszczyć widoczne obiekty; Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-897
176.	Zwięczyca	11 (26)	104-76	Punkt osadniczy	Pradzieje	
177.	Zwięczyca	12 (27)	104-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Średniowiecze • Pradzieje	
178.	Zwięczyca	13 (28)	104-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Kult. mierzanowicka • Pradzieje	

Wykaz skrótów: EB – epoka brązu; Ha – Halsztat; Kult. – Kultura; OR – okres rzymski; POR – późny okres rzymski; TKL – tarnobrzaska kultura łużycka; WEB – wczesna epoka brązu.

X.3. ANEKS nr 3 – Wykaz stanowisk archeologicznych na obszarze miasta Rzeszów, na podstawie AZP z propozycją zmian numeracji (dotyczy poz. od 152 do 178)

L.p.	Nazwa stanowiska	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
179.	Rzeszów	1 (58)	103-76	• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Kult. malicka • Kult. przeworska (OR)	
180.	Rzeszów	2 (47)	103-76	• Ślad osadnictwa • Osada • Osada • Osada	• Neolit • TKL (Ha D) • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze	
181.	Rzeszów	3 (55)	103-76	• Osada • Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Osada	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. malicka • TKL (EB) • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze (VII-XII w.)	Badania archeologiczne w latach 1965-1969
182.	Rzeszów	4=34 (50)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Osada	• Kult. malicka • Kult. trzciniecka • Kult. przeworska (OR) • Późne średniowiecze/Nowożytność	Jest to część dużego stanowiska sztucznie podzielonego na dwa nr 4 i 34; Badania ratownicze w latach 2007-2009; teren przemysłowy; zagrożenie zabudową
183.	Rzeszów (Staromieście)	5 (?)	103-76	Znalezisko luźne	Kult. mierzaniowicka	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
184.	Rzeszów (Staromieście)	6 (?)	103-76	Znalezisko luźne	Neolit/WEB	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
185.	Rzeszów	7 (45)	103-76	Osada	Wczesne średniowiecze	
186.	Rzeszów	8 (81)	103-76	Osada	Wczesne średniowiecze	
187.	Rzeszów	9 (53)	103-76	Ślad osadnictwa	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	
188.	Rzeszów-Pobitno	10 (3)	103-76	Skarb monet	Kult. przeworska (OR)	Kilkadziesiąt monet rzymskich, wykopane w 1921 r., zaginęły

189.	Rzeszów-Zwierzycza	11 (9)	104-76	Ślad osadnictwa	TKL (EB)	
190.	Rzeszów	12 (1)	104-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit • TKL (EB/Ha D) • Kult. przeworska ? (OR)	Miejsce znalezienia koryto Wisłoka, obecnie zalew; stanowisko nie istnieje
191.	Rzeszów (ul. Dąbrowskiego)	13 (?)	103-76	Znalezisko luźne	Kult. przeworska (OR)	Moneta Probusa (276-282), znaleziona w 1930 r.; Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
192.	Rzeszów (Drabinianka)	14 (?)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
193.	Rzeszów	15 (2)	104-76	Ślad osadnictwa	Kult. lateńska	Miecz celtycki znaleziony w korycie Wisłoka w 1957 r.
194.	Rzeszów (Osiedle Piastów)	16 (57)	103-76	• Osada • Osada	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. malicka	Badania ratownicze 1960-1965 r.
195.	Rzeszów	17 (56)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Drapacz krzem
196.	Rzeszów-Staromieście	18 (?)	103-76	Osada ?	Nieokręslona	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
197.	Rzeszów	19 (51)	103-76	Osada	Wczesne średniowiecze (VIII-IX w.)	Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-666
198.	Rzeszów	20 (79)	103-76	Osada	Kult. malicka	Badania w 1962 r.
199.	Rzeszów	21 (3)	104-76	• Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa	• TKL (EB/Ha D) • Kult. przeworska (OR)	
200.	Rzeszów	22 (?)	103-76	Osada	Kult. malicka	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji; W starszej literaturze określane jako stan. 18
201.	Rzeszów, Liśń Góra	23 (4)	104-76	Osada	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-443
202.	Rzeszów, ul. Leśna	24 (5)	104-76	• Osada • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej/ Kult. malicka • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze	Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-444; teren miejski istnieje możliwość zabudowy
203.	Rzeszów „Skalka”	25 (8)	103-76	• Ślad osadnictwa	• Kult. świdzka (schyłkowy paleolit – epoka kamienia)	Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-689

			• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • TKL (Ha D) • Kult. pomorska/Kult. lateńska? • Kult. przeworska (OR)	
204.	Rzeszów	26 (4)	103-76 • Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • TKL (EB) • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze	
205.	Rzeszów	27 (5)	103-76 Ślad osadnictwa	Kult. przeworska (OR)	
206.	Rzeszów	28 (25)	103-76 Punkt osadniczy	Nieokreślona	
207.	Rzeszów	29 (14)	103-76 Punkt osadniczy	Nieokreślona	
208.	Rzeszów	30 (23)	103-76 Punkt osadniczy	Późne średniowiecze	
209.	Rzeszów	31 (24)	103-76 • Osada • Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Osada • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa • Osada	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. malicka • Kult. pucharów lejkowatych • Kult. mierzaniwicka • TKL (EB) • Kult. przeworska (POR) • Nowożytność • Pradzieje	Badania ratownicze związane z budową obwodnicy Rzeszowa w 2004 r.
210.	Rzeszów	32 (19)	103-76 • Osada • Osada	• Neolit • Kult. przeworska (POR)	
211.	Rzeszów	33 (?)	103-76 Ślad osadnictwa	Neolit	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji, region stan. 16
212.	Rzeszów	34=4(50)	103-76 • Osada • Osada • Osada • Osada	• Kult. malicka • Kult. trzciniecka • Kult. przeworska (OR) • Późne średniowiecze/Nowożytność	Jest to część dużego stanowiska sztucznie podzielonego na dwa nr 4 i 34; Badania ratownicze w latach 2007-2009; teren przemysłowy, zagrożenie zabudową
213.	Rzeszów	35 (26)	103-76 Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	
214.	Rzeszów	36 (20)	103-76 Osada	Kult. przeworska (OR)	
215.	Rzeszów	37 (52)	103-76 Ślad osadnictwa	Kult. przeworska (POR)	
216.	Rzeszów	38 (31)	103-76 Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	

217.	Rzeszów	39 (54)	103-76	Ślad osadnictwa	Nieokreślona	
218.	Rzeszów	40 (18)	102-76	• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze	
219.	Rzeszów	41 (48)	103-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Osada • Osada • Punkt osadniczy	• Paleolit (epoka kamienia) • Kult. malicka • TKL (EB) • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze	Badania ratownicze w latach 2006-2007 związane z budową osiedla mieszkaniowego przez rzeszowską Spółdzielnię Mieszkaniową „Geodeci”.
220.	Rzeszów	42 (1)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	
221.	Rzeszów	43 (2)	103-76	Kopiec „Konfederatów Barskich” (grodzisko?)	Nieokreślona	
222.	Rzeszów	44 (6)	103-76	Ślad osadnictwa	Nowożytność (XVII w.)	
223.	Rzeszów	45 (7)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
224.	Rzeszów	46 (12)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
225.	Rzeszów	47 (13)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
226.	Rzeszów	48 (15)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
227.	Rzeszów	49 (16)	103-76	Punkt osadniczy	Neolit	
228.	Rzeszów	50 (21)	103-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. przeworska (OR)	
229.	Rzeszów	51 (22)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
230.	Rzeszów	52 (27)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	Jest to prawdopodobnie jedno duże stanowisko razem ze stan. 105
231.	Rzeszów	53 (28)	103-76	Ślad osadnictwa	Kult. przeworska ? (OR)	
232.	Rzeszów	54 (29)	103-76	• Osada • Ślad osadnictwa • Osada • Ślad osadnictwa	• Kult. malicka • Kult. mierzanowicka • TKL (Ha D) • Późne średniowiecze	Badania ratownicze w 2000 r. związane z budową hurtowni „Makro”
233.	Rzeszów	55 (30)	103-76	• Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. pucharów lejkowatych • Kult. mierzanowicka • Kult. przeworska (OR) • Późne średniowiecze • Pradzieje	Badania ratownicze w 1997 r. związane z rozbudową osiedla mieszkaniowego Pobitno-Południe

234.	Rzeszów	56 (32)	103-76	Punkt osadniczy	Nieokreślona	
235.	Rzeszów	57 (33)	103-76	• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Neolit • Kult. przeworska (OR)	
236.	Rzeszów	58 (34)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	
237.	Rzeszów	59 (35)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	Dawniej jako Słocina stan. 2
238.	Rzeszów	60 (36)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
239.	Rzeszów	61 (37)	103-76	Punkt osadniczy	Neolit	
240.	Rzeszów	62 (38)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska ? (OR)	
241.	Rzeszów	63 (39)	103-76	• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Neolit • Kult. przeworska (OR)	
242.	Rzeszów	64 (40)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	
243.	Rzeszów	65 (41)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	
244.	Rzeszów	66 (42)	103-76	Osada ?	Nieokreślona	
245.	Rzeszów	67 (43)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit	
246.	Rzeszów	68 (44)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Osada	• Kult. przeworska (POR) • Wczesne średniowiecze (VII-X w.) • Późne średniowiecze • Nowożytność (XVI-XVIII w.)	W rzeczywistości jest to jedno stanowisko razem z 69, stanowisko zostało sztucznie podzielone podczas badań powierzchniowych; Badania ratownicze w 1986 r.
247.	Rzeszów	69 (46)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Osada	• Kult. przeworska (POR) • Wczesne średniowiecze (VII-X w.) • Późne średniowiecze • Nowożytność (XVI-XVII w.)	W rzeczywistości jest to jedno stanowisko razem z 68, stanowisko zostało sztucznie podzielone podczas badań powierzchniowych; Badania ratownicze w 1986 r.
248.	Rzeszów	70 (49)	103-76	Ślad osadnictwa	TKL ? (EB)	
249.	Rzeszów	71 ?	103-76	Osada	Wczesne średniowiecze	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
250.	Rzeszów	72 (59)	103-76	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
251.	Rzeszów	73 (60)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
252.	Rzeszów	74 (61)	103-76	Punkt osadniczy	TKL (EB)	
253.	Rzeszów	75 (62)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze ?	
254.	Rzeszów	76 (63)	103-76	Punkt osadniczy	TKL (EB)	
255.	Rzeszów	77 (64)	103-76	Punkt osadniczy	Nieokreślona	
256.	Rzeszów	78 (65)	103-76	Osada	TKL (EB)	
257.	Rzeszów	79 (66)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	

258.	Rzeszów	80 (67)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit ?	
259.	Rzeszów	81 (68)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
260.	Rzeszów	82 (69)	103-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
261.	Rzeszów	83 (70)	103-76	Ślad osadnictwa	Neolit ?	
262.	Rzeszów	84 (71)	103-76	Punkt osadniczy	Nieokreślona	
263.	Rzeszów	85 (72)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	
264.	Rzeszów	86 (19)	102-76	Punkt osadniczy	Neolit	
265.	Rzeszów	87 (78)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
266.	Rzeszów	88=89 (80)	103-76	• Osada • Osada • Osada	• Neolit • Kult. mierzanowicka • Kult. trzciniecka • Kult. przeworska (OR)	To samo co stan. 89, obydwa stanowiska należy uznać za jedno, zostały sztucznie podzielone; Badania ratownicze w 1980 r.
267.	Rzeszów (Baranówka)	89=88 (80)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Ślad osadnictwa	• Neolit • Kult. mierzanowicka • Kult. trzciniecka • Kult. przeworska (OR)	To samo co stan. 89, obydwa stanowiska należy uznać za jedno, zostały sztucznie podzielone; Badania ratownicze w 1980 r.
268.	Rzeszów	90 (?)	103-76	Ślad osadnictwa	TKL (EB)	Brak nr na obszarze, stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji
269.	Rzeszów	91 (6)	104-76	• Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit • Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Stanowisko odkryte w miejscu dzisiejszego zalewu, stanowisko nie istnieje
270.	Rzeszów-Wilkowja	92 (38)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Kult. przeworska (OR) • Średniowiecze • Nowożytność	
271.	Rzeszów-Zalesie	93 (7)	104-76	Kurhan (?) z grobem ciałopalnym	Kult. przeworska (OR)	Grób ciałopalny w postaci popielnicy ze spalonymi kośćmi oraz wyposażeniem w postaci umba, ostrogi, noża i frg. fibuli; kurhan może być w przyszłości zniwelowany przez skopniową orkę; Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-473; dawniej znane jako stan. Zalesie 1; Badania ratownicze

						w 1955 r.; Dodatkowo stanowisko zagrożone jest postępującą zabudową mieszkalną
272.	Rzeszów-Zalesie	94 (8)	104-76	• Osada • Ślad osadnictwa	• TKL (Ha D) • Wczesne średniowiecze	Zasadnicza część stanowiska jest już obecnie zabudowana przez akademiki; dawniej znane jako stan. Zalesie 2; Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-896; możliwość dalszej zabudowy
273.	Rzeszów-Zalesie	95 (32)	104-76	• Osada/Cmentarzysko ? • Osada	• TKL (EB/Ha D) • Pradzieje	Teren miejski możliwa zabudowa; dawniej znane jako stan. Zalesie 3; Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-895
274.	Rzeszów-Wilkowya	96 (1)	103-77	• Ślad osadnictwa • Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Paleolit schyłkowy (epoka kamienia) • Kult. ceramiki wstęgowej rytej • TKL (EB/Ha D) • Kult. przeworska (OR) • Pradzieje	Dawniej znane jako Wilkowya stan. 1
275.	Rzeszów	97 (2)	103-77	Osada	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	Dawniej znane jako Wilkowya stan. 4
276.	Rzeszów-Zalesie	98 (10)	104-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa	• Epoka kamienia • Neolit • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Stanowisko zlokalizowane na terenie ogródków działkowych, domkami na działkach pracowniczych; dawniej znane jako Zalesie stan. 4
277.	Rzeszów, (dawniej ul. Kasprzaka)	99 (11)	104-76	Punkt osadniczy	Neolit ?	Stanowisko nie istnieje; obecnie jest to wyrobisko po żwirowni przy ujściu Strugu, pierwotnie było to piaszczyste wyniesienie
278.	Rzeszów (Biała)	100 (12)	104-76	Ślad osadnictwa	Kult. ceramiki sznurowej (?)	Dawnie jako Biała stan. 1; stanowisko obecnie nie istnieje

279.	Rzeszów	101 (26)	103-77	Punkt osadniczy	Późne średniowiecze	
280.	Rzeszów	102 (27)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	
281.	Rzeszów	103 (28)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Późne średniowiecze • Pradzieje	
282.	Rzeszów-Wilkowya	104 (32)	103-77	• Osada • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa	• Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze • Późne średniowiecze • Pradzieje	
283.	Rzeszów-Wilkowya	105 (33)	103-77	• Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Kult. przeworska ? (OR) • Późne średniowiecze • Pradzieje	Teren miejski możliwość zabudowy; Jest to prawdopodobnie jedno duże stanowisko razem ze stran. 52
284.	Rzeszów-Wilkowya	106 (37)	103-77	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Epoka kamienia • Późne średniowiecze	
285.	Rzeszów-Zalesie	107 (3)	104-77	• Osada • Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	
286.	Rzeszów-Zalesie	108 (33)	104-76	• Osada • Osada • Osada	• Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze (XII-XIII w.) • Późne średniowiecze	Teren miejski możliwość zabudowy w przyszłości; Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-898
287.	Rzeszów-Zalesie	109 (34)	104-76	• Punkt osadniczy • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze (XII-XIII w.) • Późne średniowiecze • Pradzieje	Możliwość zabudowy terenu
288.	Rzeszów-Zalesie	110 (35)	104-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy • Punkt osadniczy	• Neolit ? • Wczesne średniowiecze (XII-XIII w.) • Pradzieje	
289.	Rzeszów-Zalesie	111 (36)	104-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit ? • Pradzieje	
290.	Rzeszów-Zalesie	112 (37)	104-76	• Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze XIII w.	
291.	Rzeszów-Zalesie	113 (38)	104-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Kult. przeworska ? (OR) • Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Zagrożenie spowodowane erozją
292.	Rzeszów-Przybyszówka	114 (82)	103-76	• Ślad osadnictwa	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	
293.	Rzeszów-Załęże	115 (10)	103-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze (IX-X w.)	Dawniej jako Załęże stan. 1

294.	Rzeszów-Załęże	116 (9)	103-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Kult. pucharów lejkowatych • Kult. przeworska (OR)	Dawniej jako Załęże stan. 2
295.	Rzeszów-Załęże	117 (83)	103-76	• Osada • Osada • Osada • Osada • Osada	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. malicka • Kult. trzciniecka • TKL (EB/Ha D) • Nowożytność	Badania ratownicze w latach 2007-2008
296.	Rzeszów-Przybyszówka	118 (63)	103-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
297.	Rzeszów-Biała	119 (39)	104-76	Osada	Kult. przeworska (POR)	Dawniej jako Biała stan. 2
298.	Rzeszów-Biała	120 (40)	104-76	Ślad osadnictwa	Kult. przeworska ? (POR)	Dawniej jako Biała stan. 3
299.	Rzeszów-Przybyszówka	121 (74)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 1
300.	Rzeszów-Przybyszówka	122 (75)	103-76	Punkt osadniczy	TKL ? (EB)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 2
301.	Rzeszów-Przybyszówka	123 (76)	103-76	Punkt osadniczy	TKL (EB)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 3
302.	Rzeszów-Przybyszówka	124 (77)	103-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	Dawniej jako Przybyszówka stan. 4
303.	Rzeszów-Przybyszówka	125 (4)	103-75	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit • Pradzieje	Dawniej jako Przybyszówka stan. 5
304.	Rzeszów-Przybyszówka	126 (5)	103-75	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	Dawniej jako Przybyszówka stan. 6
305.	Rzeszów-Przybyszówka	127 (6)	103-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	Dawniej jako Przybyszówka stan. 7
306.	Rzeszów-Przybyszówka	128 (7)	103-75	• Ślad osadnictwa • Osada ?	• Wczesne średniowiecze (IX-X w.) • Późne średniowiecze	Dawniej jako Przybyszówka stan. 8
307.	Rzeszów-Przybyszówka	129 (8)	103-75	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Późne średniowiecze • Nowożytność (XVIII w.)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 9
308.	Rzeszów-Przybyszówka	130 (9)	103-75	Osada	Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 10
309.	Rzeszów-Przybyszówka	131 (10)	103-75	• Osada • Osada	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 11
310.	Rzeszów-Przybyszówka	132 (11)	103-75	Osada	Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 12
311.	Rzeszów-Przybyszówka	133 (12)	103-75	• Osada • Osada	• Neolit • Pradzieje	Dawniej jako Przybyszówka stan. 13

312.	Rzeszów-Przybyszówka	134 (13)	103-75	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Neolit • Kult. przeworska ? (OR) • Nowożytność (XVIII w.)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 14
313.	Rzeszów-Przybyszówka	135 (14)	103-75	• Ślad osadnictwa • Osada	• Neolit • Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Przybyszówka stan. 15
314.	Rzeszów-Słocina	136 (9)	103-77	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy • Ślad osadnictwa	• Neolit • Pradzieje • Nowożytność	Badania sondżowe w 2007 r.; dawniej jako Słocina stan. 3
315.	Rzeszów-Słocina (Stare Budy)	137 (10)	103-77	• Osada • Punkt osadniczy	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 5
316.	Rzeszów-Słocina	138 (43)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 6
317.	Rzeszów-Słocina	139 (44)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Epoka kamienia • Wczesne średniowiecze	Dawniej jako Słocina stan. 7
318.	Rzeszów-Słocina	140 (47)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 8
319.	Rzeszów-Słocina	141 (48)	103-77	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Epoka kamienia • Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 9
320.	Rzeszów-Słocina (Działy Śl.)	142 (4)	104-77	• Punkt osadniczy	• Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 10
321.	Rzeszów-Słocina	143 (7)	104-77	• Punkt osadniczy	• Pradzieje	Stanowisko zagrożone zabudową; dawniej jako Słocina stan. 11
322.	Rzeszów-Słocina (św. Roch)	144 (8)	104-77	• Ślad osadnictwa	• Pradzieje	Dawniej jako Słocina stan. 12
323.	Rzeszów-Załęże	145 (11)	103-76	• Punkt osadniczy	• Kult. przeworska (OR)	Dawniej jako Załęże stan. 3
324.	Rzeszów-Załęże	146 (17)	103-76	• Ślad osadnictwa	• Późne średniowiecze (XV w.)	Dawniej jako Załęże stan. 4
325.	Rzeszów-Załęże	147 (18)	103-76	• Punkt osadniczy	• Kult. ceramiki wsiełowej rytej)	Dawniej jako Załęże stan. 5
326.	Rzeszów-Załęże	148 (3)	103-77	• Scharb monet	• Kult. przeworska (OR)	Monety zaginęły; dawniej jako Załęże stan. 6
327.	Rzeszów-Załęże	149 (12)	103-77	• Ślad osadnictwa	• Pradzieje	Dawniej jako Załęże stan. 7
328.	Rzeszów-Załęże	150 (13)	103-77	• Ślad osadnictwa	• Pradzieje	Dawniej jako Załęże stan. 8
329.	Rzeszów-Załęże	151 (14)	103-77	• Osada	• Wczesne średniowiecze	Dawniej jako Załęże stan. 9
330.	Rzeszów-Biała	152 (41)	104-76	• Ślad osadnictwa	• Neolit	Informacja na podstawie Archiwum MOR; dawniej jako Biała stan. 4
331.	Rzeszów-Budziwój	153 (1)	105-76	• Cmentarzysko	• Średniowiecze ?	Dominiane cmentarzysko;

				„tatarskie”?		dawniej jako Budziwój stan. 1
332.	Rzeszów-Budziwój	154 (5)	105-76	• Ślad osadnictwa • Osada?	• Epoka kamienia • Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Budziwój stan. 2
333.	Rzeszów-Budziwój	155 (6)	105-76	Osada	Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Budziwój stan. 3
334.	Rzeszów-Budziwój	156 (7)	105-76	Osada	Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Budziwój stan. 4
335.	Rzeszów-Budziwój	157 (8)	105-76	Osada?	TKL (EB)	Dawniej jako Budziwój stan. 5
336.	Rzeszów-Budziwój	158 (9)	105-76	• Ślad osadnictwa • TKL (EB)	• Neolit? • TKL (EB)	Dawniej jako Budziwój stan. 6
337.	Rzeszów-Budziwój	159 (10)	105-76	Ślad osadnictwa	TKL (EB)	Dawniej jako Budziwój stan. 7
338.	Rzeszów-Budziwój	160 (11)	105-76	Osada?	Kult. przeworska ? (OR)	Dawniej jako Budziwój stan. 8
339.	Rzeszów-Budziwój	161 (12)	105-76	• Osada? • Osada?	• TKL (EB) • Pradzieje	Dawniej jako Budziwój stan. 9
340.	Rzeszów-Budziwój	162 (47)	105-76	• Osada? • Osada?	• TKL (EB) • Kult. przeworska (OR)	Dawniej jako Budziwój stan. 10
341.	Rzeszów-Budziwój	163 (42)	104-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Informacja na podstawie Archiwum MOR; dawniej jako Budziwój stan. 11
342.	Rzeszów-Słocina	164 (8)	103-77	Ślad osadnictwa	Kult. ceramiki sznurowej	Stanowisko nie posiada dokładnej lokalizacji; dawniej jako stan. Słocina stan. 1
343.	Rzeszów-Słocina	165 (61)	103-77	Ślad osadnictwa	Kult. pucharów lejkowatych	Dawniej jako Słocina stan. 4
344.	Rzeszów-Zwierzycza	166 (16)	104-76	Ślad osadnictwa	Kult. przeworska (POR)	Brązowa moneta Maksymiana Herkulesa 286-305 i 307-310; odkryta podczas budowy drogi w 1948 r.; dawniej jako Zwierzycza stan. 1
345.	Rzeszów-Zwierzycza	167 (14)	104-76	Ślad osadnictwa	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	Dawniej jako Zwierzycza stan. 2
346.	Rzeszów-Zwierzycza – Folwark	168 (13)	104-76	• Osada • Osada • Osada • Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa • Punkty osadnicze	• Kult. ceramiki wstęgowej rytej • Kult. malicka • Kult. lubelsko-wołyńska • TKL (EB/Ha D) • Kult. przeworska (OR) • Wczesne średniowiecze (VIII- X w.) • Pradzieje	Badania wykopaliskowe IA UR w 2003 r. oraz w latach 2005-2008; stanowisko znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie zabudowań, zagrożone postępującą zabudową domkami jednorodzinnymi; dawniej jako Zwierzycza stan. 3
347.	Rzeszów-Zwierzycza	169 (15)	104-76	Osada	Kult. ceramiki wstęgowej rytej	Stanowisko wpisane do rej.

					zabytków pod nr A-441; dawniej jako Zwięczyca stan. 4
348.	Rzeszów-Zwięczyca	170 (17)	104-76	Ślad osadnictwa	Neolit
349.	Rzeszów-Zwięczyca	171 (73)	103-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska ? (OR)
350.	Rzeszów-Zwięczyca – Stawki	172 (22)	104-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze
351.	Rzeszów-Zwięczyca – Stawki	173 (23)	104-76	Ślad osadnictwa	Neolit
352.	Rzeszów-Zwięczyca	174 (24)	104-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Wczesne średniowiecze • Pradzieje
353.	Rzeszów-Zwięczyca	175 (25)	104-76	Punkt osadniczy	Kult. przeworska (OR)
					Głęboka orka może zniszczyć widocezne obiekty; Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-897; dawniej jako Zwięczyca stan. 10
354.	Rzeszów-Zwięczyca	176 (26)	104-76	Punkt osadniczy	Pradzieje
355.	Rzeszów-Zwięczyca	177 (27)	104-76	• Ślad osadnictwa • Punkt osadniczy	• Średniowiecze • Pradzieje
356.	Rzeszów-Zwięczyca	178 (28)	104-76	• Ślad osadnictwa • Ślad osadnictwa	• Kult. mierzaniowska • Pradzieje
					Dawniej jako Zwięczyca stan. 13

Wykaz skrótów: EB – epoka brązu; Ha – Halsztat; Kult. – Kultura; OR – okres rzymski; POR – późny okres rzymski; TKŁ – tarnobrzaska kultura łużycka.

X.4. ANEKS nr 4 – Wykaz obiektów figurujących w GEZ, proponowanych do usunięcia

LP	OBIEKT	ULICA	NR	stan
1.	DOM MIESZKALNY	Chocimska	11	przekoszt
2.	DOM MIESZKALNY	Czajkowskiego	7	przekoszt
3.	DOM MIESZKALNY	Czajkowskiego	5	przekoszt
4.	DOM MIESZKALNY	Cwiklińskiej	4	przekoszt
5.	DOM MIESZKALNY	Hoża	7	przekoszt
6.	DOM MIESZKALNY	Kalemicza	2	Nie istnieje
7.	DOM MIESZKALNY	Jana Kiepur	15	Nie istnieje
8.	DOM MIESZKALNY	Konfederatów Barskich	48	przekoszt
9.	DOM MIESZKALNY	Legionów	6	przekoszt
10.	DOM MIESZKALNY	Lubicz	1	przekoszt
11.	DOM MIESZKALNY	Lubicz	3	przekoszt
12.	DOM MIESZKALNY	Lubicz	22	przekoszt
13.	DOM MIESZKALNY	Młynarska	7	Nie istnieje
14.	DOM MIESZKALNY	Partyzantów	34	Nie istnieje
15.	DOM MIESZKALNY	Bolesława Prusa	4	przekoszt
16.	DOM MIESZKALNY	Bolesława Prusa	18	Nie istnieje
17.	DOM MIESZKALNY	Jadwigi Smosarskiej	13	Nie istnieje
18.	DOM MIESZKALNY	Staromiejska	23	przekoszt
19.	DOM MIESZKALNY	Staromiejska	25	przekoszt
20.	DOM MIESZKALNY	Staromiejska	36	przekoszt
21.	DOM MIESZKALNY	Staromińska	12; d.48	przekoszt
22.	DOM MIESZKALNY	Staromińska	77	przekoszt
23.	DOM MIESZKALNY	Staromińska	113	przekoszt
24.	DOM - tzw. dworek "Chmielówka"	Jana Styki	5	przekoszt
25.	DOM MIESZKALNY	Szczera	1	przekoszt
26.	DOM MIESZKALNY	Jana i Jędrzeja Śniadeckich	11	przekoszt
27.	DOM MIESZKALNY	Jana i Jędrzeja Śniadeckich	13	przekoszt
28.	DOM MIESZKALNY	Jana i Jędrzeja Śniadeckich	23	przekoszt
29.	DOM MIESZKALNY	Światowida	10	Nie istnieje
30.	DOM MIESZKALNY	Światowida	12	przekoszt
31.	DOM MIESZKALNY	Gabrieli Zapolskiej	6	Nie istnieje
32.	SPICHLERZ	Gabrieli Zapolskiej	11	Nie istnieje
33.	DOM MIESZKALNY	Zbożowa	1	przekoszt

Uzasadnienie

Opracowanie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami jest obowiązkiem ustawowym wynikającym z art. 87 ust. 1 oraz ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest opracowywany i uchwalany na okres czteroletni. Ma na celu wypracowanie strategii w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego dla gminy Miasta Rzeszowa.

Zgodnie z art.87 pkt.3 w/w Ustawy, Program został zaopiniowany pozytywnie przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków – Delegatura w Rzeszowie pismem l.dz.UOZ-Rz-4.5120.8.2012 z dnia 12.09.2012 r.

Program podlega ogłoszeniu w wojewódzkim dzienniku urzędowym zgodnie z art.87 pkt. 4 cytowanej Ustawy.